

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ไกรสิน อุ๋นใจจินต์. นครประวัติศาสตร์เชียงแสน : สังเขปประวัติการตั้งถิ่นฐานและสถานที่เยี่ยมชม. วารสารเมืองโบราณ 20 (เมษายน-มิถุนายน 2537) : 9-22.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง. ตำนานประวัติโบราณล้านนา. เอกสารสัมมนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28-31 มกราคม 2528, เอกสารเลขที่ 04-002. เชียงใหม่:วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534). กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530.
- จารุณี ศิริมังคลา. การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2532.
- จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2524.
- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- _____. การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของเมืองในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529.
- _____. ภูมิศาสตร์เมือง. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2527.
- ชุ่ม ณ.บางช้าง. พระแก้วมรกตเป็นของไทย. (ม.ท.ป.), 2519. (หนังสือที่ระลึกงานสถาปนาเจดีย์พระแก้วมรกต เล่าหวั่น 25 ธันวาคม 2519).
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย(พ.ศ.2394-2475). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- ณัฐภัทร จันทวิช . วัฒนธรรมพม่าในลำปาง. วารสารเมืองโบราณ 5 (เมษายน-พฤษภาคม 2522) :5-21.

- ถ้วน ลี เริง และอุษณีย์ ธงไชย. ประวัติศาสตร์ล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย จากเอกสารจีน. เชียงใหม่:ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2531.
- เดือนใจ ไชยศิลป์. ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.2437-2476.วารสารเมืองโบราณ 20 (มกราคม-มีนาคม 2537).
- ตำนานมรดกศาสนา. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์พระจันทร์, 2518. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ณ.อยุธยา 17 ธันวาคม 2518).
- ถีน รัตนกนก. เหมืองอ้ายฟ้า. เอกสารการประชุมสโมสรรไลอันเชียงใหม่, 10 กุมภาพันธ์ 2513. เชียงใหม่:สโมสรรไลอันเชียงใหม่.
- ทอง ไชยชาติ. ตำนานพระเจ้า 7 พระองค์เชียงใหม่และประวัตินายทัพช้าง (ฉบับแปล). (ม.ท.ป.), 2517. (หนังสือที่ระลึกงานศพงานฌาปนกิจศพนางจินดา อินทะเคหะ 13 กุมภาพันธ์ 2517).
- ทะเบียนแหล่งศิลปกรรมในจังหวัดลำปาง. หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลำปาง, 2533.
- เทศบาลลำปาง, สำนักงาน. แผนพัฒนาเทศบาลระยะปานกลาง พ.ศ.2535-2539. ลำปาง:สำนักงานเทศบาลลำปาง, 2535.
- ธิดา สาระยา. กว่าจะเป็นคนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สยาม, 2537.
- _____. (ศรี)ทวารวดี :ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2532.
- น. ณ.ปากน้ำ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2535.
- _____. วัดกุฏิหาร์และวัดหนองบัว. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529.
- _____. ศิลปกรรมแห่งนครลำปาง.วารสารเมืองโบราณ 5 (เมษายน-พฤษภาคม 2522) :49-57.
- นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์. ชุมชนโบราณในล้านนา. เอกสารสัมมนาสำนักคดีศึกษา:ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28-31 มกราคม 2528, เอกสารเลขที่ 06-001. เชียงใหม่:วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.

- นำวัลย์ กิจวัชรกุล, ผศ. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2528.
- นิจ หิญชีระนันท์. กฎหมายสิ่งแวดล้อม. (ม.ป.ป.). เอกสารการสอนชุดวิชา กฎหมายสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- . การอนุรักษ์อนุสรณ์และสถาน. เอกสารประกอบคำบรรยายโครงการอบรมทางวิชาการภาคฤดูร้อนมีการศึกษา 2537 เรื่องการวางแผนและผังกายภาพสำหรับเจ้าหน้าที่วางแผนระดับท้องถิ่น 20-26 พฤษภาคม 2528).
- บรรจง ประกิตเดชะกุล. การศึกษาเพื่อการวางแผนการใช้ที่ดินเทศบาลเมืองลำปาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- บัณฑิต จุลาสัย. การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน. ม.ป.ท., 2532. (เอกสารคำสอนวิชา 361-381 การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนขั้นพื้นฐาน ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- โบราณคดี, กอง., กรมศิลปากร. แหล่งประติมากรรมในภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, 2534.
- ป. พิสนเทศ. อดีตกาลแห่งลานหาไทยและตำนานเมืองโยนกนครชัยบุรีศรีเชียงใหม่. เชียงใหม่: สงวนการพิมพ์, 2512.
- ประชัน รักพงษ์. การปกครองของทพม่าในล้านนา. เอกสารสัมมนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28-31 มกราคม 2528, เอกสารเลขที่ 01-003. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.
- ประวัติแม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่. (ม.ท.ป.), 2515. (หนังสือที่ระลึกฉลองครบ 6 รอบ เจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ 12 มีนาคม 2515).
- ประเสริฐ ณ นคร. ประวัติศาสตร์ล้านนาจากจารึก. เอกสารสัมมนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28-31 มกราคม 2528, เอกสารเลขที่ 04-003. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติ้ง, 2533.
- พุทธพุกาม, พระ และพระพุทธรูป. ตำนานมูลศาสนา. (ม.ท.ป.), 2513. (อนุสรณ์งานทำบุญครบรอบร้อยวัน นายหน่อ ชุตติมา 7 มิถุนายน 2531).

- มณี พยอมยงค์. ชุมชนในล้านนา. วารสารวัฒนธรรมไทย 30 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2534) :22-28.
- . ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. รวมเล่ม. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2533.
- มารุต อัมรานนท์. สถาปัตยกรรมยุคทองของล้านนากับการประดับตกแต่ง. เอกสารสัมมนาล้านนาคดีศึกษา: ศิลปกรรม 1-4 กุมภาพันธ์ 2529, เอกสารเลขที่ 0104. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2529.
- แมคมอร์แกน, มาร์โก ทาเก. ประวัติและพัฒนาการของการค้าขายในลำปางตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง ค.ศ. 1939. แปลโดย เครือมาศ วุฒิกานต์ วาสารมณีย์ศาสตร์ ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม) 2526:1-7.
- ราชวิสุทธิโสภณ, ราช. เจียวยียดเมืองพะเยา. วารสารศิลปวัฒนธรรม 9 (สิงหาคม 2531 ราชินี บุษรัตนพันธ์. อาลัมปางค์-เขลางค์นคร. อนุสารอ.ส.ท. 35 (ตุลาคม 2537) : 32-34.
- รัตนากร เศรษฐกุล และราญ ฤนาท. ลัวะ-ไต : ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ในประวัติศาสตร์ล้านนาราชวงศ์มังราย. เอกสารสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ. 1839-2101) 9-10 มกราคม 2531, เอกสารหมายเลข 9. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่ สหวิทยาลัยล้านนา, 2531.
- วิชัย ตันกิตติกร. กลุ่มชนดั้งเดิมในเขตวัฒนธรรมหริภุญไชย(ลำพูน). วารสารศิลปวัฒนธรรม 9 (พฤศจิกายน 2530) :130-133.
- ศรีศักดิ์ วลลิโกดม. ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2533.
- . ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2534.
- . เวียงพระธาตุลำปางหลวง. วารสารเมืองโบราณ 5 (เมษายน-พฤษภาคม 2522) :36-44.
- . สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคคึกคักอำบรรพ์ จนถึงกรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยาม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2534.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ลัวะ ละว่า และกะเห็รียง: เฝ่าในท่สูงท่กับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองกับรัฐในท่ราบ. วารสารเมืองโบราณ 12 (มกราคม-มีนาคม 2529) : p 55.

ศักดิ์ รัตนชัย. เกสิดตำนานโยนกเชียงแสน-นาแสง. ลำปาง:ลำปางการพิมพ์, 2537.
(อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ พ่อกองแก้ว แสงแก้ว 6 พฤศจิกายน 2537).

—————. ของดินครลำปาง. ลำปาง:ลำปางการพิมพ์, 2512.

—————. ประวัตินครลำปาง. ลำปาง:ลำปางการพิมพ์, 2512.

—————. ประวัติศาสตร์ศึกษาพุทธเวทาลำปาง. ลำปาง:ลำปางการพิมพ์, 2534.

—————. แนะนำนครลำปาง. (ม.ท.ป.), 2530. (หนังสือประกอบการประชุมใหญ่สามัญประจำปีและการสมมนา "หนังสือพิมพ์กับการพัฒนาระบบประชาธิปไตย 29-30 เมษายน 2530).

สถาบันวิจัยโยนก. อัครชีวิตประวัติแม่ไตย จิวะสันติการ. ลำปาง:กิจเสรีการพิมพ์, 2537.

สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โอเอส พรินติ้ง เฮาส์, 2533.

สรณ มรกตวิจิตรการ. ชมเมืองลำปางบนเส้นทางรถม้า. อนุสารอ.ส.ท. 35 (สิงหาคม 2537) :62-70.

สวัสดิ์ อ่องสกุล. บทบาทการเมืองตระกูลเจ้าเจ็ดตน. เอกสารสมมนาล้านนาคดีศึกษา:ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28-31 มกราคม 2528, เอกสารเลขที่ 01-001. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.

—————. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ช้างเผือก, 2529.

—————. "เมือง"และการเมืองในล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ.1839-2101). เอกสารสมมนา เรื่องประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ.1839-2101) 9-10 กุมภาพันธ์ 2531, เอกสารหมายเลข 7. เชียงใหม่:วิทยาลัยครูเชียงใหม่ สหวิทยาลัยล้านนา, 2531.

—————. เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 1 เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมือง, 2537.

สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์:ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2535.

—————. ศิลปภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ 2538.

- สุจิตต์ วงษ์เทศ. กำเนิดเมืองเชียงใหม่โดย "ไทย" ทั้งต้นจริง ๆ หรือ? วารสารศิลปวัฒนธรรม 15 (กรกฎาคม 2537) :11-20.
- . บางแง่มุมของ เมือง เชียงใหม่ ใน แคว้น ล้านนา. วารสารศิลปวัฒนธรรม 10 (กรกฎาคม 2532) :
- . ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน 2538.
- . สุโขทัย ไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการ 2526.
- สุพัทธรา สุภาพ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2534.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินติ้ง กรุป, 2534.
- สุขเมธ ชุมสาย ณ.อยุธยา. น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2529.
- อนุกุล ศิริพันธ์. นิตยพบผีเจ้านาย บนสะพานเชื่อมชีวิตและวิญญาณ. วารสารสยามอารยะ 3 (มิถุนายน 2538) :26-47.
- อานภาพ เกษรสุวรรณ, ว่าที่ร้อยตรี. การศึกษารูปแบบของชุมชนเมืองล้านนาไทย. รายงานการศึกษารายวิชาการศึกษาและวิจัยด้วยตนเอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. ฝั่งมด ฝั่งเม็ง: ฝั่งบรรพชนของคณมอญ. นิตยสาร ดี เอิร์ธ 2000 1 (กันยายน 2536) :86-101.
- อุดม สกฤตพานิชย์. การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ในเขตพื้นที่ชุมชนเมืองเก่า ลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- อุษณีย์ ธงไชย. อาณาจักรล้านนาไทย พ.ศ. 1839-2101. เอกสารสัมมนาล้านนาคดีศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28-31 มกราคม 2528, เอกสารเลขที่ 01 002. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.

ภาษาอังกฤษ

- Barnett, J. An Introduction to urban design. United State: Harper & Row, 1982.
- Bock, C. Temples and elephant. Bangkok: White Orchid Press, 1985.
- Bourke, M., eds. Protecting the past for the future: Proceedings of the UNESCO regional conference on Historic Place. Canberra: Australian Government Publishing Service, 1983.
- Burke, G. Townscape. England : Pelican Books Ltd., 1976.
- Catanese, J.A. Introduction to urban planning. United State : McGraw-Hill, 1979.
- Dobby, A. Conservation and planning. Great Britain : Anchor Press Ltd., 1978.
- Ederod, S., eds. The Lampang field station : A Scandinavian Research in Thailand 1969-1974 Report. Denmark : The Scandinavian Institute of Asian Studies, 1976.
- Feilden, B. N. An Introduction to conservation of cultural property. London : United Nations Education Scientific and Cultural Organization, 1979.
- . Conservation of historic buildings. London: Butterworths 1982.
- Hollett, H. S. A Thousand miles on an elephant in the Shan State. New York: Fleming H. Revell, 1962.
- Lynch, K. The Image of the city. USA. : The M. I. T Press, 1960.
- Wittick, A., ed. Encyclopedia of urban planning. USA. : McGraw-Hill Book Company. 1974.
- Worskett, R. The Character of town: An Approach to conservation. London: Architectural Press, 1969.
- UNESCO. Save our common heritage. United State, 1979.

ภาคผนวก

ประวัติศาสตร์ชุมชนเมืองลำปางโดยสังเขป

1. ชุมชนเมืองลำปางยุคจามเทวีวงศ์

1.1 สภาพแวดล้อมก่อนกำเนิดชุมชนเมืองลำปาง

ก่อนการขึ้นมาตั้งชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงของกลุ่มชน จากที่ราบลุ่มตอนกลาง โดยการนำของพระนางจามเทวีซึ่งเป็นกลุ่มชนชาวละโว้(ชวามอญ) ในบริเวณที่ราบและที่สูง ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำวังมีกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วหลายกลุ่มด้วยกัน ซึ่งปรากฏในตำนานมูลศาสนา ได้กล่าวถึงการจัดแบ่งเขตที่อยู่อาศัยให้กับกลุ่มชนต่างๆ ที่อาศัยดั้งเดิมในบริเวณนี้

...บุคคลที่มาแต่เมืองละโว้นั้น พระนางทรงจัดให้เขาอยู่รวมกันในที่แห่งเดียวในทิศเหนือสถานแห่งเมืองทริภุญไชย ส่วนชาวมิคสังขรครนั้นพระนางให้เขาอยู่หนประจิม ชวนิคมนั้นๆ พระนางให้เขาอยู่หนใต้ คนทั้งหลายที่เป็นเชื้อชาติมาแต่เมืองที่คนทั้งหลายในสังเสทชะคือ เกิดในรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายพระนางจัดให้อยู่ในเวียงทริภุญไชยนั้นแล...¹

โดยเฉพาะ "คนทั้งหลายในสังเสทชะ" ที่กล่าวถึงในตำนานนั้น เป็นการเปรียบถึงกลุ่มชนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้คือชุมชนชาวลัวะ การเปรียบชาวลัวะให้เป็นคนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ในตำนานยุคหลังนั้น อาจจะเป็นเพราะ ชาวลัวะเป็นชนที่มีวัฒนธรรมที่ด้อยกว่าชนกลุ่มอื่น ยังคงนับถือผี และไม่รู้จักการนับถือศาสนาพุทธ แต่ก็มีชุมชนของตนเองในระดับที่สามารถสร้างชุมชนขึ้นมาเป็นเวียงได้ (เวียงสวนดอก เวียงเจ็ดริน ฯลฯ ในบริเวณเชิงคอยสุเทพ) การพบเวียงหลายเวียง ในบริเวณเชิงคอยสุเทพเป็นไปได้ที่บริเวณนี้จะเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวลัวะ ชาวลัวะเป็นชนกลุ่มดั้งเดิมกลุ่มใหญ่ที่สุดในบริเวณนี้ และถูกรวบรวมให้อยู่ภายใต้การปกครองของ

¹ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ.ตำนานมูลศาสนา.พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชูติมา, 7 มิถุนายน 2513, หน้า 166.

ชนชาวมอญจากเมืองละโว้ การต้องอยู่ภายใต้การปกครองของชาวละโว้(ชาวมอญ)สร้างความไม่พอใจให้กับชาวลัวะไม่น้อย จึงมีการยกทัพมาต่อสู้กับพระนางจามเทวี แต่ในการต่อสู้ก็ทำให้ชาวลัวะพ่ายจนแตกกระจายไปเป็นจำนวนมาก และแตกสลายลงในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ²

นอกจากชาวลัวะซึ่งเป็นกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ในบริเวณนี้แล้ว ชนพื้นเมืองดั้งเดิมอีกกลุ่มที่มีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ก่อนการขึ้นมาของพระนางจามเทวี คือ ชาวเมง (หรือเรียกว่าเมงคบุตร ชาวเมง หรือเมงคบุตรเป็นชาวมอญเหมือนพระนางจามเทวี แต่เป็นมอญทางตอนเหนือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับเมืองพุกาม เมืองปะยู(เผี้ยวหรือศรีเกษตร) ในขณะที่พระนางจามเทวีเป็นมอญจากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา) ในช่วงสมัยที่ไล่เรียกกันในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกกเองเริ่มมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนต่างๆ ดังปรากฏในตำนานสิงหนวัติ ที่มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มสิงหนวัติที่กล่าวว่าเป็นกลุ่มวงศ์ไทเมือง(ไทยใหญ่) ได้อพยพเข้ามาจากตอนเหนือของแม่น้ำอิรวดี ³ ได้เข้ามาครอบครองบริเวณที่เป็นที่อยู่ของพวกกล่อม(ขอม) โดยสร้างเมืองขึ้นในบริเวณเมืองเก่าของพวกกล่อม และบริเวณคอยตุงก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวของชาวลัวะอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งตั้งถิ่นฐานบนที่สูงแล้วเคลื่อนย้ายลงสู่ที่ราบในภายหลัง ได้มีการสร้างชุมชนของตนเองขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำกก มีพัฒนาการทางสังคมภายใต้การนำของราชวงศ์ลาว (ลาวจิงกราช) ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานที่เด่นชัดราวพุทธศตวรรษที่ 16-19 ภายหลังการตั้งเมืองทริภุญไชยของพระนางจามเทวีเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนต่างๆที่ถ่ายทอดออกมาในลักษณะของตำนาน อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เห็นว่ากลุ่มชนต่างๆในบริเวณนี้มีทั้งชาวลัวะ ชาวเมง(มอญ) ชาวไทเมือง(ไทยใหญ่) ชาวกล่อม(ขอม) เป็นอย่างน้อย โดยเฉพาะชาวลัวะเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่มีการตั้งถิ่นฐานบนที่สูงอยู่กระจายโดยทั่วไป แม้จะมีความล้าหลังกว่าชาวละโว้(มอญ)ของพระนางจามเทวี แต่ก็มีวิวัฒนาการของตนเอง มีการสร้างชุมชนของตนเองที่มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ แต่กระนั้นก็ตามในการรวมตัวของกลุ่ม

² สวัสดิ์ ย่องสกุล.ประวัติศาสตร์ล้านนา.(โรงพิมพ์ข้างเผือก:เชียงใหม่:2529). หน้า 11-13.

³ ศรีตักกร วลลิโกดม.ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม.(สำนักพิมพ์มติชน:กรุงเทพฯ:2534). หน้า 96.

ชนต่างๆในบริเวณนี้ ยังไม่ปรากฏหลักฐานให้เห็นว่าชาวลัวะในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำวังได้กลายมาเป็นคนพื้นราบเช่นชาวเมง ที่ได้พัฒนาจากคนบนที่สูงมา เป็นคนบนพื้นราบในภายหลัง ชาวลัวะยังคงตั้งหลักแหล่งกระจายกันอยู่ตามที่สูง⁴

การกระจายตัวอยู่โดยทั่วไปทั้งที่สูงและที่ราบของชาวลัวะในบริเวณนี้ พอสันนิษฐานได้ว่า ชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม อาจจะเป็นชุมชนของชาวลัวะที่ยังไม่ได้วิวัฒนาการเป็นสังคมเมือง เป็นเพียงชนเผ่าขนาดเล็ก เมื่อมีการขยายตัวของแคว้นทริภุญไชยจากบริเวณที่ราบแม่น้ำปิงมาสร้างเมืองเขลางค์ บนที่ราบลุ่มแม่น้ำวังของพระนางจามเทวี จึงไม่ได้รับการต่อต้านอย่างรุนแรงเหมือนชาวลัวะที่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งปรากฏในตำนานต่างๆว่ามี หัวหน้าชาวลัวะ คือขุนหลวงวิลังคะได้ยกทัพถึง 80,000 คนมารบกับพระนางจามเทวี แต่ก็พ่ายแพ้กลับไป (ในตำนานต่างๆจะให้ความสำคัญกับลัวะเพียงกลุ่มเดียวคือ ขุนวิลังคะ ซึ่งเป็นลัวะกลุ่ม มีลักขุ หรือลักขุ ในขณะที่บริบททางประวัติศาสตร์บ่งบอกว่าลัวะมีหลายชนเผ่า หลายชุมชน ซึ่งต้นโคตรของพญามังรายก็คือลัวะเผ่าหนึ่ง คือ ลัวะลาวจก)

1.2 แคว้นทริภุญไชย

1.2.1 ตำนานการสร้างเมือง สุทเวทธานี หรือ ธานีวาสุเทพ ได้สร้างเมืองมิดสังขรและรันนปุระ ที่เชิงคอยสุเทพ และด้านใต้ของเมืองทริภุญไชย ซึ่งธานีวาสุเทพต้องการสร้างเมืองใหม่เพื่อรวบรวมอาณาเขตเหล่านี้เข้าด้วยกัน จึงปรึกษากับสุกกทันตธานีว่าจะสร้างเมืองใหม่ ควรจะเป็นเมืองหอยสังข์หรือสมุทสังข์ปัดศันฐาน(สังข์ปัดศันฐาน) สุกกทันตธานีจึงได้ขึ้นกัศศีลึงค์ไปเอาเกล็ดหอยจากสุจนาลัยธานีแห่งเมืองหริตนคร มาเป็นตัวอย่างผังเมืองสร้างเมืองทริภุญไชยขึ้นมาตามเส้นรอบหอยสังข์ และเชิญพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ขึ้นมาปกครองเมืองที่สร้างขึ้นใหม่

⁴ ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม. ลัวะ ละว้า และกะเหรี่ยง : เผ่าในที่สูงกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองกับรัฐในที่ราบ. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 2529. หน้า 55.

ประวัติของพระนางจามเทวีที่ปรากฏในตำนานต่างๆนั้นมีหลายกระแส บ้างกล่าวว่าพระนางจามเทวีเป็นพระธิดาของกษัตริย์ละโว้ เป็นสะใภ้ของพระเจ้าละโว้บ้าง และบางแห่งกล่าวว่า เป็นชาวทมิฬโดยกำเนิด แล้วพระเจ้ากรุงละโว้ไปขุบเลี้ยงเป็นพระธิดาบุญธรรม แต่อย่างไรก็ตาม พระนางจามเทวีก็ได้เสด็จมาครองเมืองทมิฬและทรงตั้งพระครรภ์ได้ 3 เดือนขณะที่เสด็จมา เสด็จล่องแม่น้ำชี้นมา 7 เดือน เมื่อมาถึงทมิฬได้ 7 วัน ทรงประสูติพระโอรสแฝดมีพระนามว่า เจ้ามหันตยศและอนันตยศ (อินทวร)

ตำนานไฟม้างกับปีระบรูว่า พระนางจามเทวีครองเมืองในบิวก เอกศก ตติยศักราช 690 ตัว ตรงกับปีพระพุทธเจ้ามีพพานได้ 1071 ปี แต่ในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ระบุระยะเวลาต่างกัน คือกำหนดปีสุดท้ายของจามเทวีวงศ์ถึงพญาญีบาถึงพ.ศ. 1835 เป็นวงศ์ที่มีอายุนานถึง 631 ปี เมื่อคำนวณเวลาที่พระนางจามเทวีขึ้นครองราชย์แล้วประมาณพ.ศ. 1204 คลาดกันน้อยกว่าปี พระนางจามเทวีครองราชย์เพียง 7 ปี พระเจ้ามหันตยศได้ขึ้นครองราชย์ต่อ

ในสมัยของพระนางจามเทวี เป็นช่วงเวลาของการสร้างบ้านแปงเมือง เป็นการขยายตัวของชาวมอญจากเมืองละโว้ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งทางด้านศาสนา ที่รับเองพุทธศาสนาเถรวาทมาเป็นศาสนาหลักของชุมชน มีการสร้างวัด และมักจะให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเมือง ในด้านการปกครองการรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาปรับเปลี่ยน ทำให้มีการวิวัฒนาการจากสังคมชนเผ่า ที่มีเพียงหัวหน้าเผ่าปกครองมาเป็นสังคมที่มีการพัฒนาระบบกษัตริย์ขึ้นมา มีการแบ่งชนชั้น จัดองค์กรในสังคม และมีการถ่ายทอดวิทยาการที่สูงกว่าไปยังชุมชนอื่นๆ⁵ ภาพสะท้อนที่ปรากฏของตำนานในการกล่าวถึงฤาษีสร้างเมือง และการเชิดราชธิดากษัตริย์ละโว้ขึ้นมาปกครองนั้น นอกจากจะเป็นการขยายตัวของกลุ่มชนต่างๆแล้วยังทำให้เห็นถึงระบบการสร้างสิทธิธรรมในการปกครองชุมชน ด้วยการให้ผู้มีภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่ได้รับความเคารพนับถืออยู่ก่อนแล้ว เป็นผู้รับรองสิทธิ์ในการปกครองนั้นๆในฐานะของผู้สร้างเมือง และเป็นผู้สรรหาบุคคลที่เหมาะสมมาปกครอง

⁵ สุจิตต์ วงษ์เทศ. สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย. (เรือนแก้วการพิมพ์ : กรุงเทพฯ 2526), หน้า 61.

กลุ่มชาติที่มีบทบาทในบริเวณนี้ อาจเป็นกลุ่มชนจากถิ่นอื่นที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาปะปนกับชาวเมงและชาวลัวะซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วในบริเวณนี้เรียกว่า จักรวงศ์ชาติโดยมีเมืองศรีสัตนาลัยเป็นแกนนำ⁶ พวกชาติโดยการนำของวาสุเทพชาติเป็นกลุ่มชนที่มีการติดต่อกับสัมพันธ์กับชุมชนอื่น โดยเฉพาะชุมชนในแถบที่ราบลุ่มภาคกลางบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มที่จะมีการปรับเปลี่ยน ประสมประสานวัฒนธรรมจากภาคกลาง ให้เข้ากับชาวเมงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ที่มีการวิวัฒนาการขึ้นมาเป็นสังคมเมืองแทนสังคมชนเผ่า และยับยั้งการตั้งถิ่นฐานลงมายังพื้นที่ราบ แล้วสร้างเมืองทริภุชไชยขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13 และเชิญชนชั้นกษัตริย์จากเมืองที่เจริญที่สุดในสมัยนั้นขึ้นมาปกครอง

แรกสร้างเมืองทริภุชไชยนั้น อาจจะยังเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นทวารวดีที่มีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลาง ภายหลังจึงได้แยกตัวออกมาเป็นอิสระและปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมท้องถิ่นเป็นมณฑลท้องถิ่นทริภุชไชยขึ้นมา และยังคงมีการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมกับมณฑลในเมืองสุวรรณวดี และหงสาวดีมากกว่าทวารวดีเห็นได้จากการที่เกิดโรคหิวอดิขึ้นในเมืองทริภุชไชย ชาวเมืองทริภุชไชยได้อพยพไปอยู่เมืองมณฑลหลายปี ก่อนที่จะอพยพกลับมาเมืองทริภุชไชยตามเดิม⁷

1.2.2 ลักษณะทางสังคมและชุมชนสมัยจามเทววงศ์ การกำเนิดขึ้นของเมืองทริภุชไชย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ตอนต้น ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมให้กับชุมชนในบริเวณที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และที่ราบลำปางค่อนข้างมาก นับแต่การเปลี่ยนการปกครองทางสังคม จากสังคมระดับหมู่บ้านเป็นสังคมเมืองที่มีสถาบันกษัตริย์ มีชนชั้นในสังคม มีการจัดระเบียบและองค์กรในสังคมให้มีความซับซ้อนขึ้น ทำให้มีทั้งชนชั้นกษัตริย์ นักบวช พระภิกษุในศาสนาพุทธ นักปราชญ์ ผู้ชำนาญการด้านต่างๆ เช่น ช่างฝีมือ รวมไปถึงชนชั้นไพร่และทาส ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรมอินเดีย ที่ได้รับความนิยมในสังคมทวารวดีในบริเวณที่ราบภาคกลาง

⁶ ตักดี รัตนชัย. ของดินครลำปาง, (ลำปางการพิมพ์: ลำปาง : 2532), หน้า 22.

⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ. เรื่องเดียวกัน. หน้า 6.

โดยเฉพาะพุทธศาสนา ก่อนการเคลื่อนย้ายขึ้นมาของชาวละโว ในบริเวณที่ราบเชียงใหม่และลำปางยังนับถือผี แม้จะมีศาสนาพุทธแต่เป็นพุทธที่แฝงอยู่ในลัทธิโยคีของกลุ่มฤาษี ไม่อาจถือได้ว่ามีศาสนาพุทธที่บริสุทธิ์ในบริเวณนี้ แม้แต่บริเวณที่ราบลุ่มเชียงใหม่-พะเยาช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (พ.ศ.1800) ยังถือได้ว่าเป็นช่วงก่อนรับพุทธศาสนา (นอกจากเมืองพะเยา ที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ คือพระพิมพ์ลวดลายปูนปั้นต่างๆ มีลักษณะของศิลปกรรมทวารวดีแบบทริภุญไชยแสดงว่าแคว้นพะเยามีการติดต่อ และรับรูปแบบการสร้างงานทางพุทธศาสนามาจากทริภุญไชย) การนำพระภิกษุถึง 500 รูป ขึ้นมาสร้างวัดวาอารามในเมืองทริภุญไชย และบริเวณที่พระนางจามเทวีเดินทางผ่านเมื่อครั้งเสด็จขึ้นมาทริภุญไชยเป็นการฝังรากให้พุทธศาสนาในบริเวณนี้ ทำให้เวลาต่อมาพุทธศาสนามีความรุ่งเรืองเป็นอย่างมากและได้รับการเผยแผ่อย่างแพร่หลาย จนภายหลังบริเวณที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนา

สภาพสังคมในสมัยจามเทวีวงศ์ ได้จัดลำดับของชุมชนไว้เพื่อความสะดวกในการปกครอง 3 ระดับ คือ เมือง เวียง และ หมู่บ้าน

หมู่บ้าน เรียกกันว่า "บ้าน" เป็นชุมชนที่รายล้อมอยู่รอบๆตัว "เวียง" หรือมีหลายหมู่บ้านรวมกันเป็นเวียงหนึ่งเวียง

เวียง จะมีลักษณะของการสร้างคูน้ำ คันดินที่ชัดเจน และไม่จำกัดรูปแบบและขนาด โดยมีเวียง 2 ประเภท คือ เวียงในที่ลุ่มและเวียงในที่สูง เวียงในที่ลุ่มมักจะเป็นศูนย์กลางของเมืองและเป็นที่พักของกษัตริย์ และชนชั้นสูง ในขณะที่เวียงในที่สูงจะใช้เป็นเวียงสำหรับการป้องกันข้าศึก อาจจะไม่มีการอยู่อาศัยภายในเวียง ยกเว้นแต่ในยามศึกสงคราม จะมีวัดเป็นศูนย์กลางเวียง โดยที่เวียงจะรวบรวมชุมชนระดับหมู่บ้านหรือบ้านให้อยู่ภายใต้การปกครอง จำนวนของหมู่บ้านในแต่ละเวียงไม่จำกัดขึ้นอยู่กับขนาดของเวียงนั้นๆ

เมือง เป็นการเรียกครอบคลุมเวียงหลายๆเวียงที่อยู่ภายใต้การปกครอง ประกอบไปด้วยเวียงที่มีคูน้ำ คันดินเป็นศูนย์กลาง และมีหมู่บ้านเป็นชุมชนบริวาร เช่นเมืองทริภุญไชย จะมีเวียงบริวารรายล้อมอยู่ คือ เวียงท่ากาน (บ้านท่ากลาง ต.บ้านกลาง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่) เวียงมโน (ต.หนองตอง อ.หางดง จ.เชียงใหม่) เป็นต้น และมีหลักฐานลายลักษณ์อักษรระบุในด้านานุมูลศาสนาว่า เมืองทริภุญไชย มีชุมชนหมู่บ้านในการปกครองถึง 7,000 หมู่บ้าน (หมู่บ้าน 7,000 หมู่บ้าน เป็นส่วนหนึ่งของเวียงหลายเวียง ซึ่งแต่ละเวียงไม่จำเป็นต้องมีหมู่บ้านเท่ากัน)

ในสมัยจามเทวีวงศ์ปกครองแคว้นทริภุญไชยนี้ กล่าวถึงชุมชนระดับเมืองเพียง 2 แห่งเท่านั้นคือ เมืองทริภุญไชยและเมืองเขลางค์นคร นอกนั้นจะพบว่าเป็นชุมชนระดับ

เวียงและหมู่บ้าน อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยจามเทววงศ์แคว้นทริภุญไชยมาการขยายตัวของชุมชนไปโดยรอบที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และที่ราบลำปาง ประกอบไปด้วยหมู่บ้านและเวียงเป็นจำนวนมาก และมีเมืองหลัก 2 เมือง เป็นศูนย์กลางในการควบคุมชุมชนบริวารในที่ราบทั้งสอง

ลักษณะผังเมืองทริภุญไชย มีผังเวียงเป็นรูปวงรีไม่เป็นรูปเรขาคณิต กว้าง 450 x 825 เมตร ยึดตามแนวแม่น้ำเป็นหลัก โดยกำหนดให้ทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำ ตัวเวียงกว้างในแนวเหนือ-ใต้ ยาวในทิศตะวันออก-ตะวันตก ได้รับการออกแบบโดยฤๅษีวาสุเทพให้เป็นรูปหอยสังข์ (สังขปัตรสี่ฐาน) ซึ่งอาจจะเป็นรูปแบบของผังเมืองที่ได้รับความนิยมในขณะนั้น ซึ่งลักษณะของเวียงรูปวงรีเป็นการปรับให้เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศมีรัศมีสั้น การเดินทางจากศูนย์กลางไปยังรัศมีโดยรอบจะใช้เวลาเท่ากันในทุกทิศทาง ทำให้สะดวกในการป้องกันบ้านเมือง อีกทั้ง ยังง่ายต่อการจัดระบบการระบายน้ำและการจัดสรรน้ำเพื่อใช้ภายในชุมชน ในสมัยต่อมาจึงได้ปรับให้เป็นรูปทรงเรขาคณิต เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสอย่างชัดเจน

1.2.3 ลัมพกัปปะ - ชุมชนเวียงพระธาตุลำปางหลวง

เวียงพระธาตุลำปางหลวงตั้งอยู่ อ.เกาะคา จ.ลำปาง อยู่ห่างจากแม่น้ำวัง 2 กิโลเมตรยังคงมีสภาพเวียงที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ พบหลักฐานของชั้นกรวดซึ่งเป็นลักษณะของการเตรียมดิน หรือการอัดดินให้แน่น เพื่อสร้างคันดินขึ้นมา เป็นคูน้ำคันดิน 3 ชั้น เป็นคูน้ำที่ใช้ประโยชน์ในการกักเก็บน้ำ ระบายน้ำ และการป้องกันน้ำท่วม เป็นลักษณะของสี่เหลี่ยมจัตุรัสมนไม่ใช่อสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ชัดเจน โดยมีคันดิน 3 ชั้น คูน้ำ 2 ชั้น มีความกว้างของคันดินประมาณ 18-20 เมตร ขนาดของเมืองกว้างประมาณ 500 เมตร ยาวประมาณ 700 เมตร เหลือประตูเมืองเพียง 2 ด้าน คือ ประตูหนองงูด้านตะวันตก และประตูลับแลด้านทิศใต้ และประตูดอกไม้บริเวณกำแพงเมืองด้านใต้ติดกับด้านตะวันตก มีพื้นที่ราว 220 ไร่ อยู่ภายในเขตคันดิน 150 ไร่

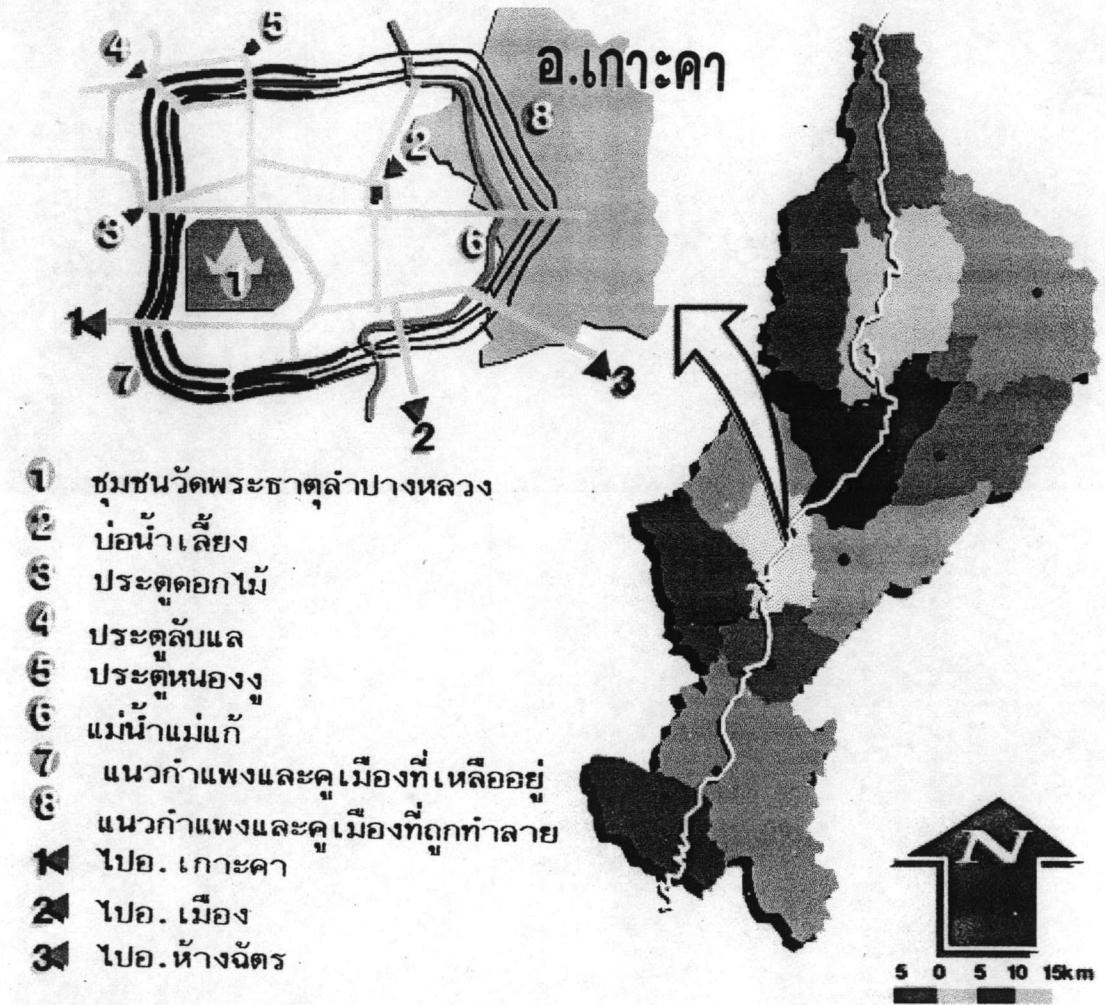
ลักษณะของชุมชนเวียงพระธาตุลำปางหลวง หรือเวียงลัมพกัปปะ จะมีวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในการขุดค้นพบเศษภาชนะดินเผามีลักษณะและรูปแบบ ลวดลายคล้ายคลึงกับภาชนะดินเผาที่พบในจังหวัดลำพูน ความเป็นเวียงพระธาตุจึงเป็นเวียงศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญทางตอนใต้ของแคว้นทริภุญไชย ซึ่งปรากฏจากความเชื่อของคนในชุมชนถึงการเสด็จมาของพระนางจามเทวี หรือสิ่งที่พระนางจามเทวีได้สร้างไว้ เช่น บ่อน้ำเลี้ยงภายในวัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารจามเทวีที่วัดปงยางคก เป็นต้น

ชุมชนเวียงพระธาตุลำปางหลวง จะอยู่ร่วมสมัยกับเมืองทริภุญไชย ในราวตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 14-17 ซึ่งชุมชนในบริเวณนี้มีการรวมตัวกันเป็นเวียงขนาดเล็ก เมื่อมีการ

ขยายตัวของแคว้นทริภุญไชยลงมายังบริเวณที่ราบลำปาง จึงมีการสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวง ขึ้นเป็นศูนย์กลาง และรวบรวมชุมชนโดยรอบให้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของชุมชนเวียงพระธาตุลำปางหลวง เวียงพระธาตุลำปางหลวง หรือเวียงลัมพักปปะ จึงเป็นเวียงบริวารอีกเวียงหนึ่งซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของทริภุญไชยในระยะแรก ต่อมาจึงได้เปลี่ยนมาเป็นเวียงบริวารของเมืองเขลางค์นครที่ได้สร้างขึ้นในภายหลัง โดยมีวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นเวียงสำคัญที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด ทั้งวงศ์จามเทวีในยุคแคว้นทริภุญไชย และจากกษัตริย์ราชวงศ์มังรายในสมัยอาณาจักรล้านนา

ผังชุมชนเวียงพระธาตุลำปางหลวง จะมีวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นศูนย์กลางของชุมชนลักษณะของผังเมือง จะแสดงให้เห็นชัดว่าลักษณะของเวียงพระธาตุลำปางหลวงเป็นเวียงทางศาสนา และยังเป็นเวียงป้อมปราการอีกด้วย ซึ่งที่ตั้งของเวียงตั้งอยู่บนพื้นที่ค่อนข้างสูงในบริเวณวัดพระธาตุลำปางหลวงแล้วลาดลงสู่แม่น้ำวัง ซึ่งจะปรากฏอยู่เสมอว่าเวียงพระธาตุลำปางหลวงถูกใช้งานในลักษณะเมืองป้อมค่าย ทั้งจากสมัยพระเจ้าติโลกราช และหลายรัชสมัยของกษัตริย์ล้านนาที่ยังคงมีการสู้รบกับอยุธยาตลอดเวลา การจะตีถึงเมืองเชียงใหม่จะต้องตีเมืองบริวารโดยรอบเสียก่อน เวียงพระธาตุลำปางหลวงและเมืองเขลางค์ จึงเป็นเมืองหน้าด่านที่จะผ่านไปสู่มืองเชียงใหม่ ซึ่งปรากฏเด่นชัดในสมัยการกอบกู้เมืองลำปางจากการปกครองของพม่า เวียงพระธาตุลำปางหลวงถูกใช้เป็นฐานตั้งมั่นกองทัพในการกอบกู้บ้านเมือง

หลักฐานทางสถาปัตยกรรมและสกุลช่างทางศิลปะ ที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันนี้ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในภายหลัง รูปแบบของงานศิลปะที่ปรากฏจะอยู่ในช่วงยุคทองของล้านนา (สมัยล้านนารุ่งเรือง(พศ.1898-2068) นับตั้งแต่รัชสมัยพระยาเกอณา(พศ.1898-1928) สืบมาจนถึงสมัยพระยาแก้ว (พศ.2038-2048) และเจริญสูงสุดในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช(พศ.1984-2038) ซึ่งถือกันว่าเป็นยุคทองของล้านนา : คูประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 29) ที่ยังคงแบบแผนการสร้างวัดตามคติจักรวาลและงานศิลปะในยุคทองของล้านนาเอาไว้มากที่สุด ทั้งนี้เพราะเวียงพระธาตุลำปางหลวงเป็นเวียงทางศาสนาเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของคนในสังคมและชุมชน จึงมีการสั่งสมงานศิลปกรรมที่สำคัญของชุมชนไว้ภายใน เพื่อแสดงความศรัทธาต่อศาสนาของคนในชุมชน.

ลัมพักปปะ-ชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง

1.3 เขลางค์นคร

1.3.1 กำเนิดเขลางค์นคร | นครหลวงคู่แฝดศรีอยุธยา

1.3.1.1 ภาคตำนานการสร้างเมือง หลังจากพระนางจามเทวี ขึ้นครองราชย์ยังเมืองศรีอยุธยา ในราว พ.ศ. 1204 และแผ่ขยายอาณาเขตของเมืองศรีอยุธยาออกไปโดยรอบ หลังจากครองราชย์ได้เพียง 7 ปี ทรงสละราชสมบัติให้กับโอรสองค์โต คือเจ้ามหันตยศ ส่วนเจ้านันตยศนั้น เมื่อเชษฐาทรงดำรงตำแหน่งกษัตริย์แห่งศรีอยุธยา ฐานะของพระองค์จะต้องรับตำแหน่งอุปราช

...ส่วนเจ้านันตยศนั้น เมื่อพระเชษฐาทรงดำรงตำแหน่งกษัตริย์แห่งศรีอยุธยาทรงน้อยพระทัย เหตุด้วยผลของการชนะศึกพระยาลัวะนั้น ทั้งสองกุมารทรงช้างเชือกเดียวกันออกสู้รบจนมีชัย หากประทับในศรีอยุธยาพร้อมกับพระเชษฐา ซึ่งเป็นกษัตริย์ขัตติยราช กุมารองค์น้อยคงได้ที่อุปราช จึงทูลขอดำรงตำแหน่งกษัตริย์เป็นใหญ่ในเมืองใดเมืองหนึ่ง เสมอด้วยเชษฐา...

...ต่อมาพระเจ้าอินทรวรยกได้เป็นพระยาดังที่ 8 คือมูลเหตุของการริเริ่มขยายเมืองของพระนางจามเทวี ทั้งนี้เพราะเจ้านันตยศกล่าวอ้างด้วยเหตุของการออกศึกร่วมกับเชษฐาได้ชัยชนะร่วมกันในครั้งศึกพระยาลัวะ คือ ขุนหลวงวิลังคะได้นำไพร่พลมาทำศึกกับศรีอยุธยาเพื่อชิงตัวพระนางจามเทวีไปเป็นมเหสี ในครั้งนั้น พระนางจามเทวีให้พระโอรสทั้งสองของพระนางทรงช้างศึกชื่อ ปู้ก่างาเขียว โดยเจ้ามหันตยศขี่คอช้าง เจ้านันตยศอยู่กลางมีความขำขันที่ท้ายออกนำที่ศรีอยุธยาได้ขับไล่จนทัพของขุนหลวงวิลังคะพ่ายกระเจิงกลับไป ทำให้ขุนหลวงวิลังคะต้องยกธิดาสองคนให้กับโอรสคู่แฝดของพระนางจามเทวี จากการเป็นโอรสคู่แฝดทำให้ฐานะ อีกทั้งมีพระปรีชาที่ทัดเทียมกันในขณะที่พระเชษฐาได้เป็นกษัตริย์ เจ้าอินทรวรจึงมีความประสงค์ที่จะดำรงตำแหน่งกษัตริย์เสมอกัน

พระนางจามเทวีได้นำความประสงค์ของเจ้านันตยศ ปรีชาภิวัตนาสุเทพ ฤๅษีและสุกกทันตฤๅษี ซึ่งได้แนะนำให้เจ้านันตยศเดินทางไปยังทิศตะวันออกของ เมืองหริภุญไชย เพื่อพบกับพุทธชฎิลฤๅษีซึ่งพำนักอยู่บนดอยชูหบรรพตใกล้กับแม่น้ำสารนที เพื่อเรียนปฏิบัติกับพุทธชฎิล ฤๅษีเสียก่อนที่จะเดินทางไปสร้างเมืองใหม่ของตน

หลังจากที่ได้ร่ำเรียนปฏิบัติกับพุทธชฎิลฤๅษีแล้ว ให้เดินทางต่อไปยังดอย เขางามใกล้แม่น้ำวังกนที(แม่น้ำวัง) ไปพบสุพรหมฤๅษี โดยให้เจ้าอินทวรไปหาพรานเขลางค์ซึ่ง อาศัยอยู่บริเวณเนินเขาใกล้กับดอยเขางามของสุพรหมฤๅษีเป็นผู้นำทาง(ตำนานจามเทวีวงศ์กล่าว ว่า พรานเขลางค์อาศัยอยู่บนดอยชูหบรรพตก่อนถึงดอยเขางาม แต่ในตำนานบางเล่มกล่าวว่า พรานเขลางค์อาศัยอยู่บริเวณเนินเขาเดี่ยวๆซึ่งเรียกว่า ช่างเมง) เมื่อสุพรหมฤๅษีได้ทราบความ ประสงค์ของเจ้าอินทวรแล้ว จึงได้เดินทางลงมายังบริเวณใกล้กับแม่น้ำวัง เพื่อพิจารณาสถานที่สำ หรับการสร้างเมือง

...สุพรหมฤๅษีก็เนรมิตให้เป็นเมืองอันหนึ่งใหญ่ พร้อมด้วยพราหมณ์เขลางค์ เหตุตั้งนั้นเมืองจึงได้ชื่อว่า เขลางค์นครด้วยเหตุนี้แล

แล้วสุพรหมฤๅษีเนรมิตข้าบ้านใหญ่ให้เป็นบริวารสำหรับเมืองนั้น เต็มไปด้วย ผู้คนและทรัพย์สินเงินทองพร้อมบริบูรณ์ทุกประการก็มอบเวรพระนครนั้นถวายแก่เจ้าอินทวร...⁹

สุพรหมฤๅษีสร้างเมืองเขลางค์นครขึ้นตามแบบฉบับของกลุ่มจักรวงศ์ฤๅษี ทั้ง 5 คือเมืองรูปหอยสังข์(สังข์ขบัตรสัณฐาน) โดยยึดตามต้นแบบคือเมืองหริภุญไชย ...พระราชธานี นั้นมีสัณฐานสี่เหลี่ยมบวรมน บริบูรณ์ไปด้วยอาการทั้งปวง ประดุจดั่งพระนครหริภุญไชยฉะนี้...¹⁰

เมื่อสร้างเขลางค์นครเสร็จแล้วนั้น สุพรหมฤๅษีได้กระทำพิธีราชาภิเษกให้เจ้านันตยศเป็นกษัตริย์ แห่งเขลางค์นคร ในพิธีราชาภิเษกมีทั้งชาวละว้า กะเหรี่ยง และกลุ่มชนในป่าได้พากันออกมา เจริญฉลองและออกมาอาศัยอยู่ในเมืองเขลางค์นครเป็นจำนวนมาก

⁹ ตำนานมูลศาสนา, หน้า 175.

¹⁰ พระไพริวัสส์, คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย. (โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา | กรุงเทพฯ|2516), หน้า 136.

1.3.2 อาลัมพางค์ 1 เมืองประจำตำแหน่ง

เจ้าอนันตยศหลังจากขึ้นครองเมืองเขลางคนคร ในฐานะเมืองหลวงคู่แฝดของแคว้นทริภุญไชย ได้รำลึกถึงพระราชมารดาคือ พระนางจามเทวีต้องการจะให้พระราชมารดาทอดพระเนตรบ้านเมืองและเสด็จมาสร้งน้ำยังเมืองเขลางคนคร จึงได้ส่งอำมาตย์นำสาสน์ไปกราบทูลเชิญพระนางจามเทวีและพระเชษฐาคือ เจ้ามหันตยศ เสด็จเยือนเขลางคนคร

พระนางจามเทวีได้เสด็จเยือนเขลางคนคร ตามคำกราบบังคมทูลของเจ้าอนันตยศ ตามตำนานมูลศาสนากล่าวว่พระนางจามเทวีเมื่อเสด็จมาถึงเขลางคนคร เจ้าอนันตยศได้จัดตั้งสนามและสร้างมณฑปให้พระราชมารดาประทับ จัดมหรสพสมโภชพระราชมารดาถึง 7 วัน 7 คืน และในบริเวณที่ประทับของพระนางจามเทวีนั้น เรียกว่า ลำพางค์ ซึ่งพระนางจามเทวีประทับอยู่ในเขลางคนคร 6 เดือนจึงเสด็จกลับทริภุญไชย ¹¹

...พระนครหนึ่งอยู่ด้านทักษิณทิศ และปัจฉิมทิศแห่งเขลางคนคร ในเนินอันน้อยมาตามแนวเขลางคนคร คนทั้งหลายเรียกว่า อาลัมพางค์นคร โดยมีฐานะเป็นเมืองประจำตำแหน่งของพระนางจามเทวี... ¹²

ในการเสด็จเยือนเขลางคนครของพระนางจามเทวี ทำให้พระนางทรงรำพึงว่า พระเจ้าอนันตยศนั้นเสมอยศด้วยพระเชษฐาซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งทริภุญไชย ทำให้องค์อนุชาทรงดำรงยศเพียงอุปราช หากพระนางซึ่งเป็นพระราชมารดาและมีศักดิ์เป็นองค์กษัตริย์ประทับภายในเขลางคนคร ก็จะทำให้เจ้าอนันตยศกษัตริย์แห่งเขลางคนครฐานะด้อยลง เจ้าอนันตยศเมื่อทรงทราบจึงสร้างอาลัมพางค์นครขึ้นโดยพระองค์เสด็จประทับยังอาลัมพางค์นคร ส่วนพระนางจามเทวีประทับยังเขลางคนครเป็นเวลา 3 ปี และทูลเชิญให้พระนางจามเทวีประทับต่อในอาลัมพางค์นครอีก 3 ปีจึงเสด็จกลับทริภุญไชย และในปลายปีนั้นเองพระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ ณ เมืองทริภุญไชย

ตำนานานพระชาติลำปาง กล่าวถึงการเสด็จมาเขลางคนครต่างจากตำนานมูลศาสนาและตำนานจามเทวีวงศ์ที่พระนางมิได้เสด็จโดยตรงมาจากทริภุญไชย แต่พรรณา

¹¹ ตำนานมูลศาสนา, หน้า 178-180.

¹² ของดินครลำปาง, หน้า 5-6.

ว่าพระนางจามเทวีได้เสด็จไปเยี่ยมพระราชบิดา ณ เมืองละโว้ ในคราวที่เสด็จกลับมายังหริภุญไชยนั้นกษัตริย์ละโว้ได้พระราชทานพระศิวาลิขิตปฏิมาให้เจ้าอนันตยศ พระนางจามเทวีได้เสด็จกลับผ่านทางลำน้ำยมและได้แวะนมัสการสุพรรณฤๅษีบนคอยเขางาม ก่อนที่จะประดิษฐานพระสิขีปฏิมาศิวาลิขิต ณ วัดกู่ขาว (เสตถุฎาราม, เสวตถุฎาราม) หลังจากนั้นจึงเสด็จเข้าประทับยังอาลัมพางค์นครที่เจ้าอนันตยศสร้างถวายเป็นเวลา 6 ปี ที่พระนางจามเทวีประทับอยู่เขलगคนคร เมืองเขलगคนคร-อาลัมพางค์นครมีฐานะเป็นเมืองแปดกษัตริย์สองแม่ลูก หลังจากนั้นพระนางจามเทวีเสด็จกลับหริภุญไชยทรงประจวรและสิ้นพระชนม์ในราว พ.ศ.1270 ทำให้ประมาณอายุการสร้างอาลัมพางค์นครได้ในราวพ.ศ.1264 และเป็นเมืองที่มีอายุเพียง 6 ปีโดยมีอาณาเขตติดต่อกับเขलगคนครอย่างสะดวกประคองนครเดียวกัน¹³

1.3.3 เขलगคนคร | บทบาทและพัฒนาการสมัยแคว้นหริภุญไชย

1.3.3.1 มูลเหตุของการเกิดเมืองเขलगคนคร การกำเนิดของเมืองเขलगคนครในปีพ.ศ.1223 และเมืองอาลัมพางค์นครในปีพ.ศ.1264 บนที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง เป็นการสร้างศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ของเมืองหริภุญไชยในการรวบรวมชุมชนท้องถิ่น ที่มีการสร้างชุมชนและเวียงต่าง ๆ ขึ้นมาบนที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ซึ่งประกอบไปด้วยชุมชนชาวลัวะ กะเหรี่ยง ชนชาวป่า ปรากฏชุมชนให้เห็นจากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบว่าบริเวณสองฝั่งแม่น้ำวัง มีชุมชนโบราณสร้างเวียงมีร่องรอยของ คูน้ำ คันดินอย่างชัดเจน ไม่ต่ำกว่า 20 เวียง โดยมีชุมชนใหญ่ที่ใกล้กับชุมชนเมืองเขलगคนครมากที่สุด 2 ชุมชน คือ ชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง (อำเภอเกาะคา จ.ลำปาง) และชุมชนวัดพระธาตุจอมบึง (หมู่บ้านจอมบึง อ.เสริมงาม จ.ลำปาง อยู่ทางตอนใต้แม่น้ำวัง) ทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนใหญ่และมีหลักฐานที่แสดงถึงการพัฒนาการในขั้นสูง (ชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง มีการค้นพบเครื่องมือหินโบราณ ลูกปัดหินสี และลักษณะคูน้ำ คันดิน

13 ศักดิ์ รัตนชัย, หนังสือพิมพ์กับการพัฒนาระบบประชาธิปไตย, หน้า 41.

คล้ายกับเมืองโบราณทุ่งยั้ง อ.ลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ส่วนชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงพบเครื่องมือเครื่องใช้ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นถึงชุมชนมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์) ในการเลือกภูมิประเทศของสุพรรณภูมิเพื่อสร้างเมืองเขลางคนคร จึงได้เลือกพื้นที่ที่กว้างที่สุดในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวังโอบล้อมไปด้วยภูเขา ซึ่งเหมาะสำหรับการป้องกันพระนคร

การสร้างเมือง (เนรมิต) ของสุพรรณภูมิ โดยมีพรานเขลางค์เป็นผู้นำทางให้กับเจ้าอินทวร(อนันตยศ) ไปพบกับสุพรรณภูมินั้น เป็นสิ่งที่บ่งบอกได้ถึงบทบาทและความสำคัญของพรานเขลางค์และสุพรรณภูมิที่มีต่อชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ซึ่งจะเห็นได้จากตำนานกล่าวว่ " สุพรรณภูมิน้ำเนรมิตบ้านใหญ่ ๆ ทั้งหลายให้เป็นบริวารสำหรับเมืองนั้นเต็มไปด้วยทรัพย์สินเงินทองพร้อมบริบูรณ์ทุกประการ แล้วสุพรรณภูมินั้นถวายแก่เจ้าอินทวร " ¹⁴ การเนรมิตบ้านใหญ่ของสุพรรณภูมิ จึงน่าจะเป็นการรวบรวมหมู่บ้านและเวียงต่างๆที่ตั้งอยู่ในบริเวณนี้ให้เป็นเวียงบริวารของเมืองเขลางคนคร และจากการที่พรานเขลางค์เป็นคนนำทางให้กับเจ้าอินทวรไปพบกับสุพรรณภูมิ

...พรานเขลางค์นำเจ้าอินทวรกุมารไปสู่สุพรรณภูมินี้แล้วลงจากที่อยู่มา กับพรานเขลางค์ แล้วมาพิจารณาสถานที่ใกล้แม่น้ำเป็นที่สนุกสนานยิ่ง สุพรรณภูมินี้เนรมิตให้เป็นเมืองใหญ่อันหนึ่ง พร้อมด้วยพรานเขลางค์ เหตุตั้งนั้น เมืองจึงได้ชื่อว่า เขลางคนคร ด้วยเหตุนี้แล... ¹⁵

จากตำนาน แสดงให้เห็นถึงบทบาทของสุพรรณภูมิและพรานเขลางค์ในฐานะ เป็นผู้รวบรวมชุมชนที่กระจายตัวอยู่ในบริเวณนี้ (บ้านใหญ่ๆทั้งหลายที่ปรากฏในตำนาน น่าจะเป็นชุมชนระดับเวียงและมีหมู่บ้านเล็กๆที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเวียง) ให้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของ เจ้าอนันตยศซึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจกลุ่มทริภูมไชยจากที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งขอบเขตของแคว้นทริภูมไชยในขณะนั้นครอบคลุมอยู่ในบริเวณแอ่งที่ราบเชิงใหม่-ลำพูนอย่างกว้างขวาง เพราะสามารถติดต่อถึงกันโดยอาศัยแม่น้ำปิง เป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก โดยทางตอนเหนือสุดมีอาณาเขตอิทธิพลครอบคลุมถึงดอยอ่างสรวง (ดอยเชียงดาว อ. เชียงดาว จ. เชียง

14 ตำนานมูลศาสนา, หน้า 176.

15 อ้างแล้ว, เสมอเดียวกัน, หน้า 176.

ใหม่) ซึ่งช่างมงคลของพระนางจามเทวีนั้นได้มาจากคอย่างสงระ แสดงว่าชุมชนในบริเวณนั้น ยอมรับอำนาจของ เมืองหริภุญไชยจึงได้ส่งช่างมงคลมาให้¹⁶ และในทางตอนใต้บริเวณแอ่งที่ราบ ลำปาง ซึ่งมีชุมชนกระจายตัวอยู่และรับอำนาจของ เมืองหริภุญไชย แต่เมืองหริภุญไชยอาจจะ ยังไม่มีอำนาจ ในการควบคุมอย่างเด็ดขาดในบริเวณแอ่งที่ราบลำปาง จึงมีการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางอำนาจมายังที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง โดยการสร้างเมืองเขลางคนครให้กับโอรสองค์รอง คือเจ้า อนันตยศเข้ามาควบคุมชุมชนในบริเวณนี้ แต่การเข้ามาของชาวละโว้หรือมอญจากหริภุญไชยนั้น จำ เป็นที่จะต้องได้รับการยอมรับจากผู้นำท้องถิ่นหรือผู้ที่มีบทบาทสำคัญในพื้นที่เสียก่อน ดังจะเห็นได้ จากการที่वासเทพฤๅษีแนะนำให้ เจ้าอนันตยศไปศึกษาเล่าเรียนกับพุทธชฎิลฤๅษีเสียก่อนที่จะ เดินทางไปพบกับพราณเขลางค์เพื่อให้เป็นคนนำทาง พุทธชฎิลฤๅษีน่าจะเป็นบุคคลที่พราณเขลางค์และ สุปุทธมฤๅษียอมรับในระดับหนึ่ง เมื่อเจ้าอนันตยศเดินทางไปพบกับสุพุทธมฤๅษีจึงได้รวบรวมชุมชน (เนรมิต) แล้วสร้างเมืองให้กับเจ้าอินทวร โดยมีชื่อเมืองตามชื่อของพราณนำทาง (การที่พราณ เขลางค์ ได้รับการยกย่องและยอมรับ คล้ายกับกรณีการสร้างเมืองเชียงใหม่ของพระยามังราย (มังราย) ก่อนที่จะทำพิธีราชาภิเษกมีพิธีลัวะจูงหมานำหน้าเข้าเมือง (เป็นพิธีดั้งเดิมของกลุ่มชน ชาวลัวะด้วย) เป็นกลยุทธ์ที่พระยามังรายผูกใจชนกลุ่มใหญ่ในบริเวณนี้ คือ ชุมชนชาวลัวะ(ทั้งนี้ เพราะ พระยามังรายก็เป็นลัวะอีกเผ่าหนึ่งซึ่งจะต้องรู้พิธี ที่คล้ายคลึงกันและนับถือร่วมกันของลัวะ เผ่าต่างๆ) ดังนั้น การสร้างเมืองเขลางค์ขึ้นจึงไม่ได้รับการต่อต้านจากชาวลัวะ หรือชนกลุ่มอื่นๆ เช่นกรณีของพระนางจามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะ แต่กลับมีชาวลัวะ กะเหรี่ยงชนชาวป่าเข้ามาอยู่ ภายในเมืองเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจจะ เป็นประสพการณ์โดยตรงของพระนางจามเทวี ในการที่ จะขยายอำนาจของแคว้นผนวกชุมชนต่างๆเข้าด้วยกันโดยให้มีการต่อต้านน้อยที่สุด)

ดังนั้น การเกิดเมืองเขลางคนครขึ้น บนที่ราบลุ่มแม่น้ำวังไม่เพียง แต่เป็นการขยายขอบเขตของแคว้นหริภุญไชยเท่านั้น แต่เป็นการเข้ามาควบคุมชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง เพื่อที่ทางหริภุญไชยจะมั่นใจได้ว่าบริเวณทางตอนใต้ ซึ่งยอมรับอำนาจของหริภุญไชยนั้นจะยังคงอยู่ภายใต้อำนาจ ทั้งนี้เพราะลักษณะภูมิประเทศมีส่วนช่วยกำหนด เทือกเขา

¹⁶ สวัสดิ์ อ่องสกุล. เวียงกุมกาม. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา. โรงพิมพ์เมือง, เชียงใหม่. 2536, หน้า 15.

ขุนตาน เป็นแนวปราการธรรมชาติ ที่กั้นชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและที่ราบลุ่มแม่น้ำวังออกจากกัน

อีกทั้งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวังได้เกิดชุมชนระดับเวียง และหมู่บ้านใหญ่ขึ้นหลายชุมชน ซึ่งมีโอกาสที่จะพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองมีอำนาจกดดันเมืองหริภุญไชยได้ เมืองหริภุญไชยจึงสร้างเมืองขึ้นเสียก่อน เพื่อรวบรวมชุมชนและบรรดาเวียง หมู่บ้านเหล่านั้นให้อยู่ภายใต้อำนาจของหริภุญไชย การที่ที่ตั้งของเมืองเขลางค์ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวังเป็นบริเวณที่ที่ราบมีขนาดกว้างที่สุดเหมาะสำหรับการขยายตัวของเมืองให้ใหญ่ขึ้น และเหมาะเหมาะสำหรับการควบคุมชุมชนทั้งตอนบนและตอนใต้ของแม่น้ำวัง ซึ่งมีทำเลที่ตั้งบนที่ราบลุ่มแม่น้ำที่ค่อนข้างเล็กและแคบกว่า ตำแหน่งของเมืองเขลางค์ยังเป็นแนวป้องกันโดยตรงทางตอนใต้ของหริภุญไชย (เมืองและเวียงส่วนใหญ่ในแคว้นหริภุญไชย นิยมตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำและที่ราบลุ่มแม่น้ำท่วมถึงต่างจากกลุ่มไทยยวน(กลุ่มโยนก) ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกของกลุ่มราชวงศ์ลาวจิงกราชและราชวงศ์วงศ์เวงศาไทเมืองที่นิยมสร้างเมืองหรือชุมชนบริเวณที่ราบเชิงเขา)

หลังจากการสิ้นพระชนม์ของเจ้านันทยศ ฐานะการเป็นเมืองหลวงคู่แฝดของเมืองหริภุญไชยคงสิ้นสุดลงโดยปริยาย มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงที่มีอุปราช หรือเสนาอำมาตย์ปกครองเมือง ทั้งนี้เพราะ ไม่ปรากฏหลักฐานใดที่กล่าวถึงนามผู้ครองนครเขลางค์ จนกระทั่งปรากฏนามของเจ้าไทยอำมาตย์ขึ้นในช่วงพระยาพิชัยโดยปกครอง เมืองหริภุญไชย(ในชินกาลมาลีปกรณ์ เรียกว่า พญาพันโตญะ) เจ้าไทยอำมาตย์เป็นอำมาตย์ครองเมืองเขลางค์ ได้ยกทัพมารบชิงเมืองหริภุญไชย ปลงพระชนม์พระยาพิชัย แล้วตั้งตนขึ้นปกครองเมืองหริภุญไชยตั้งเป็นวงศ์ไทยอำมาตย์ขึ้นปกครองสืบมาได้ 10 พระองค์ ในช่วงพ.ศ.1755-1801 จนกระทั่งถึงพระยาธิบ(ภูบ)เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของวงศ์ไทยอำมาตย์และของ เมืองหริภุญไชย ซึ่งเสียเมืองให้กับพระยามังรายในปีพ.ศ. 1835

การปรากฏขึ้นของเจ้าไทยอำมาตย์ ในช่วงสุดท้ายของเมืองหริภุญไชย ก่อนที่พระยามังรายจะยึดเมืองหริภุญไชยได้แล้วสร้างเมือง เชียงใหม่ขึ้นในภายหลังนี้เอง ที่ทำให้ตั้งข้อสงสัย เกิดได้ถึงบทบาทของเมืองเขลางค์ ในช่วงหลังจากการสิ้นพระชนม์ของเจ้านันทยศว่าเมืองเขลางค์ได้ลดฐานะลง เป็นเมืองลูกหลวงที่ยังมีบทบาทค่อนข้างสูง ในทางการเมือง เพราะเป็นเมืองที่มีอุปราชหรือเสนาอำมาตย์คนสำคัญปกครอง และผู้ปกครองเมืองเขลางค์จะต้องมีกำลังมีความสามารถแต่ในช่วงหลายร้อยปีที่เมืองหริภุญไชยยังรุ่งเรืองอยู่นั้น เมืองเขลางค์ยังเป็นเมืองที่มีความสำคัญสูงต่อเมืองหริภุญไชย ที่เมืองหริภุญไชยเองก็ยอมรับบทบาทนั้น โดยเฉพาะบทบาททางการทหาร จนกระทั่ง มาถึงสมัยเจ้าไทยอำมาตย์ปกครองเมือง แล้วยกทัพไปตีเมือง

ทริภุญไชยทางทริภุญไชยก็ได้จัดทัพออกรบอย่างแข็งขัน

...ยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อ ไทยอำมาตย์ ให้มันไปกินเมืองเขลางค์ ใ้มันนั้นก็เอารั้พลมารบเอาเมืองทริภุญไชย และคนทั้งหลายก็มาไหว้พระยาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า บัดนี้ ชาวเขลางค์จกมารบเอาเมืองทริภุญไชยบัดนี้แล พระยาทำเล่นหมากสะกาดผู้มีได้พูดประ การใด ไทยอำมาตย์มันก็ปองเอาเมืองได้แล้วได้เป็นพระยาแทน พระยาพินโดยมันก็หนีไปหน ตะวันออกเวียง ไทยอำมาตย์มันก็ให้รั้พลขับไปทัน เขาก็ฆ่าพระยาเสีย...¹⁷

เกี่ยวกับราชวงศ์ที่ปกครองอยู่ในแคว้นทริภุญไชย มีผู้เสนอหลายคนว่า เป็นเชื้อสายมอญของพระนางจามเทวีมาตั้งแต่ต้น จนถึงราชวงศ์ไทยอำมาตย์ ที่ระบุว่าเจ้าไทย อำมาตย์เป็นไทย ซึ่งกลุ่มคนไทยในที่นี้ย่อมไม่ใช่ไทจากภาคกลาง หรือ ทางตอนใต้ของ เมืองทริภุญ ไชย ทั้งนี้เพราะกลุ่มชนที่มีการเคลื่อนย้ายและกระจายตัวกันตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำใน ภาคเหนือตอนบนในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น มีกลุ่มสำคัญคือ

กลุ่มมอญ (ละโว้) ของพระนางจามเทวี ซึ่งเคลื่อนย้ายมาจากตอน กลางคือเมืองละโว้

กลุ่มเมงคบุตร เป็นมอญอีกกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณภาคเหนือและ บริเวณลุ่มแม่น้ำอิระวดี ซึ่งมีเมืองสำคัญ คือเมืองสุพรรณวดี

กลุ่มชนชาวลัวะ (มิลักชะ) สร้างชุมชนและเวียงขึ้นบริเวณแอ่งที่ราบ แม่น้ำปิง มีศูนย์กลางอยู่บริเวณดอยสุเทพ

กลุ่มชนชาวลัวะราชวงศ์ลาวจกกราช ของปู่เจ้าลาวจก ต้นตระกูลของ พระยามังราย ซึ่งเป็นกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า ไทยยวน ในระยะหลังที่รวบรวมชุมชนบริเวณที่ราบ เชียงรายแล้ว มีอิทธิพลอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำสาย แม่น้ำลาว และเป็นเครือญาติกับ ชุมชนแคว้นพะเยาลุ่มแม่น้ำอิง (แม่น้ำสายตา)

กลุ่มชนชาวกล่อม (ขอม) เป็นกลุ่มชนชาวขอมฝั่งทะเลที่เคลื่อนย้ายขึ้น มาจากแม่น้ำโขงตอนล่าง มาสร้างชุมชนในบริเวณสบกก ขยายชุมชนอยู่ภาคเหนือของลาวและ เวียดนาม

¹⁷ ตำนานมูลศาสนา , หน้า 215.

กลุ่มวงศาไทเมือง(ไทยใหญ่) ของสิงหนวัติกุมารอพยพลงมาจากตอนใต้ของยูนนาน หรือบริเวณลุ่มแม่น้ำอิระวดีตอนบน สร้างอาณาจักรโยนกนาคพันธ์บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำโขง โดยสร้างทับเมืองเก่าของพวกกล่อม(ขอม) ที่ลุ่มลงเป็นหนองน้ำ

โดยเฉพาะกลุ่มหลัง คือ กลุ่มวงศาไทเมืองซึ่งปรากฏในตำนานสิงหนวัติและพงศาวดารโยนกเป็นกลุ่มคนไทอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่มีหลักฐานที่จะชี้ชัดได้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ แต่ก็ไม่มีหลักฐานใดๆที่จะสรุปลงไปให้ชัดเจนว่ากลุ่มวงศาไทเมืองของสิงหนวัตินั้นไม่มีอยู่จริง ทั้งนี้มาจากการที่ค้นพบเมืองบริเวณอำเภอเชียงแสน และซากเมืองเก่าบนฝั่งประเทศลาวที่ค่อนข้างตรงกับที่ระบุว่า เป็นเมืองที่กล่าวถึงในตำนาน และในตำนานจะพบว่าเมืองของกลุ่มวงศาไทเมือง เป็นเมืองที่มีอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งในช่วงเวลาเดียวกันการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ของจีนและทิเบต ในการเผยแพร่อิทธิพลทางศาสนาและการขยายรัฐของกลุ่มชนทางตอนใต้ของจีนในช่วงพ.ศ.1197-1219 มีเหตุการณ์วุ่นวายในจีนตอนใต้หัวเมืองฝ่ายของจีนเริ่มชิงกันเป็นอิสระ ในขณะที่ทางทิเบตได้เริ่มรุกรานดินแดนบางส่วนติดพรมแดนจีน และในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน กลุ่มมอญของพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ทวารวดีก็เริ่มเคลื่อนย้ายจากที่ราบลุ่มเจ้าพระยาขึ้นมาสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง สร้างรูปแบบวัฒนธรรมทวารวดีแบบหริภุญไชยขึ้นมา

แม้หลักฐานการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนต่างๆทางจีนตอนใต้ จะไม่สามารถยืนยันได้ว่าสิงหนวัติมีตัวตนจริงในทางประวัติศาสตร์ แต่ต้องยอมรับว่ามี การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่างๆในกลุ่มรัฐอิสระทางตอนใต้ของจีนลงมาสู่ลุ่มแม่น้ำอิระวดีและลุ่มแม่น้ำโขง กลุ่มสิงหนวัติก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เคลื่อนย้ายลงมาสู่ลุ่มแม่น้ำโขง และเป็นกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า ไทเมือง ในขณะที่กลุ่มลวจักราชเรียกตัวเองว่า ไทยวน กลุ่มไทเมืองนี้ดำรงชุมชนและพัฒนาการอยู่บริเวณที่ราบเชียงแสน ตั้งเป็นจักรวงศ์โยนกเชียงแสนวงศาไทเมือง จนกระทั่งเมืองโยนกนาคพันธ์ได้ล่มสลายลงในราวพุทธศตวรรษที่ 16 แต่ยังคงมีการสืบสายวงศ์ต่อมา โดยสร้างเมืองเวียงปรีक्षाขึ้นมาของกลุ่มเสนาอำมาตย์เก่าของเมืองโยนกนาคพันธ์¹⁸ และในระยะหลังมีการอพยพ

18 ตักดิ์ รัตนชัย. เกร็ดตำนานโยนกเชียงแสน-นาแสง. อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพพ่อทองแก้ว แสงแก้ว, 6 พฤศจิกายน 2537, หน้า 34.

ของชาวเชียงแสนในช่วงสงครามขับไล่พม่าจากเมืองเชียงแสน ท้าเมืองเชียงใหม่ได้กวาดต้อนชาวเชียงแสนลงมาตั้งชุมชนในเมืองเขลางค์ ซึ่งชาวเชียงแสนที่อพยพมาอยู่ในเมืองเขลางค์นั้นเรียกตัวเองว่าคนไทเมือง (คนเมือง) ซึ่งคงจะมีความเกี่ยวข้องกับสายพันธุ์ชาวเมืองไทยภาคในตำนานสิงหนวัติอยู่บ้างไม่มากนักน้อย และการอพยพลงมาของชาวไทเมืองนี้ในช่วงเวลาหลายร้อยปี คงจะไม่ใช้การเคลื่อนย้ายเป็นครั้งแรกของกลุ่มชนต่างๆในบริเวณที่ราบเชียงใหม่-เชียงราย-พะเยา-ลำปาง

ดังนั้น การที่เจ้าไทยอำมาตย์ตั้งราชวงศ์ไทยอำมาตย์ขึ้นปกครองเมืองหริภุญไชยและมีผู้เสนอว่า เจ้าไทยอำมาตย์นั้นเป็นคนไทไม่ใช่มอญเหมือนจามเทวีวงศ์ของพระนางจามเทวี อาจจะเป็นไปได้ว่า เจ้าไทยอำมาตย์ซึ่งปกครองเมืองเขลางค์อยู่ก่อนนั้น เป็นเชื้อสายของกลุ่มไทเมือง ซึ่งอาจจะไม่ใช่คนไทเมืองที่สืบสายมาแต่สิงหนวัติกุมารในตำนาน แต่เป็นไทเมืองคนหนึ่งซึ่งอาจจะมีเชื้อสายมาจากกลุ่มชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก ที่มีโอกาสเข้ามาเกี่ยวข้องกับเจ้านายหรือขุนนางในเมืองหริภุญไชย ซึ่งในประเด็นนี้ไม่ใช่ข้อสรุปที่ถูกต้องทั้งหมดขึ้นอยู่กับหลักฐานและการสืบค้นข้อมูลต่อไปในภายภาคหน้า แต่เป็นสิ่งที่ใช้เป็นข้ออ้างอิงต่อเนื่องได้ว่า เมืองเขลางค์นครในช่วงหนึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนทางลุ่มแม่น้ำโขง โดยผ่านทางชุมชนพะเยาที่ติดต่อกันได้สะดวก และมีการเคลื่อนย้ายของประชากรระหว่างเมืองอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นบทบาทของเมืองลูกหลวงและเมืองหน้าด่านของเมืองหลวง ที่ต้องสร้างสัมพันธ์ระมัดระวังชุมชนใกล้เคียงเพื่อป้องกันมิให้มีปัญหากระทบกระทั่งถึงเมืองหลวง นอกเสียจากว่าเมืองลูกหลวงจะเป็นผู้กระทำการนั้นเอง ดังกรณีของเจ้าไทยอำมาตย์ ซึ่งเท่ากับบทบาทของเมืองเขลางค์ในช่วงหลัง การสิ้นพระชนม์ของเจ้าอนันตยศแล้ว เป็นเมืองหน้าด่านที่มีกำลังทหารเข้มแข็งของหริภุญไชย

วงศ์ไทยอำมาตย์แห่งเขลางค์นครขึ้นครองเมืองหริภุญไชยสืบวงศ์นับได้ 10 องค์ จนถึงพญาญาเป็นกษัตริย์องค์สุดท้าย ตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 1800-1835 ฐานะของเมืองเขลางค์ในช่วงวงศ์ไทยอำมาตย์ครองเมืองหริภุญไชย มีความสำคัญในฐานะของเมืองอุปราช ซึ่งกษัตริย์หริภุญไชยจะส่งโอรส หรือพระบรมวงศานุวงศ์ขึ้นผู้ใหญมาครองเมือง ในสมัยพญาญาผู้ครองเมืองเขลางค์เป็นอนุชาของพญาญา คือพระยาเบิก แต่ในตำนานเมืองโยนกนครชัยบุรีศรีเชียงแสน กล่าวว่าพระยาเบิกเป็นบุตรของพญาญา

... อ้ายฟ้าจึงทูลให้เจ้าเหนือหัว พญาผู้บา ย้ายครอบครัวไปไว้เมือง
 เขลางค์อยู่กับพญาเบิกผู้บุตรเพื่อจะได้รวบรวมคนมาช่วย อ้ายฟ้าจะรักษาเมืองไว้ให้ พญาผู้บา
 เชื้อคำอ้ายฟ้าพาครัวไปหาลูกยังเขลางค์นคร...¹⁹

จนกระทั่ง เมืองหริภุญไชยถูกพระยามังรายยึดครองได้ ในปีพ.ศ. 1835
 หลังจากส่งอ้ายฟ้ามาเป็นไส้ศึกถึง 7 ปี พญาผู้บาทศรัยหริภุญไชยจึงได้ลี้ภัยมายังเมืองเขลางค์
 ซึ่งพระยาเบิกครองเมืองอยู่ พญาผู้บาและพระยาเบิกได้จัดทัพและช่องสุ่มกำลังเพื่อเตรียมชิงเมือง
 หริภุญไชยคืน เมื่อพระยามังรายทราบเรื่อง ได้สั่งให้ขุนครามราชโอรสเกณฑ์กำลังจากเชียง
 รามมาสทบบกับเชียงใหม่ โดยจัดทัพเป็น 2 ทัพสกัดพญาผู้บาไม่ให้กลับเข้าเขลางค์นครได้ แต่
 ทัพที่ส่งมาจากเขลางค์เป็นทัพของพระยาเบิกจึงตีทัพเสียเอง แล้วปลงพระชนม์พระยาเบิกที่ริมฝั่ง
 น้ำแม่ตาน (เขตอำเภอห้างฉัตร จ.ลำปาง) เสีย (บางแห่งกล่าวว่าถูกปลงพระชนม์ บริเวณดอย
 ขุนตาน) ฝ่ายพญาผู้บาเมื่อพระยาเบิกถูกปลงพระชนม์และเสียรัพลเป็นจำนวนมาก จึงหนีทัพไป
 ลี้ภัยยังเมืองสองแคว(พิษณุโลก)จนสิ้นพระชนม์ (ตำนานมูลศาสนา กล่าวว่ พญาผู้บาตายในเมือง
 เขลางค์) พระยามังรายจึงยึดเมืองเขลางค์ได้ในครั้งนั้น ตรงกับปีพ.ศ. 1838

หลังจากยึดเมืองเขลางค์ได้แล้ว พระยามังรายได้ตั้งขุนผู้หนึ่ง ชื่อ
 "ขุนไชยเสนา" อยู่รั้งเมืองเขลางค์²⁰ ส่วนตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับพ.ศ. 2473 ระบุว่า
 พระยามังราย ได้ตั้งชายละว้าชาติมีลักษณะคนหนึ่ง ให้เป็นใหญ่ในเมืองเขลางค์และได้รวบรวมชาว
 เมืองเขลางค์ทั้งเมืองเขลางค์ ออกมาสร้างเมืองเขลางค์ขึ้นใหม่ในปีฉลู จุลศักราช 663 (พ.ศ.
 1844) ครองเมืองจนถึงจุลศักราช 878 มีอิทธิพลครองเมืองถึง 55 องค์ เสวยศิริอยู่ในนครนั้น
 โดยลำดับล่วงมาได้ 215 ปี (ถึงพ.ศ. 2059)²¹

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่เมืองหริภุญไชยถูกทัพของพระยามังราย ยึด
 ครองได้แล้ว พระยามังรายต้องใช้เวลาอีกหลายปีกว่าจะยึดครองเมืองเขลางค์ได้ ซึ่งในขณะนั้น
 เมืองเขลางค์เทียบเท่ากับการเป็นเมืองหลวงของกษัตริย์พลัดถิ่น จนกระทั่งพระยามังรายยึด
 ครองไปอย่างเบ็ดเสร็จในปีพ.ศ. 1838

19 อติตกาลลานนาและตำนานเมืองโยนกนครชัยบุรีศรี เชียงแสน, หน้า 57.

20 เล่มเดียวกัน, หน้า 63.

21 อ้างแล้ว, หน้า 35.

2. ชุมชนเมืองลำปางยุคอาณาจักรล้านนา

2.1 สภาพแวดล้อมของชุมชนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก-อิง ก่อนการขยายตัวของ แคว้นโยน

ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำวังบรรดาชุมชนต่างๆ ที่สร้างชุมชนกระจายกันอยู่ทั้งบนที่สูงและที่ราบนั้น ได้เกิดการรวมตัวกันขึ้นเป็นแคว้นที่มีขอบเขตทางการเมืองที่ค่อนข้างชัดเจน ทั้งนี้เพราะบริเวณที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และที่ราบลำปาง เป็นที่ราบที่ค่อนข้างกว้างขวาง ไม่เป็นอุปสรรคในการผนวกเข้ากับแคว้นทวารวดี โดยมิรูปแบบวัฒนธรรมทวารวดี ที่ภายหลังได้ปรับให้เป็นแบบทวารวดีขึ้นมา มีพุทธศาสนิกายเถรวาทเป็นศาสนาหลักของแคว้นแคว้น แต่ในช่วงเวลาเดียวกันที่แคว้นทวารวดีเริ่มผนวกชุมชนต่างๆ เป็นปึกแผ่น กลุ่มชุมชนต่างๆ ในบริเวณที่ราบลุ่มเชียงรายได้ยังมีสภาพของการเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย ที่มีเวียงต่างๆ ทั้งเล็กและใหญ่กระจายอยู่ในที่ราบต่างๆ ซึ่งลักษณะภูมิประเทศของชุมชนบริเวณนี้ก็เป็นตัวกำหนด ที่ราบเชียงรายได้ประกอบไปด้วยที่ราบลุ่มแม่น้ำเป็นตอนๆ ระหว่างแม่น้ำกกแม่น้ำสาย แม่น้ำลาว ทำให้ชุมชนต่างๆ ค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน อีกทั้ง ยังเป็นบริเวณกันชนที่มีกลุ่มชนต่างๆ หลายเชื้อชาติ หลายชนเผ่าเคลื่อนย้ายไปมา ทั้งในแนวนอนจากทิศตะวันออกไปตะวันตก หรือจากใต้ขึ้นเหนือ เข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในช่วงเวลาต่างๆ กันหรือไล่เรียงกัน ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของการบอกเล่าในตำนานต่างๆ ที่ต่างอธิบายย้อนความเป็นมาของชุมชนต่างๆ เหล่านี้ ลงไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 12 ในขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่ค้นพบในปัจจุบันสามารถกำหนดระยะเวลาได้ไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 17

ประเด็นสำคัญมิได้อยู่ที่การระบุให้ชัดเจนว่า ชุมชนต่างๆ ที่มีอยู่ในตำนานนั้นเก่าแก่ที่สุดเท่าไร แต่ตำนานต่างๆ ทำให้มองเห็นสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานกันอยู่ก่อนข้างหน้าแน่ ในบริเวณที่ราบลุ่มเชียงรายได้ประกอบไปด้วยกลุ่มชนหลายชนเผ่า หลายเชื้อชาติ ตั้งชุมชนกันอย่างอิสระก่อนการรวบรวมเข้าอยู่ภายในขอบเขตเดียวกันของแคว้นโยน โดยพระยามังรายแห่งเมืองเงินยาง ชุมชนใหญ่ที่จำแนกได้ในบริเวณที่ราบเชียงรายได้สำคัญมีดังนี้

1) ชุมชนเมืองสุวรรณโคฒาคำ

เมืองสุวรรณโคฒาคำเป็นชุมชนของชาวกล่อม(ขอม)* ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณสบกก (บริเวณที่แม่น้ำกกไหลลงแม่น้ำโขงคือเมืองเชียงแสน) โดยตำนานกล่าวว่าเมืองสุวรรณโคฒาคำของกล่อมตั้งอยู่บนเกาะกลางแม่น้ำโขง ต่อมาเมืองได้สลายตัวลงเพราะเมืองถูกแม่น้ำโขงเขาตลิ่งพังเมืองทั้งเมืองได้จมลงกลางแม่น้ำโขง และการล่มของเมืองในครั้งนั้นได้เกิดเกาะใหญ่ขึ้นใหม่คือ ดอนมูล ชาวกล่อมได้ขยายชุมชนออกไปโดยรอบสบกก คือ เมืองอุ้มงคเสลา เมืองโยนกนาคพันธ์²²

การเคลื่อนย้ายของชาวกล่อมเข้าสู่แผ่นดินดอนในจนถึงปากแม่น้ำกกนั้นอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่11-12 นับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานก่อนชุมชนอื่นๆในบริเวณนี้ แต่ยากที่จะระบุระยะเวลาที่ค่อนข้างชัดเจนแน่นอนได้ เหมือนการเคลื่อนย้ายขึ้นมาของชาวมอญเมืองละโว้โดยการนำของพระนางจามเทวี ที่สามารถยืนยันได้ด้วยหลักฐานทางศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ชุมชนของชาวกล่อมยังคงมีการตั้งชุมชนเป็นเวียงอยู่ในบริเวณสบกกอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งภายหลังยังปรากฏการมีอยู่ของชาวกล่อม ในตำนานกลุ่มชนไทยเมืองของสิงหวัติที่เข้ามาปราบและขับไล่กล่อมออกจากบริเวณนี้ รวมไปถึงเรื่องราวของขุนเจืองแห่งเมืองพะเยาที่ปราบปรามเผ่าอิทธิพลไปจนถึง เวียดนามก็ยังคงกล่าวถึงชาวกล่อมหรือขอม

²² สวัสดิ์ ย่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. (โรงพิมพ์มิ่งเมือง : เชียงใหม่ : 2529). หน้า 5-6.

* บางแห่งเรียกกล่อมคำ กล่อมหรือขอมมี 2 กลุ่มใหญ่ เท่าที่ปรากฏในตำนานต่างๆ คือ กล่อมคำ ซึ่งน่าจะเป็นขอมในผืนแผ่นดิน และกล่อมฝั่งทะเล มีศูนย์กลางของอาณาจักรอยู่ในบริเวณตอนกลางกัมพูชาในปัจจุบัน กล่อมชายฝั่งทะเลมีการอพยพเคลื่อนย้ายเข้าสู่แผ่นดินภายใน สร้างชุมชนของตนเองขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนของลาวปัจจุบัน

2) ชุมชนของสิงหนวัติกุมาร

ตำนานสิงหนวัติ กล่าวถึงวงศ์วงศ์ไทเมือง เมืองไทยเทศ ในมณฑลยูนนาน²³ มีเมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวงพระเจ้าเทวกาลได้ตั้งราชโอรสองค์โตครองเมือง ส่วนโอรสอีก 29 องค์ ให้แบ่งครัวเรือน ไพร่พล และสมบัติออกไปสร้างบ้านเมืองใหม่ สิงหนวัติกุมาร ได้อพยพลงมาทางตอนใต้และสร้างเมืองโยนกนาคพันธุ์ หรือ นาคพันธุ์สิงหนวัตินครขึ้นบนที่ราบแม่น้ำละว้านที (แม่น้ำสาย) และแม่น้ำขรนที(แม่น้ำโขง) ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นบริเวณเมืองเก่าของกล่อมที่ได้ล่มลงน้ำ คือเมืองสุวรรณโคฒคำ

เมืองสุวรรณโคฒคำสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ร่วมสมัยกับราชวงศ์ถังในจีน²⁴ สิงหนวัติกุมารได้ขับไล่และปราบขอมเมืองอุมงคเสลาได้ สืบสายวงศ์กษัตริย์วงศ์ไทเมืองโยนกนาคพันธุ์มา 40 สมัย แม้ว่าตำนานสิงหนวัติกุมารจะยังคงมีความเป็นตำนาน (myth) สูง แต่เมืองโยนกนคร ก่อให้เกิดความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์และ การสืบทอดทางภาษา ทั้งนี้เพราะ ในเวลาต่อมาชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำสาย แม่น้ำลาว ใช้คำว่า ยวน หรือ โยน อย่างแพร่หลาย แม้ภายหลังพระยามังรายจะรวบรวมชุมชนในที่ราบเหล่านี้เข้าด้วยกัน พระยามังรายเรียกแคว้นของพระองค์ว่า แคว้นโยน สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองโยนก และเชื้อสายวงศ์วงศ์ไทเมืองของสิงหนวัติกุมาร ที่รุ่งเรืองขึ้นสูงสุดในยุคพระเจ้าพรหมครองเมือง ได้มีการพยายามศึกษาและสืบค้นเมืองโยนกและเมืองลุ่ม ระยะเวลาที่เมืองลุ่มสลายลงอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 หรือ ราว พ.ศ. 1551 ส่วนบริเวณของเมืองที่ลุ่มเป็นหนองน้ำนั้นสันนิษฐานกันว่าเป็น เวียงหนองลุ่ม ในเขตอ. เชียงแสน จ. เชียงราย ซึ่งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำแม่กกลงไปประมาณ 9 กม. ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเมืองโยนกนครอยู่ห่างแม่น้ำโขงเข้ามา 7,000 วา ประมาณ 14 กม. ซึ่งใกล้เคียงกับระยะทางของเวียงหนองลุ่มในต.ทุ่งฟ้าฮ่าม อ. เชียงแสน จ. เชียงราย ในปัจจุบัน²⁵

23 จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม, ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. (สำนักพิมพ์ดวงกมล: กรุงเทพฯ: 2524), หน้า 114.

24 คงเดช ประพัฒน์ทอง. ตำนานประวัติโบราณล้านนา. เอกสารการสัมมนาล้านนาคดีศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี. วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528. หน้า 8.

25 อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

3) ชุมชนเวียงทิวนครเงินยาง

ชุมชนเวียงทิวนครเงินยางตั้งอยู่ในทำเลเดียวกับชุมชนสิงหนวัติ คือ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก โคตรวงศ์ผู้สร้างเมืองเป็นชนชาวลัวะกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่บนคอยตุง(ตำนานกล่าวว่าอาศัยอยู่บนคอยตุง บ้างกล่าวว่าไต่ลงมาที่ต้นพุทราแล้วตั้งชุมชนอยู่บนคอยตุงก่อน แต่หลักฐานการมีอยู่ของชุมชนต่างๆ ในบริเวณคอยตุงจะพบชุมชนในบริเวณเชิงเขาไม่ปรากฏพบบนเขาสูง ต้นตระกูลผู้สร้างเมืองก็ควรจะอาศัยอยู่ในบริเวณนี้มากกว่าอยู่บนยอดคอยตุง) ภายหลังได้อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบโดยการนำของปู่เจ้าลาวจก และสร้างเวียงเงินยง(เงินยาง) ขึ้น ปู่เจ้าลาวจกสถาปนาราชวงศ์ลาวจกครองเวียงเงินยงในราวพ.ศ.1182 แม้จะเปลี่ยนชื่อเป็นลาวจก ษัตริย์ครองเวียงเงินยง ยังคงใช้คำนำหน้าว่า "ลาว" มาโดยตลอด เพื่อสืบวงศ์ลาวจก

ศูนย์กลางของชุมชนลัวะกลุ่มลาวจก ในระยะแรกที่ลงมาสู่พื้นราบอยู่บริเวณแม่น้ำสาย บริเวณเมืองเชียงลาว แล้วเคลื่อนย้ายมาสร้างชุมชนเมืองเงินยาง(ทิวนครเงินยาง)ในที่ราบเชียงแสนช่วงรัชสมัยของลาวเคียง ษัตริย์องค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์ลาวจก²⁶ เริ่มมีการรวบรวมชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำสายเข้าด้วยกัน

ในช่วงต้นราชวงศ์ เป็นช่วงเวลาของการสร้างบ้านแปงเมือง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ราวพ.ศ.1639 พระเจ้าลาวเงิน ผู้ครองเมืองเงินยงในเวลานั้น มีโอรส 2 องค์ คือ ขุนชิน เป็นเชษฐาและอนุชาคือ ขุนจอมธรรม ลาวเงินเวนราชสมบัติให้กับขุนชินปกครองเมืองเงินยง ส่วนขุนจอมธรรม ส่งไปครองเมืองภูกามยาว(เมืองพะเยา) ตั้งอยู่เชิงผาชมพู หรือ คอยตัวบนลุ่มแม่น้ำสายตา (แม่น้ำอิง) ทางด้านเมืองเงินยงมีษัตริย์สืบราชวงศ์ปกครองมาถึง 24 รัชกาล จนถึงรัชสมัยที่ 25 เมืองเงินยงปกครองโดยพระยามังราย พระยามังรายได้รวบรวมชุมชนในบริเวณที่ราบเชียงรายเข้าด้วยให้เป็นปึกแผ่น เรียกว่า 'แคว้นโยน' โดยลงมาสร้างเมืองเชียงรายขึ้นในปีพ.ศ.1805 เป็นศูนย์กลางของแคว้นโยน สาเหตุหนึ่งที่พระยามังรายต้องย้ายเมืองลงมาทางตอนใต้ เพราะกองทัพมองโกลเริ่มที่การเคลื่อนไหวเข้ายึดยูนนาน ตั้งเกี้ยว และเวียดนาม อีกทั้งบริเวณตอนใต้ของจีน คือมณฑลยูนนาน กลุ่มรัฐอิสระต่างๆ

26 สวัสดิ์ อ่องสกุล.ประวัติศาสตร์ล้านนา.หน้า 8

เริ่มต่อสู้และเคลื่อนไหว เพื่อแยกตัวออกจากการควบคุมของจีน เพื่อความปลอดภัยของแคว้นที่กำลังจะเป็นปึกแผ่นจึงต้องขยับชุมชนศูนย์กลางลงมาทางตอนใต้ และสร้างเมืองฝางขึ้น ในปีพ.ศ. 1814 เพื่อเป็นเมืองสำคัญในการควบคุมชุมชนรองจากเมืองเชียงราย แคว้นโยนของพระยามังรายนับได้ว่าเป็นปึกแผ่นจริงๆในราวปีพ.ศ. 1816

4) ชุมชนเมืองพะเยา

เมืองพะเยาเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง (แม่น้ำสายตา) และอยู่ริมทะเลสาบขนาดใหญ่ คือ "หนองเอี้ยง" (กว๊านพะเยา) มีชุมชนทั้งในระดับหมู่บ้านและเวียงกระจายตัวอยู่รอบๆกว๊านในระยะทางที่ไม่ไกลจากเมืองพะเยาเท่าใดนัก และมีเวียงที่ตั้งอยู่ในบริเวณเนินเขา ใกล้เคียงกระจายอยู่ทั่วไป ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำอิงมีเวียงหลายแห่ง จัดได้ว่าเป็นบริเวณที่ราบที่มีชุมชนอยู่ค่อนข้างหนาแน่น

ชุมชนเมืองพะเยาสร้างขึ้นในสมัยที่ขุนจอมธรรมโอรสลาวซิ่นแห่งเมืองเงินย้ง ย้ายครัวเรือนมาสร้างชุมชน โดยสร้างเวียงขึ้นบนเวียงเก่าตั้งชื่อเวียงว่า "ภูกามยาว" ขุนจอมธรรมมีโอรส 2 องค์ คือขุนเจือง ประสูติในปีพ.ศ. 1642 และขุนซ่อง²⁷ ขุนเจืองได้ครองเวียงพะเยา ได้แผ่ขยายอาณาภาพปราบเมืองเล็กเมืองน้อยในบริเวณที่ราบเชียงรายในลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำอิง แม่น้ำสาย ฟากตะวันออกของแม่น้ำโขง และสามารถแผ่อิทธิพลไปจนถึงเมืองแกว (ญวน, เวียดนาม)²⁸

ถัดจากรัชสมัยของขุนเจืองครองเมืองพะเยามาจนถึง พุทธศตวรรษที่ 19 เชื้อสายของพระยาเจืองที่ปกครองเมืองพะเยาคือ พระยาจำเมือง ซึ่งมีฐานะเป็นเครือญาติสนิทกับพระยามังรายแห่งเมืองเชียงราย อีกทั้ง ยังเป็นศิษย์ร่วมสำนักกับพระยาร่วง (พ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัย) นับแต่เริ่มตั้งเมืองมาจนถึงพระยาจำเมือง เมืองพะเยามีฐานะเป็นรัฐอิสระ อาจเรียกได้ว่าแคว้นพะเยาเป็นเมืองใหญ่ ที่รวบรวมเวียงต่างๆในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงและตอนใต้ของที่ราบเชียงราย ฐานะของแคว้นพะเยา อยู่ในระดับสูงมากพอที่พระยามังราย

²⁷ คงเดช ประพัฒน์ทอง, เรื่องเดียวกัน หน้า 7.

²⁸ สุนจิตต์ วงษ์เทศ. ท้าวผู้่ง ท้าวเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง. (สำนักพิมพ์มติชน: กรุงเทพฯ : 2538) หน้า 37-38

จะต้องสร้างไมตรีด้วย ก่อนที่จะข้ามคอยสะเกิดไปยึดครองเมืองทริภุญไชย ทั้งนี้เพราะเมืองพะเยาเป็นชุมชนที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนทางด้านตะวันออกและด้านใต้มากกว่า โดยเฉพาะการรับศาสนาพุทธเถรวาท รูปแบบงานศิลปกรรมจากทริภุญไชย ที่เมืองพะเยานำมาปรับเปลี่ยนให้เป็นรูปแบบของตน อีกทั้งการติดต่อกับชุมชนด้านตะวันออกสามารถติดต่อได้ง่ายดาย โดยเดินทางผ่านร่องเขาลงสู่บริเวณที่ราบลุ่มเมืองจาวแล้วอาจข้ามทิวเขา ไปสู่ต้นแม่น้ำอิงในเขตอ.วังเหนือ แล้วเดินทางเข้าสู่เมืองเขลางค์ 29

จากการพบพระพุทธรูป พระพิมพ์ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ลักษณะเหมือนศิลปกรรมทริภุญไชย แสดงให้เห็นถึงการปะทะสังสรรค์ของชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวังและแม่น้ำอิงนั้นมีมากกว่าชุมชนในที่ราบเชิงทราย ทั้งนี้เพราะเมืองพะเยารับศาสนาพุทธเถรวาทเข้าสู่เมืองมานาน แต่ก่อนพ.ศ.1800 ชุมชนบริเวณที่ราบเชิงทรายยังไม่ได้รับศาสนาพุทธเข้ามาเป็นศาสนาหลัก โดยเฉพาะหลังการยึดครองทริภุญไชย ชุมชนในที่ราบเชิงทรายจึงรับพุทธศาสนาเข้ามาเต็มตัว

แม้ว่าการปรากฏขึ้นของชุมชนต่าง ๆ บนที่ราบเชิงทราย-พะเยา จะมีลักษณะของการเป็นตำนาน ที่ไม่อาจจะระบุระยะเวลาที่ชัดเจนได้ เท่ากับการเกิดขึ้นของชุมชนในบริเวณที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน-ลำปางก็ตาม แต่สิ่งที่ปรากฏในตำนานทั้งในส่วนที่มีหลักฐานทางโบราณคดีรองรับ ทำให้มองเห็นภาพการขยายตัวและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เชื้อชาติชนเผ่าต่างๆที่มีการเคลื่อนย้ายทั้งในระนาบตั้งและแนวนอน ในแนวนอนปรากฏในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนไทยเมือง(ไทยใหญ่) ของสิงหนวัติกุมาร ซึ่งอพยพมาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำอิระวดีหรือแม่น้ำคงในพม่าเป็นกลุ่มชนตระกูลภาษาไทย-ลาว³⁰ (ในระยะแรกตีความว่าตอนใต้ของจีน คือมณฑลยูนนาน แต่หลักฐานในชั้นหลังนักวิชาการตีความว่าอยู่ในบริเวณแม่น้ำอิระวดีตอนบน ทางด้านตจ.เฉียงแยงของอธิบายว่ากษัตริย์ฮ่อที่กล่าวถึงเป็นชาวหอ คือ ชาวทะเลสาบหนองแส) ในแนวตั้งจากใต้ขึ้นเหนือของชาวกร่อม(ขอม) ที่เคลื่อนย้ายมาจากชายฝั่งทะเลเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนที่

29 ธิดา สาระยา. เล่มเดียวกัน, หน้า 81.

30 สุจิตต์ วงษ์เทศ. กำเนิดเมืองเชียงใหม่ โดย "ไทย" ทั้งคู่จริงหรือ?. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 15 ฉบับที่ 8 กรกฎาคม 2537, หน้า 14.

ราบแม่น้ำโขงตอนในแผ่นดิน และยังมีชนเผ่าท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บนที่สูงและพื้นราบ เคลื่อนไหวและโยกย้ายชุมชนอยู่ในบริเวณที่ราบที่น้ำตลอด ซึ่งเป็นที่ยืนยันได้ว่าในบริเวณที่ราบเชียงราย-พะเยานั้น ประกอบไปด้วยชุมชนของชาวไทยใหญ่ ชาวลัวะ ชาวขอม ชาวมอญ(เมง) เป็นชุมชนใหญ่ที่มีการสร้างเวียงและเมืองขึ้นเป็นศูนย์กลางของชนเผ่าตน และยังมีกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ที่มีความเป็นอยู่ทางสังคมต้อยกว่าเช่น ข่า ลื้อ ขมุ เป็นต้น ที่ยังไม่ได้วิวัฒนาการมาเป็นชุมชนที่มีองค์กรซับซ้อน แต่ชุมชนเหล่านี้ต่างกระจายตัวกันอยู่อย่างอิสระ มีการติดต่อสัมพันธ์กันในกลุ่มชุมชนที่ราบเดียวกัน และกลุ่มที่ราบอื่น ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ยังไม่มีชุมชนใดชุมชนหนึ่งตั้งตัวขึ้นมาเพื่อสร้างแคว้นและรัฐเช่น แคว้นทริภุญไชย ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำวัง ซึ่งมีเมืองทริภุญไชยและเมืองเขลางคนครเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนที่มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ซับซ้อน ทั้งจากชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ชุมชนชาวมอญ ชาวปยูในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดีและสาละวินตอนกลาง และมีการแลกเปลี่ยนปะทะสังสรรค์กับแคว้นพะเยาในที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง

ดังนั้น การรวบรวมชุมชนในบริเวณที่ราบเชียงรายและพะเยา เข้าด้วยกัน แล้วสถาปนาเป็นแคว้นโยน(โยนก) ของพระยามังรายเท่ากับเป็นการเริ่มต้นสร้างพัฒนาการของชุมชนในกลุ่มที่ราบทั้งสามให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก่อนที่นำไปสู่การสถาปนาอาณาจักรล้านนา.

2.2 การขยายอิทธิพลของแคว้นโยน

2.2.1 การรวบรวมชุมชนของพระยามังราย พระยามังราย ประสูติที่เมืองเงินยาง ในปีพ.ศ.1782 เป็นพระโอรสของลาวเมงและนางอวมิ่งจอมเมือง(นางเทพคำชาย) ธิดาท้าวรุ่งแก่นชายเมืองเชียงรุ่ง ขึ้นครองราชย์ต่อจากลาวเคียดเป็นกษัตริย์รัชกาลที่ 25 ของราชวงศ์ลวจิงกราช ในปีพ.ศ.1802 เมื่อพระชนมายุได้ 20 พรรษา³¹ (ในประวัติศาสตร์ล้านนา ของสวัสดิ อ่องสกุล อ้างตามชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าพระยามังรายครองราชย์

³¹ ถิ่น รัตนกนก.เหมืองอ้ายฟ้า.เอกสารคำบรรยายประกอบ ที่ประชุมสโมสรไลออน เชียงใหม่, 10 กุมภาพันธ์ 2513.หน้า 12.

พ.ศ. 1804 เมื่อพระชนมายุ 22 พรรษา) พระยามังรายเป็นเครือญาติสนิทกับพระยาร่วงเมือง
อีกทั้ง ยังเป็นศิษย์ร่วมสำนักเดียวกันคือ อธิเทพฤทธิซึ่งมีสำนักอยู่บริเวณคอยตัน เมืองพะเยาหลัง
จากนั้นได้เดินทางไปยังเมืองละโว้ เพื่อเรียนวิชาในสำนักสุกกทันตฤทธิร่วมกับพระยาร่วง (พ่อขุน
รามคำแหง)

พระยามังรายได้รวบรวมชุมชนในบริเวณที่ราบเชียงราย อันประกอบ
ไปด้วยชุมชนที่ราบแม่น้ำกก แม่น้ำสาย แม่น้ำลาวและแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก ให้อยู่ภายใต้อำนาจ
การเมืองของเมืองเงินยาง เป็นการสร้างขอบเขตทางการเมืองที่ชัดเจนให้กับชุมชนในบริเวณที่
ราบเชียงราย ที่กระจายตัวกันอยู่อย่างอิสระ ในการผนวกชุมชนต่างๆ พระยามังรายอ้างสิทธิ
ธรรมจากการเป็นเชื้อสายตรงของลาวจง (ปู่เจ้าลาวจก) และการรับน้ำมูรธาภิเศก ในพ.ศ.
1805 พระยามังรายสร้างเมืองเชียงรายขึ้น เพื่อย้ายศูนย์กลางการปกครองของแคว้นโยน จาก
เมืองเงินยาง มาควบคุมพื้นที่ทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์และชุมชนทางตอนใต้ของแคว้น และเพื่อ
ความปลอดภัยจากการเคลื่อนไหวของกองทัพมองโกล ที่กำลังยกทัพเข้าปราบปรามความวุ่นวายใน
ยูนนาน พม่า ตังเกี๋ย หลังจากนั้นพระยามังรายได้สร้างเมืองฝางขึ้นในปีพ.ศ. 1814 เพื่อ
ให้เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งในการควบคุมชุมชนต่างๆของแคว้นทางตอนบน และใช้เป็นฐานที่มั่น
ก่อนการขยายอำนาจเข้าแคว้นหริภุญไชย เพราะเมืองฝางอยู่ในชัยภูมิที่สะดวกในการติดต่อกับ
เมืองเชียงรายและเมืองหริภุญไชย และพระยามังรายเองก็ได้ย้ายมาประทับที่เมืองฝางด้วย

พระยามังรายใช้วิธีรวบรวมชุมชนต่างๆ ด้วยการเข้าประชิดเมือง
เมืองใดยินยอมก็จะให้เจ้าเมืองหรือสายวงศ์ษัตริย์เดิมของเมืองนั้นครองเมืองต่อ หากเมืองใด
ขัดขึ้น ก็จะยกทัพเข้าตีแล้วส่งราชโอรส หรือ เสนอำมาตย์ปกครอง เมื่อแคว้นโยนเป็นปึกแผ่น
และกองทัพของพระยามังรายก็กล้าแกร่งมากพอ พระยามังรายจึงมีความประสงค์ที่จะขยาย
เมืองไปสู่ที่ราบตอนใต้ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์สูงและมีการสังฆมทางวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน
พระยามังรายได้สร้างไมตรีกับพระยาร่วงเมืองแห่งแคว้นพะเยา ซึ่งมีฐานะ เป็นแคว้นอิสระใน
เวลานั้น เพื่อเป็นพันธมิตรในการข้ามคอยสะเกิดไปยึดเมืองหริภุญไชย ซึ่งปกครองโดยวงศ์ไทย
อำมาตย์จากเมืองเขลางคนครในเวลานั้น แคว้นหริภุญไชยเป็นแคว้นใหญ่ที่มีความมั่นคงทั้งทางด้าน
ศิลปวัฒนธรรมและการเมือง โดยเฉพาะการทหารมีเมืองเขลางคนครเป็นเมืองหน้าด่านตอนใต้ที่
เข้มแข็ง ยากที่พระยามังรายจะเอาชนะได้ในเวลาอันรวดเร็ว

พระยามังรายจึงเลือกใช้กลยุทธ์ ส่งไส้ศึกเข้าไปทำลายขวัญและกำลัง
ใจของชุมชน ด้วยการส่งขุนนางชื่อ "อ้ายฟ้า" เข้าไปสวามิภักดิ์กับพระยาเยีบา พยายามสร้าง
ความเคียดแค้นให้กับประชาชนและโยนความผิดต่างๆให้กับพระยาเยีบา ในขณะที่เดียวกันก็สรร

เสริญคุณงามความดีของพระยามังราย อ้ายฟ้าใช้เวลาถึง 7 ปี จนประชาชนเกิดความระส่ำระสายจึงแจ้งให้พระยามังรายยกทัพเข้ามาโจมตีเมืองหริภุญไชย

พระยามังรายยกทัพจากเมืองฝาง เข้ามายึดเมืองหริภุญไชยได้ ในปี พ.ศ. 1835 (ตำนานแต่ละตำนานจะระบุปีพ.ศ. และระยะเวลาค่อนข้างต่างกัน ในที่นี้ยึดข้อสรุปของกลุ่มนักวิชาการที่ใช้ศักราชและระยะเวลาตามชินกาลมาลีปกรณ์ เพราะมีความต่อเนื่องกับเหตุการณ์อื่นๆ และหลักฐานทางโบราณคดีมากกว่า) ในครั้งนั้น พระยาธิบดีลิภัยมายังเมืองเขลางค์ซึ่งพระยาเบิกผู้น้องครองเมืองอยู่ เมืองเขลางค์ได้กลายเป็นที่ตั้งมั่นสุดท้ายของพระยาธิบดีแห่งหริภุญไชย ทำให้เมืองเขลางค์ในช่วงพ.ศ. 1835-1838 กลายเป็นเมืองอิสระที่ใช้ของสุเมกกำลังพลเพื่อชิงเมืองหริภุญไชยคืน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 1838 พระยามังรายจึงส่งขุนครามราชโอรส เข้ามายึดเมืองเขลางค์ผนวกเข้ากับแคว้นโยนได้สำเร็จ โดยพระยาเบิกถูกขุนครามปลงพระชนม์ ส่วนพระยาธิบดี เมื่อเสียอนุชาแล้วได้อพยพครัวเรือนบางส่วนลี้ภัยไปพึ่งเมืองสองแคว (เมืองพิษณุโลก) จนกระทั่งสิ้นพระชนม์

ภายหลังยึดครองเมืองเขลางค์แล้ว เท่ากับว่าพระยามังรายประสบความสำเร็จในการผนวกแคว้นใหญ่ทั้ง 2 แคว้น คือแคว้นหริภุญไชย และแคว้นโยนเข้าด้วยกัน หลังจากการเริ่มรวบรวมชุมชนมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 1805 และนับเป็นการเริ่มต้นของการกำเนิดของอาณาจักรล้านนา.

ตลอดช่วงเวลา 5 รัชสมัยนั้น (ประมาณพ.ศ. 1839-1898) ให้ความสำคัญกับการขยายอาณาเขตไปทางด้านตะวันออก คือ พยายามเข้าครอบครองเมืองแพร่และเมืองน่าน (แคว้นพะเยาถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาในสมัยของพระยาคำฟู) เมืองเขลางค์จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะมีบทบาทในการขยายอาณาจักรล้านนาในช่วงนี้ ทั้งนี้เพราะ ส่วนหนึ่งมาจากการย้ายเมืองจากเมืองเขลางค์เก่าที่สร้างมาแต่ครั้งเจ้าอนันตยศครองเมือง ในปีพ.ศ. 1223 เจ้าไชยเสนา อัครมตย์ของพระยามังรายผู้ครองเมืองเขลางค์ในขณะนั้น ได้ย้ายเมืองลงมาสร้างเมืองใหม่อยู่นอกเขตกำแพงดินรูปหอยสังข์ และเรียกเมืองว่า เมืองเขลางค์ใหม่ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1844

ตาราง ลำดับกษัตริย์ครองเมืองเชียงใหม่และเจ้าเมืองผู้ครองนครลำปาง

ลำดับที่	ผู้ครองเมืองเชียงใหม่	พ.ศ.	ผู้ครองเมืองลำปาง	พ.ศ.
1	พระยาเมธราช	พ.ศ.1804-1854	เจ้าไชยเสนา	พ.ศ.1844- ?
2	พระยาไชยสงคราม	พ.ศ.1854-1868		
3	พระยาแสนภู	พ.ศ.1868-1877		
4	พระยาคำฟู	พ.ศ.1877-1879		
5	พระยาผายู	พ.ศ.1879-1898		
6	พระยาเกื่อนา	พ.ศ.1898-1928		
7	พระยาแสนเมืองมา	พ.ศ.1928-1944		
8	พระยาสามฝั่งแกน	พ.ศ.1945-1984	หมื่นโลกนคร	พ.ศ. ? -2011
9	พระยาดิโลกราช	พ.ศ.1984-2030	หมื่นโลกนคร เจ้าหาญแต่ท้อง	พ.ศ. ? -2011 พ.ศ.1992- ?
			ส่งเจ้าเมืองมาปกครอง 6 คน ไปปกครองระยะเวลาครองเมือง	
			เจ้าหมื่นคำเพชร (เจ้าหมื่นคำเล็ก)	พ.ศ.2019- ?
10	พระยาอดตเชียงราย	พ.ศ.2030-2038	เจ้าอ้ายก่า	ไม่ปรากฏศักราช
			ฮากครองเมืองถึงสมัยพระเมืองแก้ว	
11	พระยาแก้ว(พระเมืองแก้ว)	พ.ศ.2038-2068	เจ้าสีหัตถมหาสุรมนตรี	พ.ศ.2039- ?
12	พระเมืองเกษเกล้าครั้งที่ ๑	พ.ศ.2068-2081		
13	ท้าวชาย	พ.ศ.2081-2086		
14	พระเมืองเกษเกล้าครั้งที่ ๒	พ.ศ.2086-2088		
15	พระนางจิริประภา	พ.ศ.2088-2089	หมื่นโลกสามล้าน	ไม่ปรากฏศักราช
16	พระไชยเชษฐา	พ.ศ.2089-2090		
17	ท้าวเมกุฎี	พ.ศ.2094-2107		
18	พระนางวิสุทธิเทวี	พ.ศ.2107-2121		

ตามตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับพ.ศ.2471ระบุผู้ครองเมืองเขลางค์สืบต่อจากเจ้าไชยเสนา ครองเมืองเขลางค์ตั้งแต่พ.ศ.1844 (จศ.663) ถึงพ.ศ.2059 (จศ.878) ในระยะเวลา 215 ปี เมืองเขลางค์มีผู้ครองเมืองถึง 55 องค์³² ราชานามของผู้ครองเมืองเขลางค์ต่อจากเจ้าไชยเสนาไม่มีปรากฏในเอกสารหรือตำนานอื่นๆ อาจเป็นเพราะฐานะของเมืองเขลางค์ในเวลานั้นไม่ใช่เมืองสำคัญของแคว้นล้านนา ซึ่งให้ความสำคัญกับเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงรายได้ เมืองเชียงแสน และเมืองทริภุญไชยมากกว่า

หลังจากสุโขทัยเสื่อมอำนาจลง และมีอำนาจใหม่ทำทลายขึ้นมา คือเมืองอยุธยา(อโยธยา) เมืองเขลางค์จึงกลายเป็นเมืองหน้าด่านทางด้านทิศใต้ เป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญของแคว้นล้านนา โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ครองเมือง เชียงใหม่ (พ.ศ.1984-2030) ซึ่งชิงราชสมบัติจากราชบิดา คือ พระยาสามฝั่งแกน (พ.ศ.1945-1984) กำลังสำคัญของเจ้าพิลก(ฐานะก่อนการปราบดาภิเษก) ในการยึดอำนาจจากพระยาสามฝั่งแกนคือ หมื่นโลกนคร มีศักดิ์เป็นอาของเจ้าพิลก* พระเจ้าติโลกราช ต้องอาศัยกำลังของหมื่นโลกนคร ผู้ครองเมืองเขลางค์ในขณะนั้นเป็นฐานอำนาจ เพราะสถานภาพทางการเมืองของพระองค์ไม่มั่นคงนัก เนื่องด้วยการขึ้นครองราชย์ของพระองค์มาจากการชิงราชสมบัติ

หมื่นโลกนครครองเมืองเขลางค์มาตั้งแต่รัชสมัยของพระยาสามฝั่งแกน มีกองทัพและกำลังทหารที่แข็งแกร่ง ที่พระยาสามฝั่งแกนเองยังต้องให้ความเกรงพระทัย เพราะเหตุผลอีกประการคือ หมื่นโลกนครหรือหมื่นดงนคร เป็นพระโอรสองค์โตของพระยาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) อีกทั้ง ยังเป็นเชษฐาของพระยาสามฝั่งแกน แต่ไม่ได้ครองเมือง เชียงใหม่ เพราะเป็นราชบุตรนอกบัลลังค์ จึงได้ครองเมืองเขลางค์แทน ความเกรงพระทัยและเกรงในอำนาจของพระยาสามฝั่งแกนต่อหมื่นโลกนคร ปรากฏให้เห็นในกรณีพระแก้วมรกตซึ่งอัญเชิญมาจากเมืองเชียงรายได้ ช่างอัญเชิญพระแก้วมรกตเมื่อมาถึงทางสามแพร่ง ก็ตั้งต้นที่จะเข้าเมืองเขลางค์ แม้จะมีการเปลี่ยนช่างที่อัญเชิญพระแก้วมรกตใหม่ก็ตาม หมื่นโลกนครจึงทูลขอพระแก้วมรกตจาก

³² ศักดิ์ รัตนชัย, ของดินครลำปาง .หน้า 35.

* ตำนานรัตนพิมพวงศ์ ระบุว่าหมื่นโลกนครเป็นพระปิตุลา (ลุง) นามว่าเจ้าหมื่นดงนคร

พระยาสามฝั่งแกน พระยาสามฝั่งแกนต้องยินยอมด้วยเกรงว่าจะทำให้เชษฐาขุนเคืองพระทัยแล้ว
สร้างความไม่มั่นคงขึ้นกับราชบัลลังก์ พระแก้วมรกตจึงประดิษฐานอยู่ในเมืองเขลางค์นานถึง
34 ปี (ตั้งแต่พ.ศ.1977-2011) ในครั้งนั้นชาวเมืองเขลางค์ได้สร้างวิหารและอารามประดิษ
ฐานพระแก้วมรกต คือ วัดพระแก้ว³³

ดังนั้น หมื่นโลกนครจึงเป็นฐานกำลังที่แข็งแกร่ง ที่ทำให้เจ้าพิลก
สามารถยึดอำนาจจากพระราชบิดาที่มีความเกรงพระทัยต่อหมื่นโลกนคร กอปรกับเมืองเขลางค์
มีกำลังทหารที่เข้มแข็งหลายหมื่นคน หมื่นโลกนครมีบทบาทตลอดช่วงเวลาของการสร้างเสริมกำลัง
อำนาจของพระเจ้าติโลกราช ในขณะที่พระเจ้าติโลกราชครองเมืองเชียงใหม่ได้เพียงเดือนเศษๆ
ก็เกิดกบฏแสนขึ้นในเมืองเชียงใหม่ บุคคลที่ช่วยปราบกบฏได้สำเร็จคือ หมื่นโลกนคร พระเจ้า
ติโลกราชจึงได้แต่งตั้งให้หมื่นโลกนครเป็นหมื่นโลกสามล้าน และเชิญเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน
ซึ่งมีอำนาจเป็นรองเพียงพระเจ้าติโลกราชพระองค์เดียว หมื่นโลกนครจึงต้องเสด็จมาประทับยัง
เมืองเชียงใหม่ในพ.ศ.2011 พระเจ้าติโลกราชสร้างวังให้ประทับนอกเวียงเชียงใหม่ ทางด้าน
ทิศตะวันตกเฉียงใต้ เรียกชื่อว่า "เวียงคัง" ในครั้งนั้นหมื่นโลกนครได้อัญเชิญพระแก้วมรกตถวาย
แก่พระเจ้าติโลกราช เพื่อร่วมการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลกที่วัดเจ็ดยอด

หมื่นโลกนคร ขออาณัติหนีจากพระเจ้าติโลกราช 4 ประการในการ
เข้ามาช่วยราชการที่เมืองเชียงใหม่คือ ขออำนาจในการพิพากษา การประหารชีวิต การพิจารณา
ความ และการเก็บส่วย³⁴ ทางด้านเมืองเขลางค์หลังจากหมื่นโลกสามล้านเข้ามารับราชการ
ที่เมืองเชียงใหม่แล้ว พระเจ้าติโลกราชได้แต่งตั้งให้เจ้าหาญแต่ทอง ราชบุตรหมื่นโลกนครครอง
เมืองเขลางค์(ตำนานรัตนพิมพวงศ์ เรียกว่าเจ้าหาญแตรทอง) ในปีพ.ศ.1992(จ.ศ.811) โดย

³³ ชุ่ม ฌ.บางช้าง.พระแก้วมรกตเป็นของไทย. ที่ระลีกงานฌาปนกิจศพ นายวิชัย
เลาหวัณณ์, 25 ธันวาคม 2519, หน้า 9-11.

³⁴ ป .พิสกต์, อดีตกาลแห่งลานนาไทยและตำนานเมืองโยนกนครชัยบุรีศรี เชียงแสน.
(สงวนการพิมพ์: เชียงใหม่: 2512), หน้า 83.

ครั้งนั้นเจ้าหาญแต่ห้อง ได้ทูลขอที่ดินจากพระเจ้าติโลกราช เพื่อก่อเจดีย์พระธาตุที่วัดพระธาตุลำปางหลวง (เจ้าหาญแต่ห้อง เป็นราชบุตรหมื่นโลกนครกับเจ้าแม่เมือง เหตุที่ได้ชื่อหาญแต่ห้อง เพราะในขณะที่เจ้าแม่เมืองออกรบป้องกันด่านเมืองจากทัพเมืองไต(อโยธยา) ทรงคร่ำและประสูติในระหว่างการรบจึงขนานนามว่า เจ้าหาญแต่ห้อง)

ตลอดรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช เป็นช่วงที่มีสงครามและความขัดแย้งกับอยุธยาตลอดเวลา โดยเฉพาะการช่วงชิงหัวเมืองฝ่ายเหนือของอยุธยาคือ เมืองสุโขทัย เมืองพิษณุโลก และเมืองเชลียง ทำให้เมืองเชลียง ต้องเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของแคว้นล้านนา การมีกองกำลังที่แข็งแกร่งในเมืองเชลียง ซึ่งควบคุมทัพโดยหมื่นโลกนครและราชบุตรคือ เจ้าหาญแต่ห้อง ทำให้สงครามระหว่างล้านนาและอยุธยาไม่อาจแตกหักกันได้

ในปีพ.ศ.2017 พระยูนริระแห่งเมืองเชลียง ได้เข้ามาสวามิภักดิ์กับพระเจ้าติโลกราช ซึ่งพระเจ้าติโลกราชมีความเมตตาเป็นพิเศษรับพระยูนริระเป็นบุตรบุญธรรม และส่งให้ไปครองเมืองพะเยา³⁵ ทำให้อยุธยามีความส่อแหลมมากยิ่งขึ้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา จึงได้เสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลกเกือบตลอดรัชกาล เมืองหน้าด่านของล้านนาจึงอยู่ที่เมืองเชลียงแต่กำลังสำคัญในการป้องกันทัพอยุธยา ยังคงอยู่ที่เมืองเชลียง

เมืองเชลียง จึงไม่เพียงเป็นเมืองหน้าด่าน ในการทำสงครามกับอยุธยาเท่านั้น แต่เป็นฐานอำนาจของหมื่นโลกนคร ที่มีบทบาทในการบริหารราชการแผ่นดินเสียส่วนหนึ่ง ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายอำนาจกษัตริย์แห่งล้านนา พระเจ้าติโลกราชได้พยายามที่จะลดบทบาทและทอนอำนาจของกลุ่มขุนนางทั้งหลายลง แม้ว่าหมื่นโลกนครจะเป็นพระญาติผู้ใหญ่ก็อยู่ในข่ายนั้น พระเจ้าติโลกราชได้ส่งหมื่นโลกนครไปครองเมืองเชลียง และภายหลังก็กำจัดหมื่นโลกสามล้านเสียที่เมืองเชลียง

³⁵ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ยูนริระ "ลูกพระเป็นเจ้า" เจ้าเมืองพะเยาเชื้อสายสุโขทัย, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 15 ฉบับที่ 9 ก.ค. 2537. หน้า 92-93.

ความอ่อนแอของกองทัพล้านนาในระยะหลัง ส่วนหนึ่งมาจากการ พระเจ้าติโลกราชกำจัดหมื่นโลกนคร ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการสงคราม แม้จะยังมีหมื่นหาญแต่ ท้องก็ตาม แต่ฝีมือในการรบและการสงครามยังไม่สามารถทัดเทียมบิดาได้ เห็นได้จากศึกเจ้าชัยย (เจ้าสิบ) ได้ชิงพระราชบิดาคือพระยาสามฝั่งแกนไปเมืองฝาง พระเจ้าติโลกราชได้ส่งกองทัพ ของหมื่นหาญแต่ท้องไปตีเมืองฝางแต่พ่ายกลับมา จึงต้องส่งทัพของหมื่นโลกนครไปตีแทน หมื่นโลก นครตีเมืองฝางแตก และตามเจ้าชัยยไปจนถึงเมืองเทิง สู้รบกับเจ้าชัยยจนเจ้าชัยยสิ้นพระชนม์ใน ที่รบ

ภายหลังที่หมื่นโลกสามล้านถูกพระเจ้าติโลกราชกำจัดแล้วเมือง เชียงก็ถูกทัพเมืองอยุธยาเข้าตียึดกลับไปได้สำเร็จ ส่วนทางด้านเมืองเขลางค์ไม่ปรากฏหลักฐานที่บ่ง บอกถึงชะตากรรมของหมื่นหาญแต่ท้อง พบแต่เพียงว่าพระเจ้าติโลกราชได้ส่งขุนนางจาก เชียงใหม่มาปกครองเมืองเขลางค์ถึง 6 คน และ 2 ใน 6 คนนั้นมีความคิดกระด้างกระเดื่องต่อ พระเจ้าติโลกราชก็ถูกกำจัดทิ้งไป หนึ่งใน 6 ของขุนนางที่แต่งตั้งมาจากเมืองเชียงใหม่ ปรากฏ ในศิลาจารึกหลัก 65 พ.ศ.2019 ระบุว่า "เจ้าหมื่นคำเพชรมากินเมืองนคร มาเล็ก(บารุง) ศาสนาในสำปาง(สำปาง)"³⁶ ในตำนานวัดพระธาตุลำปางหลวงระบุว่าจ.ศ.838(พ.ศ.2019) หมื่นคำเล็ก เป็นเชื้อสายชาวเมืองใต้เข้ามารับราชการกับพระเจ้าติโลกราช ได้เป็นเจ้าเมือง นคร(เมืองเขลางค์) ได้เข้ามาสร้างกำแพง ศาลา วิหาร บ่อน้ำ และถวายที่นาให้กับวัดพระ ธาตุลำปางหลวง เจ้าเมืองนครคนต่อมาคือ เจ้าอ้ายกำ ไม่ระบุปีพ.ศ.ที่ครองเมือง เป็นโอรส ของเจ้าหมื่นหาญแต่ท้อง

เจ้าอ้ายกำ อาจจะครองเมืองนครในช่วงพระยอดเชียงราย(พ.ศ. 2030-2036) จนถึงพระเมืองแก้ว(พ.ศ.2039-2069) ทั้งนี้เพราะในปีพ.ศ.2039(จ.ศ.858) พระเมืองแก้วได้ส่งเจ้าหาญสีห์ตัดสุรหมานตรีมาครองเมืองเขลางค์ ในตำนานพระธาตุลำปาง หลวงระบุว่าเจ้าหาญสีห์ตัดสุรหมานตรีมาจากเจ้าอ้ายกำ ในศิลาจารึกหลัก 70 วัดพระธาตุ

³⁶ ป.พิสณฑ์, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ลำปางหลวง ระบุ "เจ้าเมืองนคร สัตตทศกรมทามนตรี มากินเมืองนครนี้ได้ 6 เดือน จึงมาสร้างฯ"³⁷ (สร้างพระเจ้าล้านทอง ก่อฐานพระธาตุ ปิดทองเจดีย์พระธาตุ)

เมืองเขลางค์หลังรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช อยู่ในฐานะของหัวเมืองธรรมดา ทั้งนี้ มาจากการที่กษัตริย์เชียงใหม่พยายามลดบทบาท และอำนาจของบรรดาขุนนางและเสนาบดีทั้งหลาย ในเมืองเขลางค์การกำจัดหมิ่นโลกสามล้านและการลดบทบาทเมืองเขลางค์ มีผลกระทบโดยตรงถึงอำนาจทางการทหารที่เริ่มอ่อนแอลงของล้านนา ในปีพ.ศ.2017 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงยึดเมืองเขลียงคืนได้สำเร็จ สามารถยับยั้งกองทัพล้านนาและมาสร้างโมตรีต่อกันในปีพ.ศ.2018 เพราะไม่สามารถสู้กันให้แตกหักได้ สงครามยืดเยื้อมาเป็นเวลานานของล้านนาและอยุธยาจึงได้ยุติลง ทำให้บทบาทของการเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญทางทิศใต้ของเมืองเขลางค์หมดลง และทางด้านเมืองเชียงใหม่เองก็พยายามที่จะไม่ให้หัวเมืองต่างๆในสังกัดสร้างฐานอำนาจขึ้นมาทัดเทียมกับเชียงใหม่

อำนาจทางการเมืองและการทหารที่อ่อนแอลง และการให้ความสำคัญกับเมืองเขลางค์ในฐานะหัวเมืองธรรมดา ทำให้ปีพ.ศ.2058 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ.2034-2072) กษัตริย์อยุธยาแผ่อำนาจขึ้นมายังล้านนาอีกครั้ง และตีเมืองเขลางค์แตก แต่ไม่สามารถตั้งมั่นทัพไว้ในเมืองได้จึงกวาดต้อนผู้คนกลับไป³⁸ ในครั้งนั้นทัพเมืองอยุธยาได้เข้าปล้นเมืองเขลางค์โดยบุกเข้าทางประตูนางเหลียว(ประตูท่านาง) และอัญเชิญพระสิทขีปฏิมาศิลาดำไปจากเมืองเขลางค์ ซึ่งตรงกับสมัยพระเมืองแก้วครองเมืองเชียงใหม่(พ.ศ.2039-2068) และนับจากสงครามครั้งนั้น พระเมืองแก้วก็หันไปสนใจในการทำนุบำรุงศาสนาและศิลปวัฒนธรรมแทนการทำสงครามกับอยุธยา

37 ศักดิ์ รัตนชัย, ชื่อตั้งเดิมของ "เมืองนครลำปาง". เอกสารประกอบการประชุมใหญ่ และการสัมมนาประจำปี "หนังสือพิมพ์กับการพัฒนาระบบประชาธิปไตย", 29-30 เมษายน 2536, หน้า 35.

38 อ้างแล้ว, หน้าเดียวกัน.

ถึงแม้ว่า ทางด้านเมือง เชียงใหม่พยายามที่จะลดอำนาจกลุ่มขุนนางลง แต่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรนัก ทั้งนี้เพราะกษัตริย์ล้านนาในสมัยต่อมา ก็ไม่มีความมั่นคง ทางด้านการเมืองมากพอที่จะทานอำนาจกลุ่มขุนนาง ฐานอำนาจและกำลังทหารยังคงอยู่ในมือของ ขุนนางคนสำคัญที่ปกครองอยู่ในหัวเมืองต่างๆของล้านนา

ในระยะหลังกลุ่มขุนนางที่ปกครองอยู่ในหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งขุนนาง ในเมือง เชียงใหม่เองได้ช่วงชิงอำนาจกันเอง และเข้าไปมีบทบาทในการแต่งตั้ง ถอดถอนกษัตริย์ เชียงใหม่ เมื่อครั้งพระเมืองแก้วสิ้นพระชนม์ในพ.ศ.2068 ขุนนางกลุ่มหนึ่งได้เชิญพระเมือง เกษเกล้าจากเมืองน้อยมาครองเมือง ทางด้านเมือง เชลางค์แสดงความไม่พอใจด้วยการก่อกบฏ ปรากฏว่าในปีพ.ศ.2078 มีการลอบวางเพลิงพระราชวังซึ่ง เชื่อว่าเกิดจากขุนนางเมือง เชลางค์ ที่ก่อกบฏในปีนั้น

กลุ่มขุนนางสำคัญในเวลานั้นแบ่งเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มแสนคร้าว และ กลุ่มของหมื่นสามล้าน เจ้าเมือง เชลางค์ ซึ่งมีกำลังสนับสนุนจากเจ้าแก้ว เจ้าเมือง เชียงราย เจ้าหมื่นเมฆี เจ้าเมือง เชียงแสน เจ้าเมือง ยี่ และเจ้าเมือง พาน จะเป็นกลุ่มที่มีกำลังและมีบทบาท สูงกว่ากลุ่มหัวเมืองอื่น ได้ผลักดันให้พระนางจિระประภา(พ.ศ.2088-2089) พระไชยเชษฐาจาก ล้านช้าง(พ.ศ.2089-2090) ขึ้นครองเมือง เชียงใหม่ได้

การเข้ามามีบทบาทในการถอดถอน แต่งตั้ง หรือ แม้แต่การปลงพระ ชนม์กษัตริย์ของกลุ่มขุนนาง ทำให้สภาพบ้านเมืองเกิดความระส่ำระสาย อาณาจักรล้านนาเริ่ม อ่อนแอและเสื่อมลงตามลำดับ ทำให้พม่าภายใต้การนำของพระเจ้าบุเรงนองเข้ามาแทรกแซงได้ ในสมัยของท้าวแม่กุ(พ.ศ.2094-2107) จึงเป็นรัชสมัยสุดท้ายของราชวงศ์มังรายที่บ้านเมือง อ่อนแอถึงที่สุด พระเจ้าบุเรงนองของพม่ายกทัพมาล้อมเมือง เชียงใหม่เพียง 3 วัน ก็สามารถยึดได้ อย่างง่ายดายในปีพ.ศ.2101

2.3 ลักษณะทางสังคมและชุมชนในสมัยราชวงศ์มังราย

2.3.1 การปกครอง การปกครองชุมชนต่างๆ ในสมัยราชวงศ์มังราย กำหนดขอบเขตและจัดโครงสร้างที่กำหนดความเป็น "เมือง" อย่างชัดเจน แยกการปกครองออกเป็นระดับ เมือง พันนา และปากนา

เมือง เมืองในสมัยราชวงศ์มังรายจัดระดับเป็น 3 กลุ่ม คือ 39

1) เมืองราชธานี คือเมืองศูนย์กลางของแคว้นล้านนา ที่ กษัตริย์ มีอำนาจในการปกครองอย่างใกล้ชิด ในช่วงต้นราชวงศ์เมืองราชธานีคือ เมืองเชียงใหม่ และเมืองเชียงราย หลังสิ้นรัชสมัยพระยาผายูแล้ว เมืองราชธานีที่เป็นศูนย์กลางของแคว้นคือ เมืองเชียงใหม่และลำพูนหรือหริภุญไชย

2) หัวเมือง คือ เมืองต่างๆโดยรอบเมืองศูนย์กลาง เช่น นครลำปาง เมืองเชียงราย เมืองพะเยา เป็นต้น เป็นเมืองที่ปกครองโดยเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง ที่แต่งตั้งมาจากเมืองเชียงใหม่โดยกษัตริย์ แต่เจ้าเมืองแต่ละเมืองจะมีอิสระในการปกครองตนเอง บางครั้งกษัตริย์ไม่สามารถเข้าไปบังคับบัญชากำลังคนหรือราษฎรในเมืองนั้นๆ

3) เมืองประเทศราช จะเป็นเมืองที่ห่างออกไปจาก เมืองศูนย์กลาง เชียงใหม่ยังคงให้เจ้าเมืองเดิมสืบสกุลและปกครองตนเอง แต่จะต้องยอมรับอำนาจและฐานะที่เหนือกว่าของเมืองเชียงใหม่และต้องส่งบรรณาการให้กับเมืองเชียงใหม่ กลุ่มเมืองประเทศราชของล้านนา ประกอบด้วย

(1) หัวเมืองเจ็ยว ในบริเวณรัฐฉาน (Shan State) ของพม่า มีกลุ่มของเมืองอยู่บนสิบเมือง โดยมีเมืองนายเป็นเมืองสำคัญ ประชากรเป็นชาวไทยใหญ่

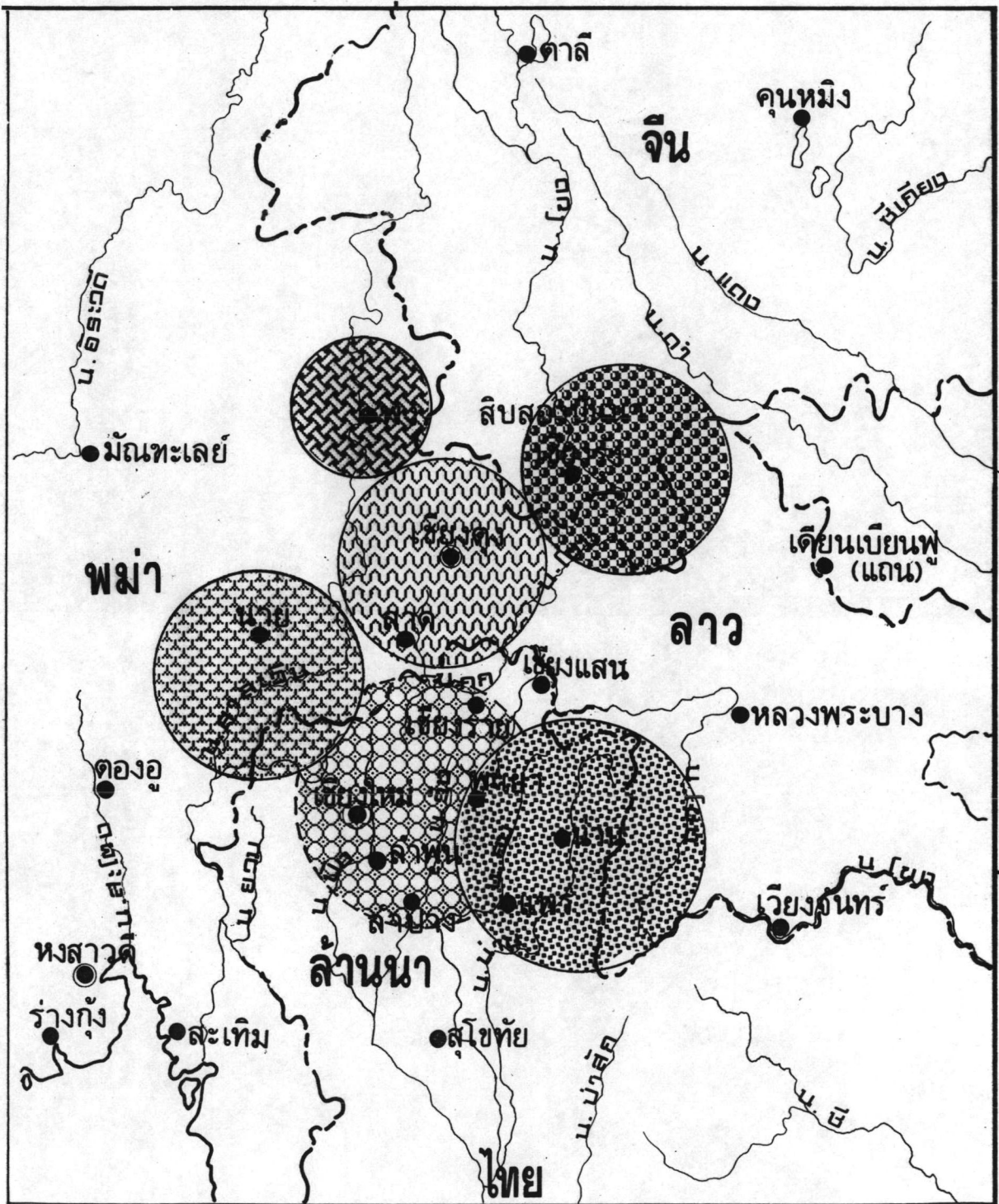
(2) แคว้นเชียงตุง ประกอบไปด้วยชาวไทยเขินเป็นชนส่วนใหญ่อยู่ทางตอนเหนือของล้านนา

(3) แคว้นสิบสองพันนา เป็นกลุ่มเมืองของชาวไทยลื้อ

(4) เมืองยอง เป็นเมืองของชาวไทยลื้อ

(5) เมืองด่านล้านนาตะวันออก คือ เมืองแพร่และเมืองน่าน

39 สวัสดิ์ อ่องสกุล. "เมือง" และการเมืองในสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ. 1838-2101), เอกสารสัมมนาเรื่อง ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ.1839-2101), 9-10 มกราคม 2531, หน้า 2-5.

แผนที่ ที่ตั้งและอาณาบริเวณของกลุ่มเมืองในสมัยราชวงศ์มั่งราย

ความสัมพันธ์ของเมืองต่างๆในอาณาจักรล้านนา จึงอยู่ในลักษณะของความเป็นเครือญาติ ซึ่งเป็นธรรมเนียมนิยมของกลุ่มชนในภูมิภาคนี้ (หมายถึงบริเวณตอนใต้ของจีน คือมณฑลยูนนาน ตอนเหนือของพม่า ลาว เวียดนาม และอาณาจักรล้านนา) ลักษณะของการเกิดเมืองหรือตำนานต่างๆในรูปแบบของ "การสร้างบ้านแปงเมือง" คือ กษัตริย์เมืองหนึ่งจะส่งโอรสที่มีจำนวนมากมายังออกไปสร้างเมืองใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆทั้งเมืองเก่า และเมืองใหม่สามารถโยงสายสัมพันธ์ในการเป็นญาติได้ทั้งหมด และ "เมือง" แต่ละเมืองมีอิสระที่จะจัดส่งส่วยเพียงส่วนหนึ่งให้กับส่วนกลาง หรือไม่ส่งเลย เช่น หมื่นโลกนครแห่งเมืองนครลำปาง ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชขอเก็บส่วย โดยไม่ต้องส่งให้เมืองเชียงใหม่ ซึ่งพระเจ้าติโลกราชจำเป็นต้องยินยอม)

ดังนั้น ความสามารถเฉพาะตัวของกษัตริย์แต่ละพระองค์ จึงมีความสำคัญมาก เพราะถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆจะตั้งอยู่บนระบบเครือญาติ แต่ระบบผูกติดอยู่กับตัวบุคคล และเป็นระบบการปกครองที่ค่อนข้างหลวม ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับอาณาจักรเมืองต่างๆจึงมีความพยายามในการแยกตัวเป็นอิสระเสมอถ้ามีโอกาสหรือจะไม่สวามิภักดิ์กับเมืองใดเมืองหนึ่งถาวรขึ้นอยู่กับว่าเมืองใดเข้มแข็งในช่วงเวลานั้นๆ (แม้แต่การเข้ามาปกครองล้านนาของพม่าในภายหลัง ก็ประสบปัญหาเดียวกันกับที่เกิดขึ้นกับราชวงศ์มังรายปกครองล้านนา)

พัฒนา เป็นระบบการปกครองที่เล็กรองลงมาจากเมือง และขึ้นอยู่ในสังกัดของเมือง มีขุนนางระดับ "หมื่น" ปกครองพัฒนา มีผู้ช่วยที่มีตำแหน่งรองลงมาคือ หมื่นนาล่ามนา พันนาหลัง และแสนนา

ปากนา มีขนาดเล็กกว่าพัฒนา ปากนาจะประกอบไปด้วยครัวเรือนจำนวนมากน้อยของครัวเรือนที่สังกัดปากกาไม่เท่ากัน

ทั้งปากนาและพัฒนาจะต้องขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองแต่ละเมือง ที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการแต่งตั้งผู้ปกครองพัฒนา ปากนา ทำให้ผู้นำชุมชนระดับต่างๆภายในเมืองจะเป็นคนในท้องถิ่นของเมืองนั้นๆ เมืองเชียงใหม่ไม่มีอำนาจในการเข้าไปเกณฑ์ไพร่พลจากพัฒนาหรือปากนาต่างๆ โดยไม่ผ่านเจ้าเมืองนั้นๆ หน้าที่ของพัฒนาและปากนาจะต้องส่งส่วยและเกณฑ์แรงงานช่วยราชการทั้งยามปกติและเป็นทหารยามสงคราม

2.3.2 **ชนชั้นในสังคม** ลักษณะทางสังคมของชุมชน ในสมัยราชวงศ์มังราย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือชนชั้นผู้นำ และชนชั้นผู้ถูกปกครอง

ชนชั้นผู้นำ ได้แก่ กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และขุนนาง การ

รับพุทธศาสนาลังกาวงศ์มาจากทริภุชไชยเข้ามามีส่วนช่วยส่งเสริมความเชื่อเรื่องบุญ-บารมี กรรมดี กรรมชั่วของชนชั้นกษัตริย์ และเป็นบทบาทสำคัญที่เข้ามามีส่วนช่วยในการจัดโครงสร้างทางการเมือง การปกครอง และสถาบันกษัตริย์ของล้านนา

เชื้อพระวงศ์ เป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับกษัตริย์มีบทบาทในการช่วยบริหารราชการแผ่นดิน เช่น พระเทวี พระราชมารดา อนุชา เขษรฐา พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสูงในการช่วยบริหารราชการแผ่นดิน

กลุ่มขุนนาง ขุนนางในสมัยราชวงศ์มังรายมีบทบาทสูงในการช่วยบริหารงานราชการแผ่นดิน ขุนนางมีหลายระดับตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับเมืองหลวง โดยแยกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือขุนนางกลุ่มเมืองหลวง เช่นแสนหลวง หมื่นโลกสามล้าน หมื่นโลกนคร พระยาจ่าบ้าน และขุนนางระดับท้องถิ่นซึ่งมีตั้งแต่เจ้าเมือง แคว้น(ก่านัน) แก้วบ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน) แก้วฝาย เป็นต้น ขุนนางระดับท้องถิ่นจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน และประชาชนในท้องถิ่นมากกว่า

ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ประกอบไปด้วย พระสงฆ์ ไพรเมือง ข้า และทาส

พระสงฆ์ จะเป็นไพร่เมืองที่มีสถานภาพสูงที่สุด เป็นผู้ที่มีบทบาทชี้นำ สั่งสอนสมาชิกในชุมชนและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นต่างๆในชุมชน

ไพร่เมือง คือ ประชาชนทั่วไป เป็นประชากรกลุ่มสำคัญที่เมืองจำเป็นต้องมี ไพร่เมืองยังแยกเป็นไพร่เมืองชั้นดี คือผู้ที่มีความรู้ ความสามารถที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง เช่น ช่างฝีมือ ผู้รู้หนังสือ คหบดี เป็นต้น ไพร่กลุ่มนี้กษัตริย์จะให้ความสำคัญสูงกว่าไพร่เมืองธรรมดา แม้จะมีโทษก็จะไม่ประหารชีวิตแต่จะให้เนรเทศแทน ส่วนไพร่เมืองธรรมดาคือ ชาวไร่ ชาวนา และประชาชนทั่วไปที่ไม่มีความสามารถพิเศษใดๆ นอกจากประกอบอาชีพเลี้ยงตัว

ข้าหรือทาส เป็นชนชั้นต่ำสุดที่ขึ้นอยู่กับ นายเงิน(มูลนาย) ฐานะความเป็นอยู่ของข้าและทาสจะขึ้นอยู่กับฐานะของนายเงิน

ลักษณะชนชั้นและโครงสร้างสังคมของชุมชนเมืองนครลำปาง ในสมัยราชวงศ์มังรายนี้ ับรูปแบบเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ คือ มีฐานะเป็นเมืองที่มีพญาอยู่ในสังกัด แต่ลักษณะของพญาต่างๆไม่ชัดเจนและเมืองนครลำปางเองยังคงเรียกเมืองบริวารว่า "เวียง" เช่น เวียงเถิน เวียงไฮ เวียงจี เวียงงาว เป็นต้น แต่เวียงต่างๆเหล่านี้จะต้องส่งส่วยให้นครลำปาง ส่วยส่วนหนึ่งนครลำปางก็จะส่งไปยังเชียงใหม่

3. ชุมชนเมืองลำปางยุคเมืองขึ้นพม่า

ในช่วงปลายราชวงศ์มังราย เป็นช่วงเวลาที่ยราชวงศ์ต้องออกจากเมืองหงสาวดีของพระเจ้าบุเรงนองกำลังขยายอำนาจ โดยเริ่มเข้าครอบครองหัวเมืองไทยใหญ่และปราบปรามหัวเมืองทางตอนเหนือของอาณาจักรล้านนา เพื่อมิให้หัวเมืองไทยใหญ่เข้ามาขอความช่วยเหลือจากเมืองในล้านนา ทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องขยายอำนาจเข้ามายึดครองล้านนาด้วย ทั้งนี้เพราะหัวเมืองไทยใหญ่และอาณาจักรล้านนามีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานาน 40 นับแต่แรกสร้างอาณาจักรล้านนาพระยามังรายก็ส่งโอรสไปครองเมืองนาย และ เมืองเชียงตุง

ความอ่อนแอของอาณาจักรล้านนา ไม่เพียงแต่มาจากการเข้ามาแทรกแซงการปกครองของขุนนางกลุ่มต่างๆ เท่านั้น ยังเป็นสาเหตุจากความอ่อนแอของกษัตริย์เองด้วย ในสมัยท้าวเมกุฎ (เจ้าเมกุฎ) ครองเมืองเชียงใหม่ในช่วงพ.ศ. 2094-2107 ได้ให้ความไว้วางใจมอบหมายงานราชการต่างๆ แก่ขุนนางชาวพม่าที่พระเจ้าบุเรงนองส่งมาเป็นไส้ศึก 2 คน คือ มังรธาตุซ่อ และ ไปมั่งหล่งกลาง* จนสร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้กับราษฎรจนทั่ว เมื่อ 2 ขุนนางชาวพม่าเห็นเมืองเชียงใหม่ระส่ำระสายถึงที่สุดจึงส่งข่าวไปยังกรุงหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาล้อมเมืองเชียงใหม่เพียง 3 วัน 3 คืนก็สามารถตีเมืองเชียงใหม่แตก 41

เมื่อพระเจ้าบุเรงนองยึดเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองของล้านนาได้แล้ว ยังคงตั้งให้เจ้าเมกุฎครองเมืองเชียงใหม่ต่อในฐานะเมืองประเทศราชของพม่า แต่ยังมีขุนนางพม่าและไพร่พลคุมเมืองอยู่ 10,000 คน เมืองเชียงใหม่ยังคงมีสิทธิในการปกครองเมืองลำพูน นครลำปาง เมืองเชียงแสน เมืองแพร่ และเมืองน่าน ให้เมืองเชียงใหม่ส่งเครื่องราชบรรณาการ

40 อุษณีย์ ธงไชย, อ่างแล้ว, หน้า 17.

41 ประจัน รักพงษ์, การปกครองของพม่าในล้านนา. เอกสารสัมมนาล้านนาอดีตศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 28-31 มค. 28. หน้า 2-3.

* ในหนังสือ อดีตกาลแห่งล้านนาไทยและตำนานเมืองโยนกนครชัยบุรีศรีเชียงแสน ซึ่งป.พิสดารรวบรวมมาจากตำนานต่างๆ ระบุว่า มังรธาตุซ่อ (มังรธาซ่อ) และ ไปมั่งหล่งกลาง (ไปมั่งหล่งกลาง) เป็นพี่น้องกัน ซึ่งมังรธาตุซ่อเป็นพี่

ตามที่พม่าต้องการ ในยามศึกสงคราม เชียงใหม่จะต้องเกณฑ์ไพร่พลมาช่วยกองทัพพม่า และต้องจัดหาเสบียงมาสนับสนุนทัพ

ในระยะแรกที่พม่าปกครองแคว้นล้านนา ราชวงศ์ตองอูของพระเจ้าบุเรงนอง มีนโยบายที่ให้เกียรติแก่พระเจ้าเชียงใหม่ โดยแทรกแซงการปกครองของล้านนาให้น้อยที่สุด ถึงกับมีคำสั่งห้ามขุนนางและไพร่พลพม่าทำการข่มเหงประชาชนในแคว้นล้านนาอย่างเด็ดขาด แต่กระนั้นก็ตาม เจ้าเมกุฎิก็พยายามดิ้นรนเป็นอิสระจากการปกครองของพม่า การละเว้นไม่ช่วยเหลือ และเพิกเฉยในเรื่องต่างๆจึงเกิดขึ้นเสมอ ในการทำสงครามกับอยุธยาเมืองเชียงใหม่ส่งเพียงเรือบรรทุกเสบียง 300 ลำเข้าสบทบ ในพ.ศ.2107 พระเจ้าบุเรงนองจึงปลดเจ้าเมกุฎิก็และตั้งพระนางวิสุทธิเทวีเชื้อสายราชวงศ์มังราย ขึ้นครองแทน เมื่อสิ้นรัชกาลของพระนางวิสุทธิเทวีแล้วพระเจ้าบุเรงนองจึงควบคุมล้านนาใกล้ชิดขึ้น โดยตั้งโอรสของพระองค์กับพระนางวิสุทธิเทวีคือ มังนรธาช่อ ขึ้นปกครอง(พ.ศ.2122-2150) เพื่อใช้เมืองเชียงใหม่เป็นฐานกำลังในการทำศึกกับล้านช้างและอยุธยา

แต่การปกครองของราชวงศ์ตองอูในล้านนา ก็ไม่มั่นคง เช่นเดียวกับที่ราชวงศ์มังรายเคยประสบปัญหา คือ สภาพภูมิศาสตร์ ภูเขาแบ่งที่ราบและชุมชนต่างๆออกจากกันค่อนข้างเป็นอิสระ ทำให้เมืองในแคว้นล้านนาก่อกบฏขึ้นเสมอ ในระหว่างพ.ศ.2106-2171 ได้เกิดกบฏต้านอำนาจพม่าในหัวเมืองต่างๆถึง 6 ครั้ง ด้วยกัน 42 ส่วนทางด้านอยุธยาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นครองราชย์กองทัพอยุธยาเริ่มกล้าแข็งขึ้น ในบางช่วงสามารถขึ้นมายึดล้านนาเป็นประเทศราชของอยุธยาได้(พ.ศ.2142) แต่ภายหลังเมืองเชียงใหม่ก็กลับไปอยู่ในการควบคุมของพม่า

ในช่วงของพระชัยทิพ(มองกอยต่อ)ครองเมืองเชียงใหม่- เกิดความระส่ำระสายขึ้นในเมืองเชียงใหม่ พระยาแสนหลวงและพระยาจำบ้านขอกำลังจากนครลำปางเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ จับพระชัยทิพสำเร็จโทษแล้วสถาปนาพระชัยขึ้นครองเมืองอีกครั้ง พม่าจึงส่งกองทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินกลับไปพม่าอีกครั้งในปีพ.ศ.2156 แต่ในช่วงนี้เอง ทางด้านพม่าก็ประสบปัญหาความไม่มั่นคงภายในทั้งจากการสิ้นราชวงศ์ตองอู การย้ายเมืองหลวงจากเมืองหงสาวดีไปเมืองอังวะ อีกทั้งยังติดพันทำศึกกับจีน พม่าจึงเข้ามาควบคุมหัวเมือง

ตาราง ลำดับผู้ครองเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปางสมัยพม่าปกครอง

ผู้ครองเมืองเชียงใหม่	ศักราชที่ครองเมือง		ผู้ครองเมืองลำปาง	ศักราช
	พงศาวดารโยนก	ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่		
มังนรธาช่อ	พ.ศ.2122-2155	พ.ศ.2121-2150		
พระช้อย	พ.ศ.2150-2152	พ.ศ.2150-2151		
พระชัยทิพ	พ.ศ.2152-2154	พ.ศ.2151-2156		
พระช้อย(ครั้งที่ 2)	พ.ศ.2152-2154	พ.ศ.2156-2158		
เจ้าเมืองน่าน	พ.ศ.2157-2174	พ.ศ.2158-2174		
พญาหลวงทิพยนคร	พ.ศ.2174-2193	พ.ศ.2174-2198		
พระแสนเมือง	พ.ศ.2193-2206	พ.ศ.2198-2202		
เจ้าเมืองแพร่	พ.ศ.2206-2215	พ.ศ.2202-2215		
อุปราชอิงแจะ	พ.ศ.2215-2228	พ.ศ.2215-2218		
บุตรเจ้าจกุตรา	พ.ศ.2228- ?	พ.ศ.2218- ?		
มังแรนร่า	พ.ศ.2250-2270	พ.ศ.2250-2270	พระยาสุลวะดิโยช	พ.ศ.2275-2302
เทพสิงห์	พ.ศ.2270-2270	พ.ศ.2270-2270		
องค์ดำ	พ.ศ.2270-2302	พ.ศ.2270- ?		
เจ้าจันทร์	พ.ศ.2302-2304	? - พ.ศ.2304	เจ้าชายแก้ว	พ.ศ.2302- ?
อติศกิกษุวัดดวงดี	พ.ศ.2304-2306	พ.ศ.2304-2306		
ไป่อกษคามณี	พ.ศ.2306-2312	พ.ศ.2306-2311		
ไป่มะยุ่ง่วน	พ.ศ.2312-2317	พ.ศ.2311-2317	พระยาภาวิละ	พ.ศ.2317-2325

ล้านนาได้ไม่ไกลชั้ดนัก หัวเมืองหลายเมืองในล้านนาได้แยกตัวออกเป็นอิสระจากการปกครองของเมืองอังวะ แคว้นล้านนาจึงอยู่ในสภาพที่เมืองแต่ละเมืองเป็นอิสระต่อกัน ไม่มีเมืองใดเมืองหนึ่งเข้มแข็งพอที่จะรวบรวมและตั้งตนขึ้นมาเป็นศูนย์กลางได้ แม้แต่เมืองเชียงใหม่พม่าได้ลดบทบาทลงกลายเป็นเพียงหัวเมืองธรรมดาทั่วไปเช่นเดียวกับ เมืองลำพูน นครลำปาง เชียงแสน

สภาพบ้านเมืองที่ตกต่ำและระส่ำระสายของบรรดาหัวเมืองในล้านนา เปิดโอกาสอันดีให้กับทางตันอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ยกทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาตีแคว้นล้านนา ใน พ.ศ.2204 สามารถยึดนครลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ และเชียงแสนได้ ในครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์ได้กวาดต้อนพลเมืองไปเป็นจำนวนมาก ในเมืองเชียงใหม่ราษฎรได้หลบหนีเข้าป่าช่วงสงครามทำให้เมืองร้างผู้ครองนครอยู่ถึง 2 ปี เจ้าเมืองแพร่จึงยกทัพเข้ามาครอง เมืองเชียงใหม่ แต่ไม่ขึ้นกับกรุงอังวะ (พ.ศ.2206-2215) ⁴³

ในช่วงพม่าครองแคว้นล้านนาไม่มีเสถียรภาพในการปกครองเท่าที่ควร ในบางช่วงหัวเมืองล้านนาก็แยกออกมาปกครองกันเอง ในบางช่วงกรุงศรีอยุธยาก็เข้ามาปล้นสะดมและยึดหัวเมืองในแคว้นล้านนาเป็นเมืองประเทศราช แคว้นล้านนากลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่พม่าและอยุธยา ต่างต้องการเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหารและไพร่พล ดังนั้น เมื่อเจ้าเมืองแพร่ซึ่งขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ถึงแก่พิราลัย พม่าได้เข้ามาจัดการปกครองใหม่ในล้านนา โดยแยกเมืองโยนกเชียงแสนออกจากเชียงใหม่ ให้เชียงแสนควบคุมหัวเมืองล้านช้าง และคุมเมืองนครลำปาง เมืองเชียงของ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองฝาง เมืองสาด และเมืองเทิง ทำให้เมืองเชียงแสนกลายเป็นที่ตั้งมั่นของกองทัพมานับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2276 แต่พม่าก็ไม่สามารถควบคุมดูแลหัวเมืองต่างๆได้อย่างทั่วถึง ทั้งนี้เพราะพม่าเองก็ประสบปัญหาจากการรุกรานของเมืองมอญ จนเสียกรุงอังวะให้กับเมืองมอญในพ.ศ.2295 หัวเมืองในล้านนาจึงตั้งตนเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน เหลือเพียงเมือง เชียงแสนและเมือง เชียงรายที่พม่ายังสามารถตั้งมั่นทัพและควบคุมดูแลให้อยู่ในอำนาจได้

ทางด้านนครลำปาง เมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรมลงพม่ายังไม่ได้ตั้งใครเป็นเจ้าผู้ครองนครเหลือเพียงขุนเมืองทั้ง 4 รั้งเมืองอยู่เป็นการชั่วคราว* ซึ่งขุนเมืองทั้ง 4 ไม่มีใคร

⁴³ ประชัน รักพงษ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

* ขุนเมืองทั้ง 4 เป็นตำแหน่งขุนนางที่พม่าแต่งตั้งให้ช่วยราชการในเมืองต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นขุนนางท้องถิ่นในเมืองนครลำปาง คือ แสนหนังสือ แสนเทพ นายเรือน(นายพ่อเรือน) และจเรน้อย

มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองเมือง ในขณะที่เดียวกันเริ่มมีการข่มขู่กำลังโดยการนำของสมภารวัดนายาง ซึ่งตั้งตัวเป็น "ตนบุญ" มีพระภิกษุ 2 รูป คือเจ้าอาวาสวัดสามขาและเจ้าอาวาสวัดบ้านพื่อนลาสมณเพศออกมาเป็นเสนาซ้าย-ขวา รวบรวมผู้คนเข้ามาเป็นก๊ก⁴⁴ ซึ่งขุนเมืองทั้ง 4 ก็ไม่สามารถปราบปรามกลุ่มของตนบุญนายางได้ ทำให้เมืองลำพูนซึ่งปกครองโดยท้าวมหายศต้องการขยายอำนาจมาควบคุมเมืองนครลำปาง จึงถือโอกาสยกทัพเข้ามาปราบตนบุญนายางและพรรคพวก เข้ายึดเมืองนครลำปางได้ในพ.ศ. 2272 ฝ่ายตนบุญนายางและพรรคพวกที่เหลือได้หลบหนีไปยังวิหารหลวงเมืองนครลำปาง ทัพเมืองลำพูนได้ติดตามไปล้อมไว้ยังตนบุญนายางและเจ้าอาวาสซึ่งเป็นเสนาซ้าย-ขวาสิ้นชีวิต

ท้าวมหายศเมื่อยึดเมืองนครลำปางได้แล้ว จึงยกทัพไปตั้งมั่นที่วัดพระธาตุลำปางหลวง ได้จัดแต่งคนเรียกเก็บภาษี เกณฑ์แรงงาน ทรัพย์สิน จูดคร่าชาวบ้าน สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวเมืองนครลำปางโดยทั่ว ทั้งยังออกอุบายให้หาญฟ้าแมบ ฟ้าง้า ฟ้างั้น เข้าไปเจรจากับขุนเมืองทั้ง 4 แล้วลอบทำร้ายและฆ่าฟันเหล่าขุนนาง เผาผลาญบ้านเมืองราษฎร ขุนเมืองทั้ง 4 จึงหนีไปยังประตูผา ทำให้เมืองนครลำปางในช่วงนั้นกลายเป็นเมืองร้าง ⁴⁵

มหาเถรแห่งวัดพระแก้วชมพู (วัดพระแก้วดอนเต้า) จึงได้รวบรวมชาวเมืองเข้ามาสมทบกับท้าวลิ้นก่านและจเรน้อยเพื่อหาทางกอบกู้บ้านเมือง จึงไปชักชวนหนานทิพย์ช้างซึ่งอาสา นำกำลัง 300 คน ปราบท้าวมหายศและขับไล่ทัพลำพูน หนานทิพย์ช้างใช้ปืนคาบศิลายิงท้าวมหายศตาย ทัพเมืองลำพูนจึงแตกพ่ายไปจนถึงคอยดินแดงผ่านทางบ้านปงยางคก หนานทิพย์ช้างจึงกลับเข้ามารวบรวมชาวเมืองเข้านคร ราษฎรจึงได้พร้อมใจกันสถาปนาหนานทิพย์ช้างขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองนครลำปาง ซึ่งหนานทิพย์ช้างได้รับสถาปนาชื่อว่า "พระยาสุลวลือไชย" ต่อมาได้ส่งบรรณาการไปยังกรุงอังวะตามธรรมเนียมปฏิบัติและเพื่อป้องกันอิทธิพลของพม่า เมืองลำพูน(ทัพพม่าที่เข้ามาปกครองในหัวเมืองล้านนาก็มีการแบ่งแยกกันปกครองไม่ขึ้นแก่กัน) พระเจ้ากรุงอังวะจึง

⁴⁴ ทอง ไชยชาติ.ตำนานพระเจ้า 7พระองค์เชียงใหม่และประวัตินายทิพย์ช้าง(ฉบับแปล) ที่ระลึกงานสถาปนาภิกษุพนางจินดา อินทเคหะ, 13 กพ. 17, หน้า 4.

⁴⁵ ป.พิสดาร, อ้างแล้ว, หน้า 12.

ขนานนามต่อให้ว่า "พระยาไชยสงคราม" หรือ "พระยาสุวโลไชยสงคราม" ในปีพ.ศ. 2275⁴⁶ เมืองนครลำปางซึ่งปกครองโดยพระยาสุวโลไชยแม้จะขึ้นกับอำนาจพม่า แต่พม่าได้ให้การรับรองอำนาจในการปกครองเป็นอิสระแก่ตนเอง

พระยาสุวโลไชยปกครองเมืองนครลำปางจนถึงพ.ศ.2302 ก็ถึงอสัญกรรม เสนาอำมาตย์จึงได้พร้อมใจกันเวนเมืองให้กับเจ้าชายแก้ว ราชบุตรพระยาสุวโลไชยขึ้นครองเมืองนครลำปาง ท้าวลิ้นก่านซึ่งลี้ภัยอยู่ที่ประตูม่านกำลังเข้ามาตีเมือง เจ้าชายแก้วและนายพ่อเรือนสู้ไม่ได้จึงหนีไปพึ่งเจ้าเมืองแพร่เพื่อขอลงสมกำลังชิงเมืองคืน แต่กำลังของเจ้าชายแก้วก็น้อยกว่า ซึ่งถูกทัพท้าวลิ้นก่านตีแตก นายพ่อเรือนถูกฆ่าตายที่บ้านลำปางกลาง เจ้าชายแก้วจึงต้องลี้ภัยไปยังเมืองแพร่อีกครั้ง ⁴⁷

ในพ.ศ.2305 หลังจากพระเจ้าอลองพญาขึ้นครองกรุงอังวะ ได้ทำการปราบปรามความไม่เรียบร้อยภายใน แล้วส่งกองทัพเข้ามาปราบปรามหัวเมืองในล้านนา ในพ.ศ.2306 ทัพพม่านำทัพโดยไปคามณี(ไปอภัยคามินี)และหลานชะไป(ไปหลังดำ) ตีเมืองเชียงใหม่แตกกวาดต้อนชาวเชียงใหม่และช่างฝีมือกลับกรุงอังวะ หลังจากนั้นไปอภัยคามินีก็ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ.2306-2312)⁴⁸ ทำให้เจ้าชายแก้วมีโอกาสได้ขอความช่วยเหลือไปหลังดำจึงได้นำเจ้าชายแก้วไปเฝ้าเจ้ากรุงอังวะ(พระเจ้าอลองพญา)

...กษัตริย์กรุงอังวะชมเชยว่าเจ้าชายแก้วเป็นผู้ดี จึงทรงโปรดชุบเลี้ยงเจ้าชายแก้วโดยแต่งตั้งเจ้าชายแก้วขึ้นเป็น สิงหาราชฟ้าหลวงชายแก้ว แล้วทรงมอบเมืองนครลำปางให้พระสิงหาราชฟ้าหลวงชายแก้วปกครอง ทรงแต่งตั้งท้าวลิ้นก่านและแสนพันเป็นเสนา...⁴⁹

เจ้าชายแก้วขึ้นครองเมืองนครลำปางในพ.ศ.2307 ท้าวลิ้นก่านและแสนพันชัยทะเป็นเสนาได้ไม่นานหาเหตุพิพาทกับเจ้าชายแก้วอีก เนเมียวสีหบดี(ไปสุพลา) แม่ทัพใหญ่ของพระเจ้าอลองพญาให้ดำน้าพิสูจน์ ท้าวลิ้นก่านดำน้าแห่งพิสูจน์ถูกประหาร เจ้าชายแก้วจึงขึ้นครองเมืองนครลำปางสืบมา (ท้าวลิ้นก่านและเจ้าชายแก้วดำน้าแข่งกันที่ทำน้าปงสนุก วัดปงสนุกได้ในปัจจุบัน)

46 ประชัน รักพงษ์, อ่างแล้ว, หน้า 8.

47 ศักดิ์ รัตนชัย, ของดินนครลำปาง, หน้า 45.

48 สวัสดิ์ ย่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 48-49.

49 ป.พิสนธ์, อ่างแล้ว, หน้า 23.

3.1 อิทธิพลของวัฒนธรรมพม่าต่อสังคมและชุมชนในล้านนา

แคว้นล้านนาเป็นเสมือนอยู่ช้ำน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ที่พม่าและอยุธยาต่างต้องการยึดครองเพื่อใช้เป็นที่ยึดมั่นในการสะสมเสบียงอาหาร ในช่วง 200 ปีเศษ(พ.ศ.2101-2371) ที่พม่าปกครองล้านนา จึงไม่ได้ทำลายบ้านเมืองและราษฎร พม่าเข้ามายึดครองล้านนาและพยายามกลืนวัฒนธรรมของตนเองให้กับหัวเมืองล้านนา ใช้ทั้งวิธีการบังคับและการผสมผสาน และพม่าเองก็รับวัฒนธรรมของล้านนาเช่น การกวาดต้อนช่างฝีมือของล้านนาเป็นจำนวนมากไปยังกรุงอังวะ จนเกิดรูปแบบของลวดลายที่พม่าเรียกว่า "โยนเต้" หมายถึงลวดลายหรือรูปแบบของคนยวน หรือ คนเมือง* การเรียกคนเมือง เป็นการแบ่งแยกเพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างชาวพม่าและชาวไทยยวน โดยชาวล้านนาจะเรียกพม่าว่า "ม่าน" และเรียกพวกเดียวกันเอง (คนในหัวเมืองล้านนา)ว่า "คนเมือง" ⁵⁰

ผลกระทบของวัฒนธรรมพม่าต่อล้านนาในช่วง 200 ปีเศษ ผสมผสานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวล้านนา ดังนี้

3.1.1 ด้านการปกครอง พม้ายึดครองหัวเมืองในล้านนา เป็นเมืองขึ้น แต่พม่าไม่ได้ปรับเปลี่ยนระบบการปกครองภายในหัวเมืองล้านนา ยังคงให้ปกครองกันเองและปกครองในลักษณะปกครองร่วมกัน ตำแหน่งขุนนางระดับสูงต่างๆจึงยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลง เช่น ตำแหน่ง พระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน พระยาจำบ้าน และยังคงให้ใช้ข้อบังคับและกฎระเบียบต่างๆตามกฎหมายมังรายศาสตร์⁵¹ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้มาตั้งแต่สมัยพระยามังราย แต่พม่าจะตั้งขุนนางพม่าเข้ามากำกับราชการ เช่น ตำแหน่งสังฆราม(แม่ทัพ) จเรหลวง(เลขานุการหลวง) อมุ(เสนาบดี)⁵² เป็นต้น และยังคงให้ราษฎรมีสិทธิไนมรดก ทรัพย์สิน และสามารถประกอบอาชีพตามแนวทางที่เคยปฏิบัติมาในอดีต⁵³

50 สงวน โชติสุขรัตน์.ไทยยวน คนเมือง.หน้า 189-190.

51 สวัสดิ์ อ่องสกุล,ประวัติศาสตร์ล้านนา.หน้า 46.

52 เล่มเดียวกัน,หน้า 45.

53 ประชัน รักพงษ์,หน้า 10.

* พม่าเรียกรูปแบบศิลปะต่างๆที่รับจากอยุธยาว่า โยเดีย

3.1.2 ด้านสังคมและวัฒนธรรม พม่าได้นำวัฒนธรรมหลายอย่าง เข้ามาบังคับใช้ในหัวเมืองล้านนาเพื่อผลในการควบคุมคน ดังนี้

ด้านศาสนาและความเชื่อ ประเพณีที่พม่าบังคับใช้จนกลายเป็นประเพณีนิยมปฏิบัติ คือ ประเพณีการบวชเณรเรียกว่า "ปอยลูกแก้ว" ทำให้สังคมล้านนานิยมบวชเณรมากกว่าการอุปสมบทพระภิกษุ ประเพณีที่นิยมปฏิบัติอีกประการ คือ ประเพณีการนับถือพระอุปคุตซึ่งชาวพม่านิยมนับถือกันมาก พม่าได้นำประเพณีนี้เข้ามาบังคับใช้ในล้านนา มีการสร้างหอพระอุปคุตในบริเวณใกล้โบสถ์วิหาร และนิยมตักบาตรพระมหาอุปคุตในวันเพ็ญพุธ ขึ้น 15 ค่ำ ตักบาตรในช่วงเวลา 02.00-05.00 น. เรียกว่าประเพณี "เป็งพุธ"⁵⁴ หรือ การใส่บาตรเป็นคุต รวมไปถึงประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคุตในลำปาง เรียกว่า "ส่องสะเปา" (ส่องสำเปา) คือ ประเพณีการลอยกระทง เชื่อว่าการส่องสะเปาเพื่อบูชาพระอุปคุตซึ่งจำศีลอยู่ ณ. สะดือทะเล 55 ซึ่งผสมผสานกับความเชื่อในประเพณีส่องสะเปาที่สืบมาแต่สมัยทริภุญไชย คือ การบูชาและอุทิศทานถึงญาติพี่น้องที่เคยอพยพไปอยู่เมืองมอญ(สุพรรณวดี)หลายปี เพราะ เมืองทริภุญไชยเกิดโรคระบาด

นอกจากประเพณีทางศาสนาแล้ว พม่านำประเพณีการสักร่างกาย บังคับให้ชายฉกรรจ์ในหัวเมืองล้านนาและเมืองประเทศราชของพม่าต้องสักร่างกายเป็นกลุ่มต่างๆ เพื่อการควบคุมไพร่พล และสะดวกในการแบ่งแยก ดังนี้

...พม่าแท้ล็กลาย บ้างเป็นเครื่องกำหนดเสมอเข้า ไทยเหนือฤาเงี้ยวสักลายยี่ยกกำหนดเสมอกระพุงน่อง ต้องสู้สักลายมอมเสมอปลี้น่อง ขมุสักมอมมีดเสมอข้อเท้า ลาวล้านนาไทยสักดำพืด ไม่มีลายเสมอเข้า ดำเป็นหมึกทา...⁵⁶

⁵⁴ มณี พยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. (ส. ทวีพิทักษ์การพิมพ์: เชียงใหม่: 2533). หน้า 127.

⁵⁵ ประชัน รักพงษ์, ประวัติศาสตร์เมืองลำปาง: ศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศและตำนานสมัยโยนก ล้านนา พม่า อยุธยา และรัตนโกสินทร์. เอกสารสัมมนาวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครลำปาง. 14-16 พ.ค. 2534. หน้า 91.

⁵⁶ ประชัน รักพงษ์, การปกครองของพม่าในล้านนา. หน้า 12.

ดังนั้น "ลาวล้านนาไทยสักคำพืด ไม่มีลายเสมอเข้าดำเป็นหมึกทา" จึงเรียกกันต่อมาว่า "การสักหมึก" และกลายเป็นความนิยมในกลุ่มชายฉกรรจ์ที่เชื่อว่า การสักร่างกายทำให้ "ขาม" (อยู่ยงคงกระพัน) และยังเชื่อว่าการสักร่างกาย คือ การแสดงถึงความเป็นชายชาติวีร จนเกิดค่านิยมในสังคมล้านนาว่า "ชาขาวๆ สาวบ่ตัวง"

สำหรับผู้หญิง พม่าบังคับให้ผู้หญิงในหัวเมืองล้านนาต้องเจาะหูให้กว้างแล้วม้วนใบลานใส่ เรียกว่า "ขวากหูตือลาน" ถ้าเป็นชาวบ้านธรรมดาจะม้วนใบลานสอดรู ส่วนผู้มีฐานะหรือเจ้านาย สตรีสูงศักดิ์จะใช้เงินหรือทองคำตีแผ่นบางๆม้วนใส่แทนใบลาน⁵⁷ ต่อมากลายเป็นประเพณีนิยมในสังคมล้านนาที่หญิงสาวต้อง "ขวากหูตือลาน" เป็นการประดับประดาร่างกายที่ผู้ชายก็มักจะนิยมเจาะด้วยเช่นกัน

จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จ.น่าน แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการสักหมึกและการขวากหูตือลานของชาวล้านนา

57 อ้างแล้ว, หน้าเดียวกัน.

การสักหมึกของชายล้านนา

ที่มา: Carl Bock. *Temples And Elephants*. p. 172

3.1.3 ด้านสถาปัตยกรรม-ศิลปกรรม ปรากฏชัดเจนในสิ่งก่อสร้าง และ อาคารทางศาสนา พม่านิยมหงส์และสิงห์ จึงให้วัดในล้านนาสร้างเสาหงส์ไว้บริเวณหน้าวัด ซึ่ง ความเชื่อของชาวล้านนาเองก็เชื่อว่าหงส์เป็นสัตว์มงคลอยู่ในป่าหิมพานต์ซึ่งล้อมรอบเขาพระสุเมรุ อยู่ นอกจากการก่อสร้างเสาหงส์แล้ว พม่าบังคับให้สร้างรูปสิงห์ไว้บริเวณประตูวัดหรือเจดีย์ ชาวล้านนาเรียกสิงห์ที่รับมาจากพม่าว่า "มอม" ⁵⁸ สำหรับวัดที่พม่าเข้ามาสร้างใหม่จะมีรูปแบบ เฉพาะของคนต่างจากวัดของชาวล้านนา คือ ลักษณะของอาคารทรงพระยาธาตุ(Pyathat) ใน ส่วนของอาคารพักอาศัย พม่าให้ทำขมประตูเหนือธรณีประตู และทำกาแลบนหลังคาบ้าน เพื่อผลใน ทางจิตวิทยาขมผู้อาศัยอยู่ในบ้าน ⁵⁹

58 สงวน ไชติสุขรัตน์. *ไทยยวน คนเมือง*. หน้า 193.

59 ประจัน รักพงษ์. *เรื่องเดียวกัน*. หน้า 12.

4. ชุมชนเมืองลำปางยุคประเทศราชรัตนโกสินทร์

4.1 ชุมชนเมืองลำปางกับการฟื้นฟูเมือง

4.1.1 เจ้าเจ็ดตนกับการกอบกู้บ้านเมือง ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 อาณาจักรพม่าเริ่มอ่อนแอลงทำให้หัวเมืองต่างๆของพม่าเริ่มแยกตัวออกเป็นอิสระ โดยเฉพาะในล้านนาคือเมืองลำปางและลำพูน เมืองลำปางเมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรมลงพม่ายังไม่ได้แต่งตั้งใครมาปกครอง (ระหว่างพ.ศ.2272-2275) ยังคงเหลือเพียงขุนเมืองทั้ง 4 คุมเมืองอยู่ เมืองลำพูนจึงถือโอกาสที่จะขยายอิทธิพล ด้วยการส่งทัพหัวมหายศเข้ามาปราบกบฏคนบุญวัดนายาง และเข้าตีเมืองลำปาง และในครั้งนั้นเองที่ทำให้เมืองลำปางเกิดต้นตระกูลเจ้าเจ็ดตน หรือราชวงศ์ทิพจักรวงศ์ขึ้นปกครองเมืองลำปาง และมีบทบาทในการกอบกู้ล้านนาให้เป็นอิสระจากพม่า

นายทิพย์จักร หรือหนานทิพย์ช้างเป็นนายบ้านปงยางคก เวียงคอกวัว (เขต ต.เวียงเหนือ บริเวณเมืองเขลางค์เก่า) * เข้ามาอาสาที่จะปราบทัพหัวมหายศ หลังจากขับไล่ทัพเมืองลำพูนออกไปแล้วชาวเมืองลำปางได้ปราบดาภิเษกหนานทิพย์ช้าง ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครลำปาง เรียกว่า "พระยาสุลวะฤาไชยสงคราม" (พระยาสุลวลือไชย) ยกบ้านคอกวัวขึ้นเป็นเวียง⁶⁰ เรียกอีกชื่อว่า "เวียงละกอนคอกวัว"⁶¹ และสร้างคุ้มหลวงไว้กลางเวียง (บริเวณด้านเหนือวัดแสนเมืองมา ต.เวียงเหนือ) ในปีชวด จัตวาศก จุลศักราช 1094 (พ.ศ.2275) ปกครองเมืองนครลำปางเป็นเอกราชไม่ขึ้นต่อพม่า เชียงใหม่ ลำพูน⁶² แต่การขึ้นครองเมืองของพระยาสุลวลือไชย พม่าให้การรับรองอำนาจในการปกครองตนเอง ทั้งนี้เพราะพระยาสุลวลือไชยเลือกส่งบรรณาการให้พม่า เพื่อป้องกันอิทธิพลของลำพูนและอยุธยา

⁶⁰ ไชยวรเชษฐ์, เจ้าแม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่. หนังสือฉลองครบ 6 รอบเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ 12 มีนาคม 2525. หน้า 2.

⁶¹ ศักดิ์ รัตนชัย. ของดินนครลำปาง. หน้า 43.

⁶² เจ้าไชยวรเชษฐ์. เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

* ในตำนานบางฉบับระบุว่า อยู่ในเขตอำเภอห้างฉัตร (บ้านร่างสัตว์) จ.ลำปาง

พระยาสุลวลือไชยมีบุตร-ธิดาซึ่งกำเนิดจากนางพิมพามหาเทวี 63
 6 คน บุตรชาย 4 คน และธิดา 2 คน คือ เจ้าอ้าย(ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังหนุ่ม) เจ้าชายแก้ว
 เจ้าหญิงคำทิพย์ เจ้าพ่อเรือน(ถึงแก่กรรมในการรบกับท้าวลิ้นก่านที่บ้านลำปางหลวง) และเจ้า
 หญิงกลม พระยาสุลวลือไชยครองเมืองลำปางได้ 27 ปี พ.ศ.2302(จศ.1121) ก็ถึงแก่พิราลัย
 เสนาอำมาตย์จึงพร้อมใจกันตั้ง เจ้าชายแก้วขึ้นเป็นเจ้าครองนครลำปางแทนในพ.ศ.2307 และ
 พม่าให้การรับรองการขึ้นครองเมืองของเจ้าชายแก้วโดยขนานนามเจ้าชายแก้วว่า 'สิงหราชเจ้า
 ฟ้าหลวงชายแก้ว'

ในสมัยของเจ้าฟ้าชายแก้ว ยังมีความไม่สงบเกิดขึ้นในบ้านเมือง
 อยู่เนื่องๆ แต่เมืองนครลำปางอาศัยอิงอำนาจของพม่าเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันทางด้านกรุงศรี
 ออยุธยาเกิดความวุ่นวายภายในเมือง เพราะอยู่ในช่วงของการผลัดแผ่นดินเป็นช่วงรัชกาล
 สุดท้ายของอยุธยา คือรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสุริยวงรินทร์ พ.ศ.2301-2310)⁶⁴ เมือง
 ลำปางจึงยังคงปกครองตนเองเป็นอิสระจากเมืองต่างๆ แม้จะมีปัญหาภายในบางช่วงก็ตาม แต่
 เมืองอื่นๆ ก็ไม่มีอำนาจที่เข้มแข็งมากพอที่จะเข้ามาแทรกแซงเมืองลำปางได้

เจ้าชายแก้วมีราชบุตรและ ธิดาด้วยแม่เจ้าจันทาเทวี ซึ่งเป็นต้น
 ตระกูลวงศ์เจ้าเจ็ดตน คือ

1. เจ้ากาวิละ ประสูติปีจอ จัตวาศก จุลศักราช 1124
 (พ.ศ.2285) เมื่ออายุได้ 22 ปี เจ้ากาวิละสามารถยกทัพ
 ไปตีเวียงจันทร์ได้ และได้นำนางสามผิวกลับมาถวายเจ้ากรุง
 อังวะ ทางฝ่ายพม่าจึงตั้งเจ้ากาวิละครองเมืองลำปาง และ
 เชิญเจ้าฟ้าชายแก้วไปเป็นตัวประกันยังเมืองเชียงใหม่
2. เจ้าคำโลม ประสูติปีชวด ฉศก จุลศักราช 1126
 (พ.ศ.2287)

63 ตักดี รัตนชัย.ของดินนครลำปาง.หน้า 44.

* บางแห่งเรียกนางพิมปา ดำนานเจ้าเจ็ดตนฉบับปริวรรตเรียกนางทิมมลาราชเทวี

3. เจ้าน้อยธรรมลังกา ประสูติปีชกาล อัฐศก จุลศักราช 1108 (พ.ศ.2289)
4. เจ้าดวงทิพย์ ประสูติปีมะโรง สำฤทธิศก จุลศักราช 1110 (พ.ศ.2301)
5. เจ้านางศรีอโนชา ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช 1112 (พ.ศ.2303) เป็นพระชายากรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ชาวเมืองลำปาง เรียกว่า แม่เจ้าครอกศรีอโนชา
6. เจ้านางศรีวรรณมา ประสูติปีวอก จัตวาศก จุลศักราช 1114 (พ.ศ.2305)
7. เจ้าหมูล้ำ ประสูติปีจอ ฉศก จุลศักราช 1116(พ.ศ.2307)
8. เจ้าคำฝั้น ประสูติปีชวด อัฐศก จุลศักราช 1118 (พ.ศ.2309)
9. เจ้านางศรีบุญตัน ประสูติปีชกาล สำฤทธิศก จุลศักราช 1120 (พ.ศ.2310)
10. เจ้าบุญมา ประสูติปีมะโรง โทศก จุลศักราช 1122 (พ.ศ.2312)

ตระกูลวงศ์เจ้าเจ็ดตน เริ่มนับแต่ราชบุตรเจ้าฟ้าชายแก้วซึ่งเป็นชาย และต่อมาเป็นต้นสายสกุลณ.ลำปาง ณ.เชียงใหม่ ณ.ลำพูน 64

เจ้ากาวิละ (เจ้าหนานกาวิละ) เป็นกำลังสำคัญในการนำพี่น้องเจ็ดตนปลดแอกพม่า ทำให้พม่าต้องเชิญเจ้าฟ้าชายแก้วไปเป็นตัวประกันในเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งพ.ศ.2308 พระเมืองไชยจากเมืองลำพูน สมคบกับพระยาเชียงใหม่คิดกบฏกับไปอภัยคามณีไปอภัยคามณีแตกทัพหนีกลับไปยังเมืองอังวะ และพาเจ้าชายแก้วกลับไปด้วย เจ้ากาวิละจึงต้องรักษาเมืองให้ปลอดภัยจากเมืองลำพูนและจากเมืองล้านช้าง (หลังจากไปอภัยคามณีหนีกลับพม่าพระยาจันทร์หนองหลวงยกทัพจากเมืองลาวเข้ามาตีเมืองลำปาง บ้านหัวเสือ ดอนไฟ บ้านก้อม กวาดต้อนเอาเชลยและทรัพย์สินกลับไปยังเมืองลาว)

64 เจ้าไชยวรเชษฐ์. เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

เมื่อไปอภัยคามณีกลับมาตีเมือง เชียงใหม่และเมืองลำพูนคืนแล้วขึ้น
ครองเมือง เชียงใหม่ต่อ จนถึงพ.ศ.2312 ไปอภัยคามณีก็ถึงแก่กรรม ทางกรุงอังวะตั้งไปมะยู่ง่วน
(ไปหัวขาว)มาครองเมือง ไปมะยู่ง่วนสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวล้านนาเป็นอย่างมากทั้งขูด
รีด ชมเหง ทำให้พระยาจำบ้านเมืองเชียงใหม่ไม่พอใจเป็นอย่างมาก จึงขอกำลังจากเมือง
ลำปางมารบกับไปมะยู่ง่วนกลางเวียงเชียงใหม่ในพ.ศ.2314 แต่ศึกครั้งนั้นพระยาจำบ้านและ
พระยาภาวิละพ่ายแพ้และถูกริบทรัพย์สินและครอบครัวไปยังกรุงอังวะ⁶⁵ ทำให้เจ้าชายแก้วถูกคุม
ขังไว้ที่เมือง เชียง ใหม่อีกครั้ง การบีบคั้นของ ไปมะยู่ง่วนทำให้พระยาภาวิละและพระยาจำบ้านหัน
มาให้ความร่วมมือกับฝ่ายไทย ซึ่งในขณะนั้นสันสมัยของกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระเจ้าตากสินสร้าง
กรุงธนบุรีและขึ้นครองราชย์ในบิชาล พ.ศ.2314

พระยาจำบ้าน และพระยาภาวิละแต่งตั้งอุบายให้เจ้าคำโสมผู้น้อง
แต่งหนังสือและบรรณาการไปให้ไปมะยู่ง่วน เพื่อขอขมาและเว้นโทษเจ้าฟ้าชายแก้ว⁶⁶ ทางด้าน
พระยาภาวิละได้ส่ง เจ้าดวงทิพย์ผู้น้อง ไปต้อนรับเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งเป็นแม่ทัพ
มากับสมเด็จพระเจ้าตากสิน และจัดให้พักที่ ๗. วัดพระธาตุลำปางหลวง ทำให้พระยาภาวิละ
สามารถช่วยเหลือบิดาคือเจ้าฟ้าชายแก้วได้สำเร็จและนำทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินเข้าตีเชียงใหม่
ได้ ในปีมะเมีย พ.ศ.2317 ⁶⁷

เมื่อตีเชียงใหม่แตก ทัพกรุงธนบุรีได้กลับมายังวัดพระธาตุลำปาง
หลวง พระยาภาวิละได้ทำสัตย์ปฏิญาณเข้าสวามิภักดิ์กับกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงแต่งตั้ง
ให้พระยาจำบ้านเป็น พระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่ ตั้งพระยาภาวิละเป็นเจ้า
เมืองนครลำปาง ตั้งเจ้าธรรมลังกาผู้น้องคนที่ 3 เป็นอุปราชเมืองนครลำปาง ⁶⁸ หลังจากแต่งตั้ง
ตั้งและเวนเมืองให้กับพระยาภาวิละแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพกลับทางเมือง เถินล่อง
ตามแม่น้ำปิง

65 สวัสดิ์ อ่องสกุล.ประวัติศาสตร์ล้านนา.หน้า 49.

66 ทอง ไชยชาติ.ตำนานเจ้าเจ็ดตน ฉบับปริวรรต.หน้า 34-35.

67 คักดี รัตนชัย.ของดินนครลำปาง. หน้า 47.

68 ทอง ไชยชาติ.เรื่องเดียวกัน,หน้า 41.

การนำทัพขึ้นมาล้อมนาของทัพกรุงธนบุรีในครั้งนั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ (ในเวลาต่อมาเป็น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) มีจิตปฏิพัทธ์ต่อเจ้านางศรีอินชา จึงแต่งขุนนางเข้าสู่ขอกับเจ้าทั้ง 6 ซึ่งได้ตกลงยกเจ้านางศรีอินชา เป็นนางห้ามของเจ้าพระยาสุรสีห์ ต่อมาเจ้าศรีอินชาเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือราชวงศ์จักรี ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปปราบเขมร ในปีฉลู พ.ศ. 2324 พระยาสุรสีห์ลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระเจ้าตากสิน เจ้าศรีอินชา ได้รวบรวมชาวเมือง 300 คนที่ปากเพรียว(สระบุรี) ล้อมจับพระยาสุรสีห์ฆ่าเสีย⁶⁹ ทำให้เชื้อวงศ์ทิพจักราวงค์เป็นที่ไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอย่างยิ่ง .

4.1.2 การฟื้นฟูบ้านเมือง ภายหลังจากที่พระเจ้าจำบ้าน ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ และพระยาภาววิละขึ้นครองเมืองนครลำปางแล้ว เมืองเชียงใหม่ยังคงเป็นเมืองร้างและยังคงมีสงครามเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องประชาชนถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ส่วนที่เหลือก็หลบหนีเข้าป่า พระยาจำบ้านต้องถอยทัพและไพร่พลไปตั้งมั่นที่เวียงพร้าวและทัพพม่ายังคงตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน พระยาจำบ้านและพระยาภาววิละใช้ความพยายามหลายครั้ง ในการโจมตีเมืองเชียงแสนเพื่อทำลายที่มั่นสุดท้ายของพม่าในแคว้นล้านนา แต่ช่วงเวลานั้นกองทัพพม่ายังคงมีความแข็งแกร่งยากที่ทัพจากลำปางและเชียงใหม่จะตีแตกได้ ทัพพม่าจึงได้ยื้อกลับมาตีเมืองลำพูนและเมืองลำปาง จนพระยาภาววิละต้องย้ายครัวหนีไปยังเมืองสวรรคโลก จนถึงพ.ศ. 2319 เมืองอังวะเกิดเหตุกบฏหลายประการ เจ้าฟ้าชายแก้วจึงย้ายครัวกลับมาตั้งเมืองนครลำปาง

พ.ศ. 2322 ทัพกรุงธนบุรีแต่งกองทัพหลวง 300 คน ตรวจราชการและดูแลราชการเมืองลำปางและเมืองน่าน บรรดาข้าหลวงได้ทำการกดขี่ข่มเหงประชาชนในเมืองลำปางตามใจชอบ สร้างความไม่พอใจให้กับพระยาภาววิละ ได้มาข้าหลวงที่ทำการข่มเหงประชาชนล้มตายไปเป็นจำนวนมาก สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงให้ข้าหลวงถือตราเรียกตัวพระยาภาววิละลงไปพิจารณาโทษหลายครั้ง แต่พระยาภาววิละไม่ยอมเดินทางลงไปเพราะรู้ในความผิดตนจึงล้มล้างความผิดด้วยการไปตีเมืองเทิง เมืองล่อ แล้วลงมากราบทูล พระยาภาววิละโดนพระราช

69 ศักดิ์ รัตนชัย. เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

อาญา เขียนด้วยแส 100 ที และตัดหูทั้งสองข้าง ข้างละเล็กน้อย และให้จับขังคุก ภายหลังพระยาภาววิไลขอปฏิบัติราชการแก่โทษด้วยการขอไปตีเมืองเชียงแสน⁷⁰ ฝ่ายพระยาจำบ้านยังคงถูกคุมขังอยู่ในคุกกรุงธนบุรีจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมในคุก

ภายหลังสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระยาภาววิไลได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาวชิรปราการ ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ในพ.ศ.2325 แต่งตั้งเจ้าคำโสมราชบุตรคนที่ 2 ของเจ้าฟ้าชายแก้วเป็น เจ้าครองนครลำปาง เจ้าดวงทิพย์ผู้น้องคนที่ 4 เป็นอุปราชเมืองลำปาง เจ้าหมู่หล้า ผู้น้องคนที่ 5 เป็นพระยาราชวงศ์เมืองลำปาง⁷¹

ในระยะแรก พระยาภาววิไลต้องแบ่งไพร่พลเมืองลำปางไปตั้งมั่นที่เวียงป่าซางถึง 14 ปี จึงสามารถตั้งเมืองเชียงใหม่ที่กลายเป็นเมืองร้างขึ้นมาใหม่ได้ ในพ.ศ. 2339 ส่วนเมืองลำปางนับแต่พระยาคำโสมขึ้นครองเมือง ยังคงมีปัญหาการรุกรานจากทัพพม่าอยู่ตลอดเวลา ในปีพ.ศ.2327 พระยาภาววิไลต้องทิ้งเวียงป่าซางนำทัพมาช่วยพระยาคำโสมรบกับพม่าจนแตกพ่ายไป ในพ.ศ.2331 พระยาคำโสมและพระยาภาววิไลพยายามขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนแต่ไม่สำเร็จ⁷² จนพระยาคำโสมถึงแก่พิราลัยในพ.ศ.2337 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าแต่งตั้งพระยาอุปราชดวงทิพย์ เป็นพระยานครลำปาง ทั้งพระยาดวงทิพย์และพระยาภาววิไลยังคงเป็นกำลังสำคัญในการรวบรวมไพร่พลเข้าเมือง เรียกยุคนี้อีกว่า "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"

พ.ศ.2344 พระยาภาววิไล พระยาดวงทิพย์ และพี่น้องเจ้าเจ็ดตนยกทัพขึ้นไปตีเมืองสาต จับเจ้าเมืองและครอบครัวลงมาถวายรัชกาลที่ 1 อีกยังยกทัพขึ้นไปตีสิบสองปันนากวาดต้อนทั้งช่างฝีมือและชาวบ้านสามัญกลับลงมา โดยช่างฝีมือและไพร่ชั้นดีให้อาศัยอยู่ในเมือง ส่วนชาวบ้านธรรมดาให้อาศัยอยู่นอกเมือง

พ.ศ.2346 พระยาภาววิไลและพระยาดวงทิพย์ พร้อมด้วยทัพเจ้าฟ้าเมืองน่าน เกณฑ์ทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงแสน และเมืองยองแตกกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินสิ่งของ

70 ทอง ไชยชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

71 สวัสดิ์ อ่องสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

72 อ่างแล้ว, หน้า 52.

ออกจากเมือง และทำการเผาเมืองเชียงแสนเสีย เพื่อมิให้พม่ากลับเข้ามาใช้เมืองเชียงแสนเป็นฐานที่ตั้งทัพได้อีก ทางฝ่ายเมืองน่านได้ขอเมืองเชียงของขึ้นกับเมืองน่าน ส่วนไพร่พลที่กวาดต้อนจากเมืองเชียงแสนและเมืองยอง ถูกแบ่งออกเป็น 5 ส่วน ส่งไปยังกรุงเทพฯ(บางส่วนกรุงเทพฯส่งให้ไปอยู่ที่คูบัว เสาไห้ จ.ราชบุรี) เวียงจันทร์ เมืองน่าน เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำปาง⁷³ ชาวเมืองเชียงแสนรุ่นแรกเริ่มมาเมืองลำปางนั้นมาจากบริเวณตัวเมือง จากฝั่งเกาะดอนแท่น และชาวเวียงปรีภษาเก่า ซึ่งพระยาควงทิพย์ขอแบ่งสมบัติมรดกของชาวเชียงแสนตระกูลเก่ามายังเมืองลำปาง เพราะเมืองเชียงใหม่ยังไม่มั่นคงพอสำหรับการเก็บรักษาสมบัติเก่า อีกทั้งคณะสงฆ์ลำปางและคณะสงฆ์เชียงแสนก็มีความสัมพันธ์อันดีมากกว่า⁷⁴

พ.ศ.2357 หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงมีดำริให้จัดตั้งเมืองลำพูนซึ่งยังเป็นเมืองร้างอยู่ในขณะนั้นขึ้นใหม่ ให้แบ่งครัวจากเมืองลำปางและเชียงใหม่ โดยเมืองลำปางแบ่งชายฉกรรจ์ 500 คน เมืองเชียงใหม่ 1,000 คน ตั้งพระยาคำฝั้นเป็นเจ้าครองนครลำพูน ในพ.ศ.2366(จศ.1185) พระยาควงทิพย์ได้เลื่อนรับพระราชทานสุพรรณบัฏ เป็น พระเจ้านครลำปาง ดำรงฐานะพระเจ้าประเทศราช⁷⁵ ซึ่งชาวลำปางเรียกพระเจ้าหอคำดวงทิพย์ หรือ เจ้าสุวรรณหอคำดวงทิพย์ ครองนครลำปางได้ 32 ปี ถึงแก่พิราลัยในพ.ศ.2369 เมื่ออายุได้ 78 ปี

ในช่วงสมัยพระเจ้าหอคำดวงทิพย์ นอกจากสร้างเมืองใหม่แล้ว พระยาควงทิพย์ยังสร้างความสัมพันธ์อันดีกับเมืองเชียงตุง ซึ่งชายาของพระยาควงทิพย์คือเจ้านางสุวรรณเกี้ยวคำเป็นราชธิดาเจ้าฟ้าหลวงเมืองเชียงตุง และชุมชนต่างๆในเมืองลำปางใหม่ส่วนใหญ่เป็นชุมชนของชาวเมืองต่างๆที่เข้ามาตั้งชุมชน ทั้งจากการถูกกวาดต้อนมาในยามสงครามและการอพยพย้ายครัวตามมาภายหลัง โดยชุมชนเหล่านี้จะตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อเมืองที่ตนเคยอาศัย เช่นบ้านสาต มาจากเมืองสาตไน ภูฐานของพม่า บ้านเชียงราย บ้านสวนดอกจากเชียงใหม่ ฯลฯ

73 ศักดิ์ รัตนชัย. เกร็ดตำนานโยนกเชียงแสน-นาแสง. อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพพ่อทอง แก้วแสงแก้ว 6 พฤศจิกายน 2537, หน้า 36.

74 เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

75 เจ้าไชยวรเชษฐ, เรื่องเดียวกัน. หน้า 10.

ตาราง การปกครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ของเจ้าเจ็ดคน

นามกษัตริย์	ตำแหน่งและช่วงเวลาครองเมือง		
	เจ้าเมืองลำปาง	เจ้าเมืองเชียงใหม่	เจ้าเมืองลำพูน
พระยาภาวิลละ	พ.ศ. 2317-2325	พ.ศ. 2325-2356	-
พระยาคำโสม	พ.ศ. 2325-2337	-	-
พระยาธรรมลังกา	-	พ.ศ. 2358-2364	-
พระเจ้าดวงทิพย์	พ.ศ. 2337-2368	-	-
พระยาอุปราชหมูล่า	-	-	-
พระยาคำฝั้น	-	พ.ศ. 2366-2368	พ.ศ. 2357-2358
พระยาบุญมา	-	-	พ.ศ. 2358-2370

ในช่วงต้นราชวงศ์จักรีปกครองกรุงรัตนโกสินทร์ ฐานะของเมืองลำปาง เป็นเมืองประเทศราช เทียบเท่ากับเมืองเชียงใหม่ ด้วยมีสภาพเป็น "บ้านพี่เมืองน้อง" ซึ่งเมืองลำปางและเมืองเชียงใหม่ต้องร่วมแรงร่วมใจกัน เป็นกำลังในการปราบปรามอิทธิพลพม่า และการ "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" อีกทั้ง ความสัมพันธ์ของพี่น้องเจ็ดคนยังอยู่ในช่วงคนรุ่นเดียวกันความร่วมมือร่วมใจในหมู่พี่น้องจึงยังคงมีอยู่สูง ได้ช่วยกันปกครองเมืองทั้งสาม คือ เมืองลำปาง เมืองลำพูน และเมืองเชียงใหม่และยังคงดำรงฐานะของการเป็นเมืองประเทศราช จนกระทั่งรัฐบาลกลางมีนโยบายเลิกระบบเจ้าเมืองประเทศราช

ในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองลำปางปกครองโดยเจ้าวรญาณรังษี รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริปรับปรุงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครในเมืองประเทศราชด้วยเห็นว่าตำแหน่งพระยาเมืองนั้น มิใช่ตำแหน่งของเจ้านายเชื้อสายเจ้าผู้ครองนคร ควรมีศักดิ์นาและฐานันดรที่สูงกว่าตำแหน่งพระยา จึงเปลี่ยนฐานันดรศักดิ์

เป็น "เจ้า" ตามราชสกุลทิพจักรราชวงศ์ ขนานนามตำแหน่งพระยาเป็น "เจ้าหลวง"⁷⁶

ดังนั้น พระยารัษฎาธิราช เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ 6 (พ.ศ. 2391-2414) จึงดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครลำปาง แทนพระยานครลำปางเป็นองค์แรกได้รับการขนานนามว่า "เจ้าวรญาณรังษีภักดีราชธรรม สุพรรณโกดม ไนโยนภวิสัยประชาธิกร อมรมหาเดช เขษรฐกะเขลางค์ลำปาง มหานคราธิปไตย" เจ้าวรญาณรังษีเป็นผู้เริ่มทำพิธีปักเสาหลักเมืองนครลำปาง ณ วัดปงสนุกในปีพ.ศ. 2400 ซึ่งถือกันว่าวัดปงสนุกเป็นสะดือเมืองและยังได้พระยาโลมะวิสัย(เป็นเชื้อสายชาวพะเยา) ช่วยบูรณะขึ้นฉัตรเจดีย์ ในพ.ศ. 2402

วัดปงสนุก เป็นวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวพะเยา ที่อพยพครัวเรือนหนีภัยพม่าเข้ามาพึ่งเมืองลำปาง หลังจากอยู่มาได้ 58 ปี ชาวพะเยาโดยการนำของพระยาอินทจักรและครูบาอินตะ ได้อพยพกลับเมืองพะเยาและทิ้งวัดปงสนุกให้ร้าง ในการอพยพครัวเรือนกลับนั้นเจ้าสกุลลำปางและเจ้าสกุลเมืองพร้าวได้เข้าร่วมสกุลเมืองพะเยาเพื่อเข้าไปฟื้นฟูเมืองพะเยา ในสมัยของเจ้าหลวงวงศ์ พ.ศ. 2386 เจ้าวรญาณรังษีจึงได้เข้ามาบูรณะวัดปงสนุกโดยรักษารูปแบบเก่าที่ชาวพะเยาสร้างวัดไว้ และครูบาโน(พ.ศ. 2321-2353) เคยเข้ามาบูรณะก่อนภายหลังจากชาวพะเยาทิ้งร้างกลับเมืองพะเยาไปแล้ว

ตาราง ลำดับนามเจ้าผู้ครองนครลำปาง พ.ศ.2317-2465

นามผู้ครองนคร	ช่วงเวลา	สมัยรัชกาลที่
พระยาภาวิลละ	พ.ศ.2317-2324	พระเจ้าตากสิน ต่อต้านราชกาลที่ 1
พระยาคำโสม	พ.ศ.2325-2337	รัชกาลที่ 1
พระยาดวงทิพย์	พ.ศ.2337-2368	รัชกาลที่ 1-2
พระยาไชยวงศ์	พ.ศ.2369-2380	รัชกาลที่ 3
พระยาคันธิยะ	พ.ศ.2380(6เดือน)	รัชกาลที่ 3
พระยาน้อยอินทร์	พ.ศ.2381-2391	รัชกาลที่ 3
พระยารัตนวงษ์รังษี	พ.ศ.2391-2414	รัชกาลที่ 3-4
เจ้าพรหมสิทธิพงษ์ธาดา	พ.ศ.2414-2429	รัชกาลที่ 5
เจ้าวรพันธ์ชัยลิต	พ.ศ.2430-2439	รัชกาลที่ 5
เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต	พ.ศ.2440-2465	รัชกาลที่ 6

ชื่อบ้านนามเมืองของชุมชนเมืองลำปาง

ชุมชนเมืองลำปางในรุ่นแรก ขนานนามเมืองว่า *เมืองเขลางคนคร* คู่กับเมืองอาลัม ภายหลังสมัยของแคว้นทริภุญไชยรุ่งเรืองในบริเวณที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และที่ราบลำปางในขณะ เดียวชุมชนลุ่มพกัปะมีการจารึก จารลงบนใบลานว่า "ลุมพาง" หรือ *ลำพาง*

มาจนถึงช่วงสร้างเมืองใหม่ยังคงเรียกว่า เมืองเขลางค์ และเมืองเขลางค์ใหม่ ตาม ชื่อเดิม เริ่มมีภาษาจารึกเป็นภาษาโบราณ เขียนชื่อเมืองทั้ง *เมืองนคร* และ *นคร* ซึ่งอ่านว่า ละกอน ในภาษาเขียนจะเขียนว่า *นคร* แต่อ่านออกเสียงเป็น *นคร* ดังนั้น เมืองนครหรือ นคร (ละกอน) ก็คือ เมืองเขลางค์แต่ครั้งพระนางจามเทวี ส่วนเมืองลำพาง(ลำปาง) คือเวียง พระธาตุลำปางหลวง

ส่วนนาม "เมืองนครลำปาง" ปรากฏขึ้นในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นชื่อที่ปรากฏในพระสุพรรณบัตรแต่งตั้งเจ้าประเทศราช เรียกตำแหน่งว่า พระยานคร หรือ เจ้าเมืองนคร (เมืองนครลำปาง) ซึ่งกำหนดตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครโดยรวมคำว่า เมืองนคร และเมืองพระธาตุคู่เมืองนคร คือเมืองลำปาง(ลำปาง)ให้รวมกันเป็น "เมืองนครลำปาง"

จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงตราพระราชนิยม ในความหมายของคำว่า นคร คือ City เป็นเมืองหลวงของมณฑลและเป็นเมืองที่มีพระธาตุสำคัญคู่เมือง ประกอบไปด้วย 7 นครคือ นครชัยศรี นครศรีธรรมราช นครนายก นครพนม นครสวรรค์ และนครลำปาง ภายหลังได้เปลี่ยนคำว่า เมือง เป็น จังหวัด ชื่อเมืองนครลำปางได้ตกลงกันว่า นคร จึงเหลือเพียงชื่อว่า ลำปาง

ส่วนนาม เวียงดิน เวียงคอกวัว และเวียงกุกุตนคร เป็นนามเมืองที่มาภายหลังพร้อมกับชาวเชียงแสนที่อพยพครัวเรือนเข้ามาตั้งชุมชนในเมืองลำปางสมัยพระยาดวงทิพย์ ซึ่งกุกุตนครเกี่ยวข้องกับตำนาน 2 เรื่อง คือ เรื่องราวของชนชาวเชียงแสน ที่พยายามสร้างความผูกพันระหว่างชุมชนที่สร้างขึ้นใหม่กับ ที่ตั้งชุมชนเก่าที่ทิ้งถิ่นฐานมา กุกุตนคร คือชื่อของแม่น้ำกก ในตำนานมักจะเรียกแม่น้ำกกว่า กุกุตนที และเป็นตำนานเกี่ยวกับวัดศรีล้อม อ้างถึงพระอินทร์แปลงเป็นไก่เผือกมาขันเตือนให้ฤาษีทั้ง 5 ซึ่งถวายภัตตาหารแก่พระพุทธเจ้าได้รับรู้ว่าพระพุทธองค์ทรงฉนเรียบร้อยแล้ว

ตำนานกุกุตนคร นิยมแพร่หลายในชุมชนเมืองลำปาง กลายเป็นเอกลักษณ์ของเมือง ตั้งแต่เมืองนครลำปางเปลี่ยนระบบบริหารแบบเจ้าสนามหลวงเป็น ศาลาว่าการประจำนคร ซึ่งภายหลังจังหวัดลำปางได้เสนอต่อกระทรวงมหาดไทยให้สัญลักษณ์ของเมือง คือ ไก่เผือก

ส่วนเวียงดินหรือเวียงคอกวัว เป็นชื่อเรียกที่เกิดขึ้นช่วงสมัยเดียวกับตำนานกุกุตนคร เป็นชื่อเรียกเมืองเก่าที่เหลือเพียงแนวคูน้ำ คันดิน และลักษณะของเมืองยังมีความคคโค้งไม่เป็นตามผังสี่เหลี่ยมจึง เปรียบเทียบเสมือนรอยคดเคี้ยวของวัว.

ประวัติผู้เขียน

นางสาวสุกัญญา เอี่ยมชัย เกิดเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2513 ที่อ.เมือง
จ.พะเยา สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศิลปบัณฑิต สาขาวิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปีการศึกษา 2535 และเข้าศึกษาในภาควิชาการวางแผนภาค
และเมือง ในปีการศึกษา 2535.

